

Podach és Vértes: A társadalmi fejlődés iránya.*

A kommunizmus gyakorlati kivételének kérdése.

Azoknak, akik az örökös küzdelemben nem vesztik el a célt, a harcolóknak és a kidőlteknak ajánljuk e munkát, ha méltó hozzájuk.

A korhadt épület összeomlott. Ahol még csak roskadozik, nincs az a kéz, mely megszilárdíthatná. Nálunk, hol a háborús leszámolás megkezdődött, már csak romjai merednek. Az avult rend a végzetét egy erejét meghaladó vállalkozással maga okozta, mintha tudatos daccal húzta volna át azt a tudományosan is megszerkesztett szép számítást, amely szerint a holnap belenő a tegnapha és elkészülve csendesesen tolja ki azt, mint a fán az ifjú lomb a tavalyit.

Az új világot föl kell építeni. A társadalmi ismereteket már a múlt század egy hatalmas és rendszeres, tudomány alakjában hagyta reánk. Kikutatta a szociális erőket és törvényszerűségeik fölfedezésével — mint a többi tudomány a körzetébe tartozó erőket — úgy ő is kezünkbe adta az övéit, lehetővé téve, hogy az emberi haladás szolgálatába fogják őket. A fejlődésért dolgozni csakis e fölismerések gyakorlati alkalmazásával lehet. Természetszerűleg szűnik itt meg minden régi értelemben vett politika. A cselekedeteknek nem egyéni nagylelkűségből és meglátásokból, hanem a tudás és önzetlenség nászából kell születniük. Csak egyféle társadalomtudomány van, mint ahogy nincs különféle vegyészeti és orvosi tudomány. Abban lehet az orvosok között különbség, hogy az egyik helyi érzéstelenítéssel, a másik elaltatással hajt végre egy műtétet, de megszűnik ez a szabadság ott, ahol valaki ráolvasással vagy imával akar gyógyítani. Épp így minden társadalmi működés, kormányzás, ha elhagyja akár jó, akár rosszhiszeműségből a szociológia alapját, minden álsiker és taps ellenére, a korától meghaladott kotyvasztó javasasszony színvonalára süllyed. A pártkereteknek, a közéleti ellenfélbarátságoknak kora elmúlt, csak két tábor lehet: a becületesség és tanultság az egyik, a becstelenség és butaság gyülevészhada a túlsó parton.

Ma egyetlenegy átfogó rendszerre mutat rá a tudomány,

* Leghelyesebbnek találtuk, hogy a most oly nagy érdeklődés központjában álló kommunista mozgalom elveinek ismertetését oly szerzőkre bizzuk, akik e mozgalommal szemben szimpátiát éreznek. — Szerk.

amely fölépíthető: a kommunizmusra. Tudástól kemény koponyák horpasztották be sokszor gyengébb oldalait; idők, viharok megrázták, nem olcsó elmésségek túsúrásai megkarcolták zománcát, de a törzsében egészséges rendszer életképességével egészítette ki magát és ragyogott tovább. Nincs oly bátor, aki azt állítaná, hogy ez a véglegesen legjobb. Mindenki tudja, hogy a mennyiségtanban is, ahol pedig rögtön ellenőrizhető képletekkel dolgozunk, mennyire távol vagyunk a tökéletestől, csak egészen elvont szellemi tudományokban vitatható még a nem alkotó kritika értéke. A szociológusnak a jelenleg legjobbhoz kell fordulnia: mint az orvos, aki bár kutat a jobb szer után, de addig is az adott legjobbat alkalmazza. Azelőtt, mikor a régi épületet kellett tatarozni, sokszor más eszközökkel dolgoztunk. Most azonban vége van a pepecselő munkának. Egészen új világot kell építeni.

Egységes vezetés nincsen. A tömegnek nincs alkotó programja, a tagadásban azonban annál hatalmasabb. Akik kormányozni vélnek, tehetetlenek. A termelést nem tudják megindítani — bármennyire igyekezzenek is —, bármilyen nagy a hiány mindenben, ugyanakkora a munkanélküliség. A tömeg csak elkerget minisztereket, de nem állítja helyükbe vezéreit, mert szervezete oly laza, hogy nincsenek is vezérei. Pillanatnyi hangulatok teremtette egyesületek diktálnak és nincs velük szemben sem karhatalom, sem értelem. A proletárdiktatúrának kellemetlenebbik formája van meg: nem nyilatkozik, hogy mit akar, azt ki kellene találni, de minden próbálkozást földönt, amely neki nem tetszik. Ha három hónap története nem bizonyítja ezt eléggé, a folytatás véresebb példákat is hozhat. Legyen még nagyobb az anarchia vagy jöhet már most a proletárdiktatúra, amely legalább a maga rendjét megteremti?

A nyers erők csak egy cél érdekében hasznosíthatók és ez a kommunizmus. A forradalmi tömeget a kommunizmus jelszavával fűtötték két emberöltőn át vezérei és juttatták mai hatalmához. A lavina megindult, mérsékelni, megállítani nem lehet. Úgy vagyunk vele, mint azzal az égő szerelemmel, amely ellen az értelem már tehetetlen. Ki kell próbálni. A józan észnek és jóakaratnak ma csak az lehet a szerepe, hogy a legkevesebb zökkenővel igyekezzék helyes mederbe terelni azt, aminek jönnie kell, hogy mielőbb benne legyünk vagy túl legyünk rajta.

* * *

I. A kommunista társadalom képe.

a) Termelés, fogyasztás.

Mielőtt a részlettervek és az építkezési program kidolgozásához hozzá lehetne fogni, föl kell vázolni az új épület távlati képét s ha ez tetszetős, megfelelő, akkor lehet pontos alaprajzot készíteni és e kettővel ügyelni arra, hogy a kivitel meg ne hamisíttassék.

Az élet célját nem ismerjük, de nem is kutatjuk. Elfogadjuk a tényt, hogy élünk és ha már élni kell, akkor minél jobban akarunk élni. A boldog élet első feltétele a béke, úgy az országok, mint a nemzetek és osztályok között, tehát szövetséget

kötünk egymással. Mindegyik csak oly értelemben fog fejlődni és terjeszkedni, ahogyan a másíknak nem árt. Mindenki lemond ennyi szabadságról, hogy megnyerjen annyi biztonságot.

A szabadság és a biztonság keretein belül az új rend legfőbb föladata az, hogy egyrészt az élethez való jogot, másrészt a munkához való jogot minden ember számára minél nagyobb mértékben érvényesítse.

A kommunista társadalomnak legfontosabb jellemzője a szükségletre való termelés, tehát először ezzel kell foglalkozni. Az emberiség öskora, a patriarchális kommunizmus szintén a szükségletre termelt, a középkor, a kapitalizmus a piacra termelt, az újkor, a társadalmi kommunizmus ismét a szükséglet kielégítésére fog termelni. Azonban átveszi a kapitalizmus alatt kifejlesztett eszközöket, hogy többet termeljen velük, hogy mindenkinek több jusson. Az ókor általános szegénysége és a középkor lázító egyenlőtlensége helyébe az újkor általános gazdagsága fog lépni.

A legfontosabb szükségleti cikkből, az élelemből az új világ-annyit termel, amennyire szüksége lesz, ruhából, lakásból, kultúrából és végül fényűzésből annyit, amennyi a fölös munka-erőből kitelik.

A fogyasztás és a termelés legfőbb irányítója a statisztikai hivatal, amely a szükségleteket és a termelőeszközöket nyilvántartja. A termelés menetét az üzemben a termelők irányítják. A vezetésben azonban a fogyasztók ellenőrzik a termék minőségét és a termelővel együtt állapítják meg a csereértékét, a meglevő technika teljes kihasználtságát, továbbá azt, hogy mennyit termeljenek; szükség van-e egyáltalában arra az üzemre, vagy nem lehetne-e másutt ugyanazt olcsóbban előállítani, hová kerül a termés, honnan jön a nyersanyag, hogyan pótoltatnak a hiányzó munkások és hová tétessenek a fölöslegesek. Szóval biztosítják a társadalommal való együttműködést.

Az elosztás és a forgalom (vasút, posta) lebonyolítása közgazgatási föladat.

A termelés rendkívüli mértékben fokozódik, még abban az esetben is, ha a technikai tökéletesedés a mai fokon megállana, mert:

termelni fognak a nők, kik a mindent házhoz szállító fogyasztási szövetkezetek, gépekkel fölszerelt közös konyhák, központi fűtések, liftek és vacuum cleanerek által a legtöbb házi cselédmunkától fölszabadulnak és mert nem tudnak többé nemiségükből megélni;

termelni fognak a gyermekek, eddig gazdag szüleik kényeztettei, vagy züllött szüleik áldozatai — és kiket legtöbbször a tőkétől kiéheztetett tanítók jórészt haszontalan tanulással és játékkal öltek hatéves koruktól huszonnégvig. Az iskolai föladat megoldása egyúttal gyakorlati munka lesz, ez a tanulás eredményét nem fogja kisebbíteni. A szoba játékból eddig is nagyobb élvezetet nyújtott a slöjd, mint a lovaskatonák föállítására és földöntése. A mérnökjelölt szerkesztési föladata nem lesz kevésbbé tanulságos, ha tanára nemcsak annyira javítja ki, hogy megosztályozhassa, hanem a kivitelre is alkalmassá teszi. A diák a gép megépítésében is résztvesz és ebből új tapaszt

talatokat szerez a következő konstruáláshoz. A tanulásból gyakorlati eredmény lesz és nyer tőle az élet és iskola;

termelni fognak az öregek, mert nem rokkannak meg korán. Ha pedig fizikai erejük gyengült, még találni nekik való foglalkozást, amely a társadalomra hasznos és nekik élvezetesebb az unalmas halálvárásnál;

nem fog elveszni a betegség alatt elmulasztott munkának és a gyógyításra fordítandó energiának túlnyomó nagy része, mert az egészségesen nevelt, értelmesen élő, jól táplált, tiszta munkahelyen dolgozó és nem fertőzött levegőben tartózkodó emberek között jóval kevesebb lesz a beteg;

termelni fognak azok, akik eddig csak uralkodtak: a dinasztia, a főpapság, a nagybirtokosság, a részvényesek és a háztulajdonosok, szóval az emberi butaság, a föld és a tőke járadékainak élvezői;

hasznos munkát fognak végezni azok, akik eddig csak a fentieket védték: a katonák és a közigazgatás nagy része;

nem fognak kárbaveszni a sztrájkoló munkások munkanapjai és szándékos rombolásai. A munkások nem lophatják a napot, mert ellenőrzik őket a velük dolgozók, akik eddig a kapitalizmus gyűlöletében voltak egyek, ezentúl pedig a társadalom gazdagságának egyenlő részesei;

produktív munkát fognak végezni azok, akiknek eddig abban merült ki hivatásuk, hogy a régi világot ostromolják: a munkás vezérek, a sztrájkra, szabotázásra, anarchiára, forradalomra izgatók;

maguk fogják kenyerüket termelni az ügyvédek, ügynökök, kereskedők, akik eddig egymás vagy a harmadik kezéből csavarták azt ki;

okosabb célra fog fordítani az az energia, amely a máramarosi búzát Pesten örölteti meg s a visszaszállított lisztből Szegeden csináltat tarhonyát, hogy ismét Pesten, Bécsen, Krakón, Lembergben át csempéssze Csernovitzba, Máramaros szomszédságába;

nem fog bennünket a tőke arra kényszeríteni, hogy hosszabb idővel és több szénfogyasztással a Margithídról a Vilmos császár-úton, Rákóczi-úton olcsóbban érkezzünk a Keleti pályaudvarra, mint az ugyancsak megépített rövidebb vonalon, mely azonban más zsebeket tömne;

gazdagítani fog bennünket az az energia, amelyik előbb papír talpú bakancsot csinált s az is, amelyik ezt a hadsereggel átvéteti, följelenti, kinyomozza és eltussolja;

nem fog kárbaveszni a szezonmunkásoknak, a kőművesnek és a parasztnak munkaereje az év jelentékeny részében;

nem fog bekövetkezni a szervezetlen termelés gyakori következménye: a munkanélküliség és másrészt a túlprodukción által előálló fölhalmozódás egyik cikkben ugyanakkor, amikor a többiben hiány van;

szén, vízi- és levegőenergiát csak a legtökéletesebb műszaki berendezésekkel szabad fogyasztani. Ma még a túlnyomórossz hasznosítás nélkül vész el;

minden termelés a végsőkig ki fogja használni a technikát, az egyik üzem nem maradhat el a másik mögött, mert ezt

szabadság vagy titok védi, vagy mert lustaságból, butaságból, tőkehiányból nem tudott utánamenni. Minden dolgozónak van a maga foglalkozási körében javító eszméje s ha majd műveltebb lesz és réseit vesz az igazgatásban, érvényesíteni is tudja ezt;

nem pazarolunk el rengeteg anyagi és szellemi erőt azzal, hogy minden ország pénz-, mérték- és jogrendszerét külön kell megtanulni, hogy ugyanazon tudományos vizsgálatot a világ ezer laboratóriumában ezerszer végzik el, és hogy a félégyártmányokat különböző gyárak és országok másképpen normalizálják;

mindenki azt a foglalkozást űzi, amely hajlamainak, képességeinek legjobban megfelel s ahol tehát a legtöbbet tudja nyújtani;

megszűnik az arany babonája! Ezelőtt hiába írtak akármennyit a Duna—Tisza-csatorna szükségességéről és jövedelmezőségéről, a megépítéshez nem lehetett hozzáfogni, mert a francia bankárok inkább a Putilov-ágyugárnak adták azt a negyvenmillió forintot, amire volt aranyfedezetük. De ha meg is volt az aranyfedezet, a csatornát csak akkor lehetett megépíteni, ha tízezer földmunkás két évre elvonható volt az élelmiszertermeléstől. A jövőben, ha a statisztikai hivatal ki tudja állítani a szükséges embereket és a szükséges élelmiszert, fedezetlen bankjegyekkel fognak hozzá az építéshez. Csak legyenek meg a jó műszaki tervek, arra nem kell várni, míg a nagybankok szindikátusa a részesezés mértékében és az igazgatóság grófi tagjaiban megegyezik. Az arany élelmiszer és munkaerő nélkül nem tudja létrehozni a termelést, legföljebb megakadályozni. Az arany szerepe a gazdaságban vagy zéró vagy negatív: az új rendezés kihagyja ezt a leleplezett szereplőt.

Pontos számításokra és annak igazolására, hogy mennyivel lesz gazdagabb a jövő, itt nincsen hely. Ez többkötetes részletmunka. Itt csak az eredmény a fontos: „A háborúelőtti Magyarország összes évi jövedelme öt milliárd korona volt. Ebből 20 millióra főlosztva, átlagosan 250 korona jutott volna egy lélekre. Az egyenlőtlen elosztás folytán azonban az alsó határ (a cigányurdé) 40 korona volt, a felső pedig (I. Ferenc József) 20 millió korona. A tőke tehát félmilliószor többet dolgoztatta az egyiket vagy talán félmilliószor butább volt a másik? A szervezett kommunizmusban a hozam már a mai technikai eszközökkel is tízszeres lesz, vagyis az átlag 2500 korona. A butasági, föld- és tőkejádék eltörlése után, termelő munkával alig lesz valakinek módjában többet szerezni, mint az átlag húszszorosát, viszont majdnem semmiért megkapja az átlag négyötödét. De azért nem kell kényszeríteni sem az alsót, sem határolni a felsőt. Aki akar és tud, többet termel és vagy többet fogyaszt, vagy megtakarít és később nem kell dolgoznia. Az arabnak továbbra is meglesz a joga, hogy csak egy marék rizst szerezzen s azután a tengerparti napsütést meztelenül élvezze; a másik sokat dolgozik és mindent megeszik. Az átlagember szintén maga dönti el, hogy mennyit dolgozzék és amit termel, hogyan ossza föl élelem, ruházat, lakás, szórakozás és fényűzés között. Lesz a színházban páholy és karzat, a vonatban első és

harmadik osztály. De nem lesz meg a lehetőség, hogy a megtakarított pénzből tőkét csináljon valaki, hogy rabszolgákat tartson, hogy tulajdonába vehessen földet, házat, gyárat, bányát, melyet vagy kihasznál, vagy nem használ ki, mialatt ember: társai, nélkülözik az élelmet, lakást, cipőt és szenet. A legszebb Rembrandtot sem fogja lakásába zárhatni senki.

b) *Közigazgatás, egészségügy.*

A termelésben a termelők, a fogyasztásban a fogyasztók tartják fenn a rendet, miért lenne ez másként a községekben! Az önkormányzati községet a felsőbb egység csak azért ellenőrzi, hogy olyasmit ne tegyen, ami neki árt. A legkisebb földrajzi és közigazgatási fogalom a község, ezek társulása az élelmiszerközpont és a villanytelep körzete, a folyó völgye, a hegylanc vagy a hegygerincektől bezárt medence, a közös nyelv s így tovább menve a földrészen túl a Földig, ennek összes kulturált részeit felölelve. Fölös termékét vagy nyersanyagát mindegyik szívesen kicseréli és csak azt állítja elő otthon, amit messzebről nem kap meg olcsóbban. „A vám a sok fogyasztó ellen a kevés termelőt védi.” Ennyit még a kapitalisták is bevallottak, mi tudjuk, hogy csak a tőkést védte, a munkást pedig a fogyasztóval együtt szívta ki.

A közigazgatást, bíraskodást nem hivatásos emberek végzik, hanem a termelők látják el bizonyos külön órákban, napokban és hetekben. Eddig a hivatal csupa élettelenség, lassúság- és rosszakarat volt. Az előjáró nem ismerte az életet, a felék pedig nem ismerték a törvényeket és az eljárásokat. A kasztrendszer és a súrlódások helyébe a szociális egyenrangúság és megértés lép.

Az egészség is a közigazgatást ügye, mert a beteg a köz terhe. A nyomor kicsúcsosodásai: az ipari betegségek és balesetek, a házi munka betegségei, a tüdővész, a nemi betegségek, az alkoholizmus és az idegesség teljesen megszűnnek. A nagy kultúra csökkenti az egyéb fertőzéseket is, a nagy gazdagság pedig mindenkit a legtökéletesebben berendezett kórházban fog gyógyítani. Egyébként az az ember, kit a bölcsőtől a siring orvos kísér, sokkal kevesebbet lesz beteg. Az orvostehetség főleg a tudományt fejleszti, mert a praxis és a pénzhajszolás nem nyújt több életörömet.

Gyógyszert mindenki ingyen kap, mert a szociális erkölcs ügysem fogja megengedni, hogy több keserűvizet fogyasszon valaki, mint amennyire szüksége van. Jó képzettségű és megbecsült házi orvosok fogják kis körzetüket egyéneként gondosan kezelni, specialisták, tudósok idejét csak az veszi igénybe, kiket ők hozzájuk utalnak. Tanár mindenkinek jut, mert az orvostehetségeket nemcsak a középosztály fiaiból, hanem az egész társadalomból válogatják ki. Az orvosnak nem kell bűzös tömeglakásokat fölkeresni s piszkos ágyban fekvő betegeket vizsgálni, mert ilyenek nem lesznek. Magától adódik, hogy a fölszabadult társadalom nem ismeri sem a szennyes, kevés levegőjű várost, sem a kultúrátlan, sáros-poros falut. Községek lesznek a falu és a város előnyeivel. Mindenki végez gyári, mezei

és szellemi munkát egyaránt, tehát nem kell elhanyagolt szervét drága nyaralással, sporttal rendbehozni.

c) *Nevelés, tanítás.*

A nevelést a család csak akkor végzi, ha akarja és tudja. A gyermek azonban nem lehet szülei tehetetlenségének áldozata. A társadalomnak olcsóbb hasznos tagot nevelni, mint a nevelent eltartani.

A mainál sokkal szélesebbkörű műveltség magától értetődő köztulajdon lesz. Olyan általános műveltség, amelyik az embernek az egyetemes világba való beleilleszkedését magyarázza. Megismerjük a csillagászati világegyetemet és a geográfiai földet, az élettelen anyagokat és a természeti jelenségeket, az élő szervezet fejlődését és működését, az egysejtű lénytől az emberig, a kultúra történetét és a művészet, tudomány örök kincseit, a társadalom fejlődését és törvényeit, a technikai zsenialitás eredményeit és a társadalmi termelés minden fázisát, végül a közigazgatást. Minden ember egy kicsit filozófus, művész, politikus, orvos és mérnök lesz. Persze olyan alapos-sággal és részletességgel, amennyit a kifejlődés koráig elsajátíthat.

Az iskolai tanulás határidejét az ember természetes kifejlődése szabja meg. Nem lehet a kultúra növekedésével a tanulóéveket úgy növelni, hogy a hasznosokat csökkentjük, hanem a régiek tömörítésével kell az új anyagnak helyet juttatni.

Ez a műveltség készíti elő az ember jelöltet a mainál tökéletesebben arra, hogy magát eltartsa, az életet élvezni tudja és gyakran a haladást is szolgálhassa.

A természetben, munkában fölfedezve-tanulás a rátermett és nem ideges tanító irányításával, ki kevés tanítványával individuálisan foglalkozik, nem lélekölő munka lesz, hanem elsőrangú élvezet.

A minden irányban tájékozott ember tudja majd igazán a legtávolabbi dolgokat összehozni és belőlük újat alkotni. Az elektrotechnikát az tudta előbbre vinni, aki ismerte a porcellángyártást, a gőzturbina szerkesztését az, aki tisztában volt az olajos vízgőz és a nikkelacél kölcsönös vegyi hatásával. A vasbeton-szőlőkarót nem tudta föltalálni sem a harmincemeletes házakat építő mérnök, sem a vincellér, hanem az, aki-ben mindkettőből volt egy kevés. A termelést vezető csak akkor lehet nagy, ha mérnöki tudományán kívül munkástársainak pszichéjével és a fogyasztás törvényeivel is tisztában van. Az orvosi műszereket és gépeket az orvos-mérnök fogja a leg-tökéletesebben megcsinálni.

Mennyivel helyesebben tudja egy ilyen általános műveltséggel bíró ember pályáját megválasztani, mintha a legkiválóbb frenologusoktól kapott volna tanácsot és mennyivel jobban fogja tudni embertársainak munkáját megérteni, kiegészíteni és a maga számára hasznosítani!

Az általános műveltségű emberből jó szakmunkás lesz és mint ilyen, élete végéig tovább tanulhat. A kiváló emberek az egész emberiségéből válogatódnak ki s nem azokból a kevesekből, kiket a tőkés társadalom sem tudott teljesen elfojtani.

d) *Szabadság, kényszer.*

Az új társadalom az átlagembert magasra emeli, az értékesebbek kiválasztását is biztosítja, de megkönnyíti a légész kibontakozását is, mert nem kell gyermekbetegségben vagy a harctéren elpusztulnia vagy rabszolgamunkában elfásulni; de meglesznek az ambicionáló jutalom eszközei is.

Az új Petőfi hiúságát éppúgy kielégíti, ha dalait milliók éneklék, mint a mellét díszítő *pro litteris et artibus* rendjel. Azt a 20 darab aranyat, amiért a Toldit írták, még a jövő társadalom is ki fogja tudni izzadni. Galileibe és Marxba még 25 évi fegyházzal sem lehet belefojtani a gondolatot, Michelangelo még borsón térdepelve is szépet fog álmodni. Shakespeare génusza kipattanásának azt a kapitalista előfeltételét, hogy a stratordei vadorzót szülőfalujából Londonba kergessék, hogy ott színházi szolga lehessen, a kommunista társadalom is elő fogja tudni teremteni. Aristoteles, Lavoisier és Jacques Loob akkor is hajlandók lesznek dolgozni, ha a laboratóriumot nem egy gavallér mecénástól, hanem az államtól kapják és ha a kötelező hálából nem is kell esetleg valamit fölfedeztetlenül hagyniok.

Ha pedig a Fleurs & Cavaillet cég csak akkor lesz hajlandó vígjátékait szállítani, ha az elsőért gőzyachtot az Északi-tengeren, a másodikért egy vitorlást a déli tengeren, a harmadikért egy provencai antik kastélyt és birtokot, a negyedikért pedig egy modern villát és bányát a Vosgesban kaphat fizetségül, inkább ne dolgozzanak. Az új közönség izlése pedig be fogja érni Molièrrel és Aristofanesszel. Ha a budapesti villamosvasút igazgatósági tagjai csak évi 11.0.000 koronáért hajlandók havonként egyszer a közlekedés javításáról tanácskozni, hát sztrájkoljanak, munkásaik majd megpróbálják őket helyettesítem, mint ők is pótolták munkásaikat, mikor ezek nem dolgoztak. Ha a hadseregcsalókat védő ügyvédek csak milliós tiszteletdíjért hajlandók szellemi munkájukat eladni, inkább készek vagyunk lemondani a háborúról, csakhogy nélkülözhezzük őket.

A nehéz fizikai és a megalázó cselédmunkát jórészt fölöslegessé teszik a gépek (melyek ma még sok helyütt hiányzanak, mert drágábbak a rabszolgáknál), a többit elvégzi a szellemileg visszamaradott, vagy a rövidebb munkaidővel jobban megfizetett. A cselédmunka elsősorban azért megalázó, mert cseléd csinálja és rosszul fizetik. Ebből sokat mindenki, mindennap maga is elvégezhet önmaga számára. Ami még fennmarad, az az időszakos társadalmi kényszermunka főladata. Ez a kényszermunka azonban bizonyára enyhébb és rövidebb lesz, mint a frontszolgálat a világháborúban.

A túlfinomodott anyát azért, hogy gyermekét maga szoptatja, kárpótolni fogja az a tudat, hogy nem a bizonytalanság, nyomor vagy háború, hanem a szabadság és boldogság számára neveli fiát.

A jövő tudósának kevésbé fogja önérzetét sérteni, ha reggel magának kell kikefélnie kalapját vagy beteg feleségének ő fog az ágyban segíteni, mintha József főherceggel vagy V. Györggyel ugyanazon tudományos akadémiában kellene ülnie.

e) *Szerelem, család, boldogság.*

A kapitalista társadalomban a szerelmi élet teljesen a gazdasági rendszer okozta üzleti szellem alárendeltje. Prostitúciós volta világos: romlottság és szüzesség, raffináltság és háziaság egyaránt árúk; nevelés, minden csak az árdragítást célozza. Vevők csak pénztárcájuk rangsorában fogadtatnak.

Ez is teljesen megváltozik, de nem erőszakolt, mesterkélten berendezésekkel. A kommunizmustól távol áll minden falanszterfantázia és a fölszabadult élet itt is újra a természeti törvények szerint alakul. A család lesz ismét a szerelmi élet bázisa, mert az ember családias, egynejű lény (erre a két nem számaránya is utal). Formailag a család nem is fog nagyon változni. Lényegében annál gyökeresebben. Bealkonyodik a házasságnak, mint kereskedői vállalkozásnak és kereskedelmi cégnek. Az emberiségre leírhatatlan hasznot hoz a kényszerházasság megszűnése. Testi és szellemi fogyatékosságokat nem takarhat, szépíthet a pénz és a fajfönntartás törvényeihez híven a szaporítást a kiválóak fogják végezni. Oly automatikusan, hogy az eugenikusok szinte fölöslegessé lesznek. A szerelmi élet természetesen az érettség korával kezdődik, megszüntetve a testi és lelki betegségek rémeit. A gyermek megszűnik teher lenni, mert csak annak lesz gyermeke, akinek a gyermek öröme s aki föl is akarja nevelni. A kultúra összes eszközeit fölhasználhatja mindenki, hogy ezt kedvére szabályozza. A termelés és fogyasztás szempontjából indifferens, hogy sok ember van-e vagy kevés. De azért elnéptelenedéstől nem kell félni. A pénz uralmának megsemmisülésével a szerelem visszatér azt a föladatot szorgalmazni, melynek megoldása a célja. Minden ember legelemibb vágya gyermekeiben tovább élve, a halhatatlanságnak adni át magát. A közösség érdekét csak a korcs utódok sértik. Már az apai és anyai önzés is gondoskodik arról, hogy egészséges, szép gyermekei legyenek, de meg a szerelmi élet terén is vezetni fog az új társadalom gyorsan kifejlődő erkölcsé. Az erkölcs és szabadság képlete egy lesz. Minden cselekedet szabad és erkölcsös, mellyel a társadalomnak használunk és minden tilos, amellyel annak ártunk. A szabad szerelem nem állandó körtáncot jelent, hanem a megtisztult vágyak lehetőségét. A lelkiek kifejlődése pedig oda vitt, hogy a szerelem nemcsak a testi egyesülést keresi, hanem méginkább a tartós szellemi együttélés, a barátság kívánalma az, mely a féltékenység elsődleges érzetével, a gyermek által összekapcsolva, a családi élet igazi tisztaságát teremti meg.

A megújított élet a boldogság útjára vezet bennünket. Tudjuk, hogy a boldogságot vágyaink teljesülése, hajlamaink kielégítése jelenti. Az egyéni óhajok különfélék. A szociális világrendnek nem lehet föladata ezeket egyenként teljesíteni, de azokat a mindenkiben közös, egyetemleges vágyakat, melyek eddig oly hangosan sajoztak, lecsendesíti. Hiányzott az anyagi jólét, ezt olcsón megkapja mindenki, a szabadság és szerelem is megadatik. Nem kell azért visszafordulni, a kultúra magaslátán is meg lehet találni ennyit, sőt itt új vágyak fakadására új kielégülések virulnak. A balgaság boldogságának helyét a toldás átértő rá alkotó boldogsága foglalja el. Hiszen mindenki-

nek alkalmá lesz műveltsége révén a köztulajdonba került műkincseket élvezni és sok szabad idejében még alkothat is. Világot látni, utazni nem a kiválasztottaknak lesz privilégiuma. De a boldogság a bajok hiányától is függ. Az írott szabályok ugyanazok lesznek, mint a természet törvényei. Könnyű lesz őket megtanulni, még könnyebb betartani. Nem kell hazudni, nem kell lopni és verekedni. Hova tűnnek az izgató kenyérharcok, a kényszerpályák, a tömeg járványok, az idegesség, a durva cselédek, a háborúk, a forradalmak és a bolsevizmustól való rettegés?

Az ember napjainkig a boldogságot naiv individualizmussal hajszolta, azt hívén, hogy csak másoktól rabolhatja el. De már átalakul s a kommunizmusban végleg be fogja látni, hogy a társadalom az egyénért van és az egyetlen tőke, amely létezik és amelyet akkor is kamatos-kamatjával kap vissza: a társadalmi szolidaritásért hozott egyéni lemondás. Ez el fog fojtani minden közösséggelenes hajlamot.

* * *

A kommunizmus gondolatát a kizsákmányolás fölismerése szülte. Eleinte csak az ezt legtisztábban látó ipari proletár harcolt érte, de a jövőbe pillantva kitűnt, hogy nemcsak az alulievőket emeli föl, hanem a már felsőknek is olyat nyújt, amit csak ő hozhat. Bebizonyult, hogy a börtön lerombolása nemcsak a rabokat váltja meg, hanem az öröket, sőt a börtönök tulajdonosait is. A harc kifejlődött. Már verik a végső roham riadóját. De még elkerülhető a véres tusa, ha a dolgozók értelemre ébredve, együtt vonulnak be Kánaánba. Hol késik még a belátás? Ki fogja védeni a proletároktól megrohant bástyát?
Világ dolgozói egyesüljetek!

II. Az átmenet.

a) *A proletárdiktatúra.*

Tisztában vagyunk mai hajléktalanságunkkal, az építést tehát sürgősen meg kell kezdeni, hogy a fölemelt, befedett épületbe mielőbb behurcolkodhassunk. A befejezést és bebutorzást már belülről annál gyorsabban végezhetjük.

A munkát csak olyan parancsok kiadásával lehet megindítani, melyeket a dolgozók biztosan követnek.

Egy proklamációval az összes bér munkások fölszabadulnak. A gyár és a föld azoké, akik ott dolgoznak. A haszonbérbe, vagy felesbe adott kisbérlet a megművelő családé, az egyben kezelt nagybirtok pedig együtt marad és szintén a rajta dolgozók tulajdona.

Mindenütt megalakíttatnak a munkás- és katonatanácsok. Az összes élelmiszereket azonnal összehordják s a rablókkal szemben a katonatanács karhatalmának védelme alá helyezik. A föltárás és összegyűjtés nagyon könnyű lesz, mert a volt tulajdonos tudja, hogy az eldugott anyag csak veszélyt rejt magában és a köz részéről semmiféle oltalomra nem számíthat. A tanácsnak átadott élelmiszerért esetleg még kap ellenértéket, vagy legalább részesedést belőle, az elrejtéssel azonban csak fosztogatókat csal házába. Ellátásban csak a tanács útján lehet

részesülni. Aki a kirótt munkát nem végzi el, nem kap élelmet. Aki aktíve szegül ellen, afölött a munkástanács ítélkezik és a katonatanács végrehajtja az ítéletet.

Új pénz bocsátatik ki, mellyel minden előbbi értékpapír elveszíti forgalmi értékét, az elrejtés tehát itt is céltalan. A tőke helyében legföljebb csak vagyon maradhat s ez is, maximuma, nehogy ellenakcióra számottevő összeg lehessen egy kézben. A vagyonekobbzás mindenkit mielőbb arra kényszerít, hogy részt vegyen a társadalmi munkában. Egy családfőnek 300, együttélő családtagnak legföljebb 200 ezer koronája maradhat. Ebbe a legegységibb használati cikkek (bútor, ruhanemű) is beleszámítatik. A fölbecslésnél a becsülő azt, amit magasabbra értékkel, mint a tulajdonos, egyszerűen kisajátítja a tulajdonos véleménye alapján. Szóval nem kell hosszas alku, vagy bíróság. Bitorolt jogok: gyógyszerári, kéményseprési, italmérési s egyéb üzleti privilégiumok nem ismertetnek el. Ami nincsen közvetlenül egyéni kézben (ingatlan stb.), csak akkor vétetik figyelembe, ha a tulajdon olyan régi időpontra (pl. 1914-re) vezethető vissza, mikor még az eltitkolás és félrevezetés nem volt szokásos.

A helyi tanács képviselőt küld a központba, a központ pedig megbízottat a decentralizált szervekbe. A központtal, szemben az engedelmességet garantálja az, hogy a forgalom, és a csere irányítása csak a központon át történhetik és főleg az, hogy a magasabb intellektus könnyebben eltalálja mi jó és mi kell az alsóbbnak, mint megfordítva.

A központ székhelye egyelőre a volt állam fővárosa, mert ennek van a vidékkel a legjobb összeköttetése. Ide futnak össze a vasút és telefon száalai és innen szokta meg az irányítást a tömegpsziche.

A hivatalos lap mindenkinek ingyen jár és mindenkinek érthetően magyarázza meg a társadalom célját és a központ rendelkezéseit. Földrajzi és foglalkozásbeli közösségek érdekeik megvitatására és propagálására külön szaklapokat adnak ki.

A tanácsok lefoglalják a ruházati és egyéb árukészleteket is s ezeket az ellenőrzésük alá helyezett, fogyasztási szövetkezetekbe juttatják. A lakás- és bútor kérdést, amennyiben nem lehet a szükséglettel a termelést megvární, szintén a tanácsok gyors és energikus intézkedései oldják meg. Az összes bankok fölszámolnak. Egyetlen új bank kell: lesz a jegybank és az adópóntár, itt bonyolítódik le a clearingforgalom.

A központi tanács gondoskodik a pénzen és a többi forgalmi eszközökön kívül a gépekről és — ahol szükséges — megfelelő tanítókról, vezetőkről.

A munkástanács igyekszik: mindenkit munkába állítani, hisz ő nemcsak a készletek és a munkaerő, hanem az új produktumok fölött is rendelkezik.

A tanácsok egyelőre létminimumot állapítanak meg a munkanélkülieknek, egy magasabbat a munkaképteleneknek s ennél jelentékenyen többet a dolgozóknak. Az először fölvetett számokat az idő tapasztalatai alapján kiigazítják.

b) *A diktatúra lebontása.*

A gyűlések és lapok útján egymással állandóan érintkező tanácsok módszere folyton javul, tökéletesedik. Ami egyik helyen bevált, meghagyják s másutt utánozzák. A helyzet tisztázását az előljáró szovjet-köztársaság példája nagyon megkönnyíti.

Lassanként mindenki a legalkalmasabb helyre kerül, hol legtöbbet tud használni. A háborús mozgósítás is az első napokban minden embert éppen csak hogy beöltöztetett 8 numerusával szerepeltetett, később azonban a legtöbben helyükre kerültek. Miként a legjobb pacifistából a háború megmásíthatatlan ténye kitűnő orvost, mérnököt, organizátort nyert a maga számára, úgy tudja rövidesen a proletárdiktatúra is a maga szolgálatába állítani a részletmunkánál azokat, kiknek nem ideáljuk a kommunizmus.

Az eddigi tanítókon kívül tanítani fog a központ részletesen kidolgozott utasításai alapján a pap, mert örül, hogy megtalálta létjogosultságát, a hadseregből erre a célra kirendelt tiszt (a magyar tiszt többnyire dzsentriszármazású s van valami vonatkozása a földdel, faluval), kinek könnyebb lesz a fölvilágosító-szervező munka, mint pénz s hatalom nélkül az ellenforradalom lehetőségei iránt szimatolni s ugyanakkor az élelmszerkiosztásból kizáródnak. Segíteni fog a nemzetiségi vidékről elmenekült közigazgatás és tanítóság s meg fogja feszíteni izmait az eddig közönyös polgárság nagy része, mert most neki a legsürgősebb, hogy a kátyúból künn legyünk.

A főlöszleges vagy nagyon tökéletlen üzemek hamar megszűnnek. Másrészt megnyílik annyi új telep, hogy a legfontosabb szükségleteket fődözni lehet.

A fogyasztási szövetkezetek adatai alapján a termelés ezekkel hamar összhangba kerül. Megállapítják minden termék csereértékét, árát. Azonban tisztán a reá fordított munka, nem pedig a kereslet és kínálat viszonya alapján.

Kialakul a fizikai munka mértékegysége. Hamar eldől, hogy a mechanikai teljesítmény, a lóerőóra, vagy pedig az anyagi eredmény, például 100 kg búza-e a célszerűbb egység. A szellemi munkát sem idővel, sem látható eredménnyel a legtöbbször mérni nem lehet. De a magasabb értelmiségű közvélemény bizonyára jobban fogja tudni érzékelni, mint a mai rendszer. Egyébként nemcsak az orosz példa, hanem minden szellemi munkára alkalmas, ember is őszintén vallja, hogy ugyanazon díjazás mellett szívesebben szerkeszt gépeket, mint hord szemet és inkább miniszter, mint írnok. A szellemi munkát vagy az fogja végezni, kit ezzel a közvélemény megtisztel s azt meg is fogja fizetni, vagy pedig aki erre önként vállalkozik és aki később vagy elnyeri az elismerést, vagy nem. Hasonló problémák eddig gyakoribbak voltak.

A munkástanács kiveti magából a nein oda való elemeket. Élre kerülnek azok, akik el tudtak tanulni az üzem irányításából, ellenőrzéséből legalább is annyit, mint amennyit ehhez a régi részvénytársaság igazgatósági tagjai és az iparhatóságok értettek.

A társadalom hamarosan megérti az új világot, mert a nagytöbbség már nyert vele. Az átalakítás, megnyugvás nagyjából már mindenütt megvan, vagy legalább akkora területen, hol minden nyersanyag fölhalmozható és minden szükséglett cikk termelése lehetséges. Az új rendnek már több a konzervatív-je, mint az ellenforradalmárja. A nyomás enged; a diktatúrát fokozatosan leválthatja a demokrácia, melyre rábízhatjuk, hogy folytatni akarja-e az államkommunizmus felé, vagy amely, ha úgy tetszik, visszacsinálhatja az elmúltat.

Köszönet nektek, milliárdosok, a fölhalmozott tőkéért, melyet nekünk gyűjtöttetek s még nagyobb köszönet elnyomorításunkért, amely öntudatra ébresztett, üdv az imperializmus dicső hadvezéreinek, kik a háborút elveszítették és forró hála a kapitalizmus szent szövetségének, mely a háborút megnyerte. Dicséretté a polgári demokrácia mert az sohasem volt demokrácia.

c) *A diktatúra enyhítése.*

A proletárság nem fogja ingyen kiadni kezéből a diktatúrát, de jóhiszemű teoretikusai sem mondhatnak le a kommunizmus fölülről való bevezetésének ezen biztos és gyors eszközéről. A nőekkel és titkosan szavazó angol demokrácia a militarizmus mellett döntött. Ilyen népszavazás nekünk nem kell! De az angol kapitalizmus is csak akkor merte magát rábízni a demokráciára, miután a szószéken, iskolában, sajtóban öt-hatezer évig előkészítette ezt a szavazást. A mi abszolutizmusunknak elég lesz talán öt-hat év, hogy az oktrojált kommunizmusról megkérdezhesse, elég volt-e, vagy tovább akarod csinálni?

A diktatúra csak annak lehet nehéz, aki eddig úr volt. Annak pedig egyszerűbb magán úgy segítenie, ha az árral úszik, ha az építőkkal épít, mintha a romlásban hiába erőlködne.

Az értelmesebb középosztály ne vegye továbbra is cirkusz-nak az alsók és felsők élethalálküzdelmét, hol mindig annak kell tapsolni, amelyik győzni látszik. Ne legyen senki szíve mélyén filantróp-szocialista, szíve legmélyén pedig vértől ájuldozó, gyáva pacifista-ideológiával konzervatív, hanem értse meg, hogy miről van szó és segítsen.

Tanuljatok, hogy taníthatatok! De ne abból a sajtóból, melyik két-három nap alatt le tudta tagadni háborús uszító múltját, hogy azután naiv bujkálással két-három hónap múlva újra kimerészkedjék.

Minden előbbi progresszív szellemi mozgalomnak örök szégyene az az impotencia, mellyel a parasztot elhanyagolta, remélve, hogy belőle úgyszólván nemsokára ipari proletár lesz. A kiskgazdát átengedték a junkernek, a cselédet és napszámost legföljebb a klerikalizmus méltatta. Ha ma indul meg a paraszttok szervező-tanító napilapja, mely minden szellemi szükségletét ellátja és ezáltal minden egyebet kiüt a kezéből, még *Népbarát* lehet ennek a címe, de pár hét múlva már földalatti véres lapok uszítják egymással szembe a kiskgazdát és a proletárt, kik között eddig sohasem volt érdeellentét. Műveltségük, erkölcsük, életmódjuk nagyjából közös, miért kell átmenetileg ellentétes ideológia?

Az ipari munkásságnak, a progresszív intellektuelnek emberöltön át volt vezérei miért igyekeznek kapkodásukkal lejártni magukat? Miért nem pótolják eddigi sikereiktől jólakott, öncenzúrában kéjelgő lapjaikat új, az időktől meg nem ijedő fórumokkal?

Egy-egy, a falusi és városi közönség számára írt napilap néhány hónap alatt rendkívüli mértékben hozzájárulna a helyzet tisztázásához s emellett fölszínre vetné azokat az új embereket, kik az új problémákat meg tudják oldani.

Mindenesetre jobban bízunk azokban, kik a legtávolabbról közelednek felénk, mint azokban, akik bennünket vezettek, de később előlünk visszakanyarodtak.

III. Az aktuális problémák megoldása.

Tudományosan levezetett módszernek az a próbaköve s az adja meg értékét, ha gyakorlati föladatak megoldására alkalmasnak bizonyul. Ezer és ezer probléma mered felénk, melyeken hasztalan emésztették magukat a múltban és a jelenben a legmélyebb bölcsek és hiába véreztek az, emberiség legjobbjai. Nem tudtak célhoz jutni, mert valószínűleg helytelen úton jártak vagy helytelen volt a kiindulási pont. A föntiek alapján szinte gyerekmunkává egyszerűsödik sok minden, amiért hiába dolgoztak nagy államférfiak, taktikáztak ravasz jogászok és harcoltak fanatizált katonák.

Korunk legjobban izgató kérdései három csoportra oszlanak: általánosak, pártok és végül az egyéni és kisebb csoportok problémái.

a) *Általánosak.*

A termelés megindítása és a rend helyreállítása mindennél fontosabb, de ezt a proletárdiktatúra már el is intézi. A tőkés nem amerikázhatnak, mert tőke már nincsen. Az értelmes munkások lelkesedve fognak a dologhoz, mert ezentúl maguknak termelnek. A csőcselék nem tud rabolni, koldulni, kénytelen lesz tehát engedelmeskedni. Sőt dolgozni fognak rövidesen az első fejezetben felsorolt improduktív kategóriák is, ami a háború-elpusztította javak helyreállítását meggyorsítja.

Szenet hamar kapunk, mert a szénvidékek élelemben sokkal szegényebbek, minthogy velük szemben a köz nyomása ne lenne eredményes. A kezeink között levő bányákban, a termelés fozozható, mert az összes segédmunkát egyebünnen odaterelt munkanélküliekkel végeztetjük. — Az első megmozdulásra a gazdagok pincéiben a jövő évre elrejtett készletek is elegendők.

A termelést a mai zűrzavar nem tudja megindítani, sőt mindennap csökkenti, mert a tőkésnek kevés hasznót és biztonságot, a munkásnak pedig a kedvező hatalmi helyzet elvesztését jelentené. Sokat bizonyítani itt nem kell, a tény eleget bizonyít. Egyébként azok, kik a termelés megakadásának, okát egyszerűen a szénhiányra vezetik vissza, tekintsenek Németországra, Csehországra, Német-Ausztriára, vagy éppen a Resicza-Anina vidékére, hol együtt vannak a nyersanyagok s nincs szükség szén-diplomatákra s mégis sincs szén, mert a bányászat éppúgy megakadt, mint a többi termelés.

A békekötés ügye is világos. Ha az ellenséges államok népei mindenütt elkergetik a háborúcsinálókat, a fölülkerekedőknek nem is kell békét kötni, mert a fölszabadult népeknek előbb nem is volt módjukban egymásnak hadat üzeni. De — a világháború példái szerint — ha csupán az egyik félen van is népuralom, akkor is könnyebb a béketárgyalás, vagy legalább a fegyverszünet elérésére, mintha mindkét oldalról kapitalisták tárgyalnak. Ha az entente imperialista urai még évekig is fönn tudják magukat tartani, akkor is kevésbé reményteljes és kifizetődő számukra a kommunizmus nyakán ülni, hol mindenki gerillaharcban védi magát, mint a polgári renddel bíró államot kiszipolyozni.

Országhatárokat stratégiai szempontok, történelmi múlt, vagy gazdasági egység szerint állandóan megvonni nem lehet, mert a fegyverekkel változik a stratégia, az idővel a történelmi múlt, a technika és a közlekedés fejlődésével pedig a gazdasági egység. Lemondunk a határ fogalmáról s megszűnik a határ kijelölésének és megvédésének gondja. Bizonyos nagyobb és egymással szorosabb kapcsolatban levő területhez mindennap csatlakozhatnak, illetőleg leválhat belőle az, akinek valóságos vagy vélt érdekei szerint így célszerűbb.

Különböző nyelvű és kultúrájú embereknek szintén csak ez adhatja meg a teljes szabadságot, mert a kantonokban még mindig akad egy kisebbség, melyet a többség uralma elnyomhat. A polgári rend, a tanítás, közigazgatás, katonai vezetés magasabb fokán kénytelen egy főnyelvet választani. A kommunizmusnak nem kell a kisebbséget semmiféle közösségre rákényszeríteni: élhet, mint állam az államban.

A háború költségei a kommunisták véleménye szerint már ki vannak fizetve, bár, akiknek volt rá pénzük és akiknek kellett a háború, azt hitték, hogy nekünk csak előleget adtak. Az állam adósságai közül csak azokat ismerjük el, amelyek egy-egy személynél a vagyonmaximálás után fönnmaradnak. Ezt pedig a radikális elkobzás bőven fedezi. Ezer adófajon, azok törvényvétevési és behajtási módján törhetik fejüket évekig eszes pénzügyminiszterek: az életrevaló polgár egy nap alatt megtalálja a kibúvót még akkor is, ha nem olyan naiv, mint pl. egy teljes vagyonkataszter fölvétele s a kijátszása szigorú megtorlásai. Ehhez annyi becsüs, ügyész, bíró és fogház kellene, amennyi ember még a világháború és a spanyoljárvány előtt sem volt a földön.

A háborús vérvesztés pótlása is a kommunistákat aggasztja a legkevésbé. Nekünk nem kell a *revanchera*, vagy újabb győzelemre nagy katonaság, nem kell bérlenyomó tartaléksereg, nem kell minél több császári alattvaló, nem kell minél számosabb hazafias hírlapi előfizető és nem kellene minél nagyobb statisztikai számok.

b) Pártok.

A hazafiság igen tiszteletreméltó és tartalmas ideológia, de a polgári rendszer mindig háttérbe szorította. A kommunizmus egyfajú népen belül a legnagyobb ellentétet, az osztálykülönbségeket eltörli. Belső baj nem örölvén a nemzetet, egész-

ségesen és egységesen dolgozhatik kultúrája fejlesztésén, közkinccsé tevésén, valamint azon, hogy a népek nem egymást le-bunkózó, hanem egymást ösztönző, buzdító versenyében elől lehessen. Az agresszív hazafiságot a világháború folyamán a legilletékesebbek minden oldalon letagadták. Nem kutatjuk, hogy őszinteség-e ez, vagy gyávaság, de az bizonyos, hogy most elég gyávák a kommunizmus ellen azzal érvelni, hogy ez a hő-dító háborút, a másik hátán való fölemelkedést lehetetlenné teszi.

A *pacifizmus* a világháború előtt nagyon gyöngé mozgalom volt és tudománya kiépitetlen. Talán, mert nem vették komolyan szükségességét, vagy pedig helytelen úton jártak. Lelkes tudósok és agitátorok agyondolgozták magukat, de nem talál-ták meg a népek szövetségébe való belépésnek kényszerét s a döntőbíró-ság elismerésének megnyugtató garanciáját. Talál-jatok érdeket, vagy jelszót, mellyel a kommunista társada-lom népeit egy más ellen harcba lehet vinni! Ellenkezőleg a jövő a pacifizmusnak nagyobb tartalmat ad. Megszűnnek az együtt-élők állandó ellenségeskedései, mert nem lesznek osztályok;, nem háborúskodhatnak időközönként a szomszédos országok, mert nem lesznek határok, de nem jelent veszélyt a fajok har-cának dogmája sem. Militarista-tudósok egy évtized óta szere-tik Európát Kelettel, a japán-kínai fölkerekedéssel rémítgetni. A kultúremler nem várja meg a vadakat, hanem elébük megy, mint hittérítő és megtanítja őket arra, hogy a mi mintánkra, szövetségben jobban fejlődhetnek. De ha ők mégis vakon köve-telnék a véres tandíjat, akkor a fejlett, egészséges, művelt, sza-bad, Európa öntudatos hadserege jobban fogja tudni, hogy mit véd, mint mikor az ágyúgyárártól irányított sajtó lelkesítette.

A *liberalizmus* a tőke béklyói mellett csak vágy és ábránd volt. Az anyagi függetlenség és műveltség; folytán a cselekvési és propagandaszabadság nem lehet a közre veszélyes, mikor a társadalom biztonsága fölött intelligens tömegek fognak őrkdni s a nép el tudja bírálni, hogy mi üdvös, mi káros. A szervezett társadalom rövidesen olyan simán működik, hogy alkalmazkodási kényszer helyett a szabadság anarchizmusában érezzük magunkat.

Ez lesz a *demokrácia*, mert a nép érett lesz arra, hogy kormányozza, vagy pedig megvalósul Plato álma, hogy filozó-fusok vezessék a világot, mert ezek a filozófusok nem a vélet-lenségből, hanem az egész társadalomból vetődnek fölszínre. Az emberiség megérti őket s ők is az életből fognak kiindulni, mert meglesz az általános, érett műveltségük.

A *vallási meggyőződést* anyagi és, nevelési kényszer nem befolyásolja. Minden hívőt boldogítani fog, hogy csak őszinte emberek mennek vele egy templomba. Lehetséges, hogy a ter-mészet-tudományos világnézet kiöli az emberből a miszticiz-musra való hajlamot és az istenhitet, de az biztosan nem *fog* fájni senkinek, hogy állami vagy egyéb nyomás folytán nem engedelmesskedhetik vallása parancsainak (nazarénusok stb.). Az ingadozó isteni erkölcs helyébe a társadalmi szolidaritás erkölce fog lépni.

A *zsidókérdést* alig lehet külön tárgyalni. Mint vallási, faji, gazdasági vagy modorbeli kérdés ezekkel együtt megoldódik. Kereskedő és lateiner vezető foglalkozásaikat nem tarthatván fenn, vagy beolvadnak néhány emberöltő alatt, vagy pedig, akik egymás között szeretnek jobban élni, azok közös területekre vagy legalább is több szigetre húzódnak össze.

e) *Egyéni és kisebb csoportok.*

A régi világ szomorú örökségének, a rokkantaknak az állam szívesen megadja azt a munkaalkalmat, amelyikben legtöbbet produkálhatnak s nem lesznek terhére. Az osztályok állama vagy vállalkozó kézre játssza őket, vagy nem engedi dolgozni, nehogy az épeket tegyék munkanélkülivé. Koldulási engedélyt nem kapnak sem ők, sem az öregek, mert ezek a nyomtatványok — a többi kiváltságos levéllel együtt — a termelés megindításakor az első kazánbegyűjtáshoz kellene.

A jövőben fölösleges uraknak sem kell éhen halni, sőt fát vágniok sem az átmeneti idő alatt. Komoly munkához, ők nem értenek és többre kerülne a hajcsár, mint amennyi hasznot az ki tudna belőlük préselni. Szerényen megélhetnek abból, amijük a vagyonmaximálás után maradt, azután pedig akad nekik megfelelő és jövedelmező foglalkozás is. Például szervezhetnek vándorszínész-csapatokat. A magyar nép állítólag szereti a fényt, pompát, a köztársasági formára is csak azért határozta el magát olyan nehezen, mert nem akart a koronázás ritka parádéjáról lemondani. A most már ráérő királyok, főhercegek, püspökök, grófok, tábornokok és egyéb méltóságok faluról-falura járhatnak és jó pénzért a nép mindenütt élvezheti az eredeti szereplőket, koronát és kosztümöket.

A szükségszerűséget idejekorán megértő és használható gyárosok, földbirtokosok helyükön maradnak, mint termelés-vezetők. Ezeknek az átmeneti időben a még kicsiny produktivitás esetleg nem tud annyit nyújtani, mint amennyi mellett kedvvel dolgoznának. he addig a megmaradt vagyonból hozzápótolhatnak.

A közigazgatási és kereskedő zseninek tere továbbra is megmarad, sőt fokozottabb mértékben lesz szükség rájuk, mert sokkal átfogóbb és szövevényesebb szervezetet kell megteremteni. A tőke az ilyen tehetségeket csak korlátolt számban tudta elhelyezni, érvényesüléshez juttatni. Most annál jobb, minél több jelentkezőnek, mert annál tökéletesebb lesz az új rend.

A korát megelőző tudós és művész küzdelme is könnyebb, biztatóbb lesz, mert életfeltételeit kevés kényszermunkával megszerezheti és a művelt társadalomban hamarabb talál megértésre.

A társadalmon kívüli életet hirdető anarchisták és egyéb különcök is nyugodtan hódolhatnak hajlamaiknak, ameddig azzal másokat nem zavarnak. Nem fognak tőlük adót és katonát követelni; formaságokra sem lesznek kötelezve.

Az egyéni jószívűségnek s az örökös társadalom javító agitátoroknak valószínűleg kevés terük lesz a boldogság országában. Elismerjük, hogy ezekről nem tudunk kellőképen gon-

doskodni. Talán ez lesz az a hiba, mely nélkül nincsen rend, az az árnyoldal, mely nélkül nincs élet, az a napfolt, mely nélkül nincs nap.

* * *

Új világ van születőben: Harccal, kínnal lassítva, vagy együttműködéssel, fájdalommentesen gyorsítva. A mag elhintve. Vannak, akik még mindig nem hisznek a kikeletben, vagy a csira elfagyását reménylik. Ezek felé a mai romhalmaz Sámsonjának, az utolsó császárnak csatakiáltását süvítjük: „Mi a békét akarjuk, de ha ránk kényszerítik a háborút, becsülettel kitartunk a végső győzelemig.”

HATÁRKÉRDÉSEK

Kinszki Imre:

Szükséglet, alkalmazkodás, fejlődés.

— Egy fejlődésmélet vázlata. —

„... A természetnek, a Teremtésnek . . . egyetlen célja, amely minden életműködés, annak minden rendje és törvényszerűsége fölött érvényesül és uralkodik: hogy az élet fejlődjék, hogy az élet mind többoldalú, mind bonyolultabb, mind tökéletesedő műveletekre legyen alkalmas.”¹ — „Az élet jelenségeinek épp oly elemi tényezője a fejlődés, mint ahogyan a mechanika jelenségeinek, sőt az egész élettelen világnak a nehézkedés: itt a nehézkedés (*gravitatio*) hatását, ott a fejlődés (*evolutio*) eredményét látjuk, bárhova tekintünk is.”²

Ezek a szavak jellemzik az egész tudomány és speciálisan a biológia mai álláspontját az élet egyik legfőbb problémájával: a *fejlődéssel* szemben. Ha nem is élezi ki minden biológus a föntiekhez hasonló határozottsággal fölfogását, mégis többé-kevésbé mindnyájan — nyíltan vagy hallgatagon — egyetértenek abban, hogy a fejlődés az életnek más ismertre vissza nem vezethető alapjelensége, amelynek a lelkiismeretes kutató számára épp úgy „*adott*”-nak kell lennie, mint ahogyan a fizikus részére a nagyközönség szemében a gravitáció van egyszer s mindenkorra adva.

A fejlődésnek ez a másra visszavezethetetlen volta, azaz, őszintén szólva, megmagyarázhatatlansága, a tudományban ma már csaknem dogmává lett; a tudósok nagy része a fejlődést szentséggé, legfelsőbb értékmérővé emelte, esetleg—mint a fönti idézetek szerzői — egy teremtő gondolatnak, a Teremtésnek megnyilvánulását látja benne. Ennek a fölfogásnak megfelelően az élet mai kutatójának nem lehet e területen más a föladata, minthogy igyekezzék megállapítani, hogy a fejlődés mily föltételek közt jön létre és hogy az egyes föltételek változása mily befolyással van magára a fejlődés menetére. S ha az u. n. fejlődésméleteken végigtekintünk, akkor valóban azt látjuk, hogy ezek csak azon kérdésre törekszenek választ adni, hogy: mely tényezők, mely erők azok, amelyek a fejlődést előidézik!

Mi ezekben a törekvésekben nem találunk semmi kivetnivalót. Csak azt tartjuk, hogy amit adnak s amit egyéb, a most uralkodóak mintájára alkotott elméletek egyáltalában adhat-

¹ Méray-Horváth Károly: *Társadalomtudomány mint természettudomány*. Budapest, 1912. 227. 1.

² Apáthy István: *A fejlődés törvényei és a társadalom*. Budapest, 1912. 9—10. 1.

hatnak, nem elég, nem kielégítő: mert mi a fejlődést korántsem tartjuk olyan szentségnek, amelyhez ne tudna a tudományos analízis hozzáférni s nem is oly misztériumnak, hogy minden törekvést, amely más ismert jelenségre akarná visszavezetni, a *limine* kilátástalannak kelljen tartanunk.

Ezen nézetünkben kifolyólag egy fejlődéstudomány vázlatát próbáljuk az alábbiakban adni. De ez az elmélet nem akarja az eddigieket vagy ezek bármelyikét is helyettesíteni. Erre nem is képes, mivel nem áll velük egy sorban, hanem egy lépéssel tovább akar menni, egy fokkal mélyebbre próbál haladni: míg az eddigi teóriák — tudatosan vagy nem — csak a fejlődés föltételeit vizsgálták, addig mi arra törekszünk, hogy e jelenséget más ismertekre vezessük vissza: megmagyarázzuk. Míg amazok azt kérdik: *mikor, mily föltételek közt történik a fejlődés?* — addig a mi kérdésünk ez: *miért, mi okból van fejlődés?* A pontosság és szabatoság igényével azonban ez a fogalmazás nem léphet föl, mert hisz a szigorú tudományos gondolkodás szemében nem lehetnek egyszerű okok és másrészt föltételek, hanem egyedül különbözőképpen csoportosított, valamely jelenségre nézve többé vagy kevésbé jellemző különféle föltételek. Ezért szabatosabban úgy is írhatjuk körül eljárásunkat, hogy mi a föltételeket az eddigi elméleteknél egy lépéssel tovább kutatjuk, összefüggéseiket egy fokkal mélyebben vizsgáljuk.

Elméletünk megalapozásánál a fogalmaknak, amelyekkel dolgozunk, pontos körülírására és elemekre bontására van elsősorban szükségünk. Epp ez az oka annak, hogy fejtegetéseinket nem kezdhethük a jelenlegi fejlődéstudományok bírálataival. Világos, hogy tulajdonképpen ezt kellett volna először megtennünk, hisz utóvégre egy teória föllállításának addig bajosan van értelme, amíg nincs reá szükség, amíg a régi elméletek teljesen kielégítők. Hogy mégsem tettünk így s hogy a fejlődés elméleteinek tárgyalására csak tanulmányunk negyedik részében kerül sor, annak oka éppen az, hogy az alapfogalmak tisztázása nélkül megítélésük, ha nem is teljességgel lehetetlen, de csak nagy kitérésekkel végezhető, amellet pedig a félreértéseknek ezerféle veszélyét még mindig magában rejti. Így azon dilemma előtt állottunk, hogy vagy előrebocsátjuk a fejlődéstudományok vizsgálatát, de az alapfogalmak tisztázottsága nélkül; vagy pedig lemondunk egy új elmélet szükséges voltának már fejtegetéseink elején való kimutatásáról. Azt hisszük, hogy az utóbbival a két rossz közül föltétlenül a kisebbiket választottuk, annál is inkább, mert előbb már próbáltuk néhány szóval vázolni a biológia mai fölfogását a fejlődésről. Ha pedig ennek a vázlatnak megállapításai az olvasó előtt, amit valószínűnek tartunk, túlzottan tűnnének föl, akkor csak arra kérjük, hogy ez ítélet kimondását függesse föl addig, amíg fejtegetéseink negyedik részévei — ahol nézetünk helyességét részletesen ki akarjuk mutatni — nem végzett.

Végül megjegyezzük, hogy tanulmányaink első része, ahol biológiai alapfölfogásunkat — amelyek problémáihoz való állásfoglalás nélkül teoretikus biológiai kérdésekkel foglalkozó kutatók nem tudunk elképzelni — szeretnők néhány szóval vázolni,

már tájékoztató jellege folytán sem tart igényt eredetiségre. Ugyanez okból tartózkodhatunk itt a különféle vélemények kimerítő egybeállításától és megbeszélésétől is, amit egyébként már tanulmányunk tárgya és terjedelme is kizár.

I. Élet.

Nem lévén tanulmányunk célja, csak durva körvonalaiiban: két szélsőségekben vázolhatjuk az életről való fölfogásokat. Az egyik szélsőséget tudvalevőleg a „tisztá mechanisták” alkotják. Szerintük az élet egyszerűen csak fizikai-kémiai folyamat. A másik szélsőség: a vitalisták szerint ellenben az élet sohasem lesz teljesen fiziko-kémiai törvényekkel megmagyarázható, mert az életet egy különös, ugyan fizikai-kémiai eszközökkel dolgozó, de céltudatos princípium alapvetőleg elválasztja az élettelen világtól.

Ami a mechanista fölfogást illeti, teljesen egyetértünk Wolfgang Ostwaldnak, a neves kolloidkémikusnak reá vonatkozó következő találó megjegyzésével: „... [*Az élet jelenségek] nem „csak” fizikai-kémiai folyamatok, hanem ezeknek egy egész speciális kombinációját mutatják, amely nagy mértékben különbözik a természeti jelenségek közt található egyéb kombinációktól.*”³ Ezt a kijelentést egyszerűen fölfogásunk tömör és precíz fogalmazásának is tekintjük, amelyben álláspontunk minden részlete implicite bennfoglaltatik. Így mi is beismerjük, hogy az élő és élettelen világ közt föltűnő különbség van, de ezt csak fokozatának tartjuk s egyedül a fizikai-kémiai folyamatok nagyfokú bonyolultságának tulajdonítjuk a fundamentálisnak tetsző eltérést. Azt a fölötté különös jelenséget pedig, hogy egyszerű fokozati különbségek ugrászerűen egyszerre csak alapvetőeknek látszanak, nem egyedül az élő és élettelen eseténél találjuk, mert ez sokkal általánosabb, tudásunk egész birodalmát átfogó tény, amelynek megjelenése így bizonyos törvényszerűséget mutatván, reményt nyújt az egykori jobb megértésre is. Egyelőre konstatálhatjuk, hogy maguk a *kémiai jelenségek* is ily — Émile Durkheim kifejezésével élve — *teremtő szintézis*-t jelentenek. A fizika mai állásánál korántsem vagyunk abban a helyzetben, hogy például a hidrogén és oxigén atomjainak ismeretéből meg tudjuk jósolni, hogy vegyületüknek: a víznek mily tulajdonságai lesznek, — ha ez utóbbit történetesen nem ismernők. Ma már megszoktuk, hogy e tényen ne csodálkozzunk és épp így meg kell szoknunk, hogy ne lássunk semmiféle csodát abban sem, hogy bizonyos — ma még a fizikaiaknál összehasonlíthatatlanul kevésbé ismert, mert ezeknél sokkal komplikáltabb — kémiai jelenségeknek a fizikákkal való speciálisan bonyolult kombinációja a teremtő szintézisnek új fokán mint *élet* jelenik meg előttünk.⁴

³ *Die allgemeinen Kennzeichen der organisierten Substanz. Die Kultur der Gegenwart, Teil III, Abteilung IV.* Leipzig u. Berlin, 1915. 151. 1. Kiemelés nem tőlünk.

⁴ A kvantitatív különbségek egyszerre kvalitatívként való megjelenésének harmadik esetéül — amelyre Durkheim kifejezése tulajdonképpen vonatkozik — tudvalevőleg a *társadalmi jelenségek* tekinthetők.

Vázlatunk most már megjelölte azt a pontot is, ahol a mechanisták és vitalisták látszólag legellentétebb nézetei teljesen fedik egymást. Elsősorban is érthető és elfogadható, ha a vitalisták azt vallják, hogy „éppen olyan joggal, mint ahogy természettani és vegyülettani törvényekről, szólhatunk *élettörvényekről* is.”⁵ Szintén elfogadható, ha azt állítják (mint Hans Driesch, Apáthy István), hogy „az élőlények világa sok tekintetben külön világ és hogy annak a világnak bizonyos *önkormányzata* is lehessen.”⁶ A fentebb mondottak értelmében ugyanis a „külön *élettörvények*, a *biológia autonómiája*” *semmiféle ellentétben nem állnak az egységes természeti kauzalitás és az élet fiziko-kémiai determináltságának követelményeivel.* Persze csak akkor, ha a „törvény” szó alatt nem valami transzcendens princípiumot értünk, amelynek a természet jelenségei hódolattal engedelmessé válnak, hanem bizonyos jelenségek közti állandó viszony, állandó összefüggés kifejezését. Így az „élettörvények” egyszerűen azt jelentik, hogy azokkal a fogalmakkal, azokkal az állandó összefüggéscsoportokkal, más szóval: törvényekkel, amelyekkel a fizikai és kémiai jelenségeket tudatunkban rendezzük, az életjelenségeit nem tudjuk kimerítően értelmezni, megmagyarázni; tehát szűkségünk van arra, hogy az életjelenségek összefüggéseit új csoportokba rendezzük: új törvényeket, élettörvényeket állapítsunk meg. Persze a vitalisták nem egyszer másként értik ezeket a kifejezéseket s azt mondják, hogy „az élet... bár nem független az általános természettani és vegyülettani törvényektől, mindazonáltal ismer más, nem természettani és nem vegyülettani rendű irányító tényezőket is.”⁷ Ha még ehhez hozzávesszük, hogy szerintük „az életet is tarthatjuk a természeti jelenségek egyik tényezőjének, tehát nem vegyülettani, nem természettani rendű tényezőnek, sem ilyenek együttes hatása eredményének”⁸ — akkor a legtisztábban láthatjuk a köztünk s a vitalisták közti ellentétet. *A biológiának önálló alaptudományként való fölfogása logikusan maga után vonja azt az abszurdumot, hogy a kémiát és szociológiát is ily énekül ismerjük el.* Szemünkben tehát e probléma elsősorban tudományelméleti kérdés. Itt, e ponton elválnak útjaink a vitalistákéitól; spekulációikkal, misztikum-gyártásukkal, a teológia felé való kacsintgatásaikkal persze minden közösséget megtagadunk. Célunk nemis a vitalizmus megvédése volt, hanem annak a kimutatása, hogy nézeteik egy része a józan és „pozitív”, a tényekkel számoló tudományos gondolkodással összeegyeztethető.

Hogy fölfogásunk „mechanista”-e vagy pedig nem — amire az elméletek skatulyázói talán elsősorban lesznek kíváncsiak —

⁵ Apáthy, i. m., 14. l. — Apáthy kijelentései Driesch nézetének pontos és tömör fogalmazásául tekinthetők.

⁶ I. m., 18. l. Itt — ellentétben az e löbbi idézettel — a kiemelés tőlünk ered. Drieschnél egyébként (*Philosophie des Organischen*, Leipzig, 1909. Band I. 144. l.) az „élet autonómiája” és „külön élettörvények” egyértelmű fogalmak.

⁷ Apáthy, u. o.

⁸ I. m., 141. l.

arra a kérdésre nem igen vagyunk hajlandóak feleletet adni, mivel szemünkben a „*mechanista*” szó a biológia legtökéletesebben kompromittált kifejezése, lévén *értelme a különböző kutatóknál nemcsak különböző, hanem éppen ellentétes*. Míg a mechanisták a mechanikus magyarázaton olyat értenek, amely a fizikai-kémiai erőkön kívül más nem ismer, vagy pláne csak annyit, hogy az egységes természeti kauzalitást nem engedik megzavarni, addig az anti-mechanisták azt tartják, hogy — amint Oskar Hertwig mondja — teljesen elhibázott törekvés azt képzelni, hogy a mechanika elvei alapján meg tudunk érteni egy organizmust, vagy — mint Raoul H. Francé — a mechanikus magyarázaton kívül *egyéb természetes* magyarázatot is lehetségesnek tartanak.¹⁰ Íme, megint szép példája annak, hogy egy félreértett kifejezés miatt a legterméketlenebb viták fejlődnek ki oly kérdésekben, amelyeknek lényegében pedig a tudományosan gondolkodó kutatók közt nincs semmi fontosabb eltérés. Mert hisz a *mechanisták* (legalább is ezeknek kevésbé dogmatikus része) és az *anti-mechanisták* (legalább is ezeknek tisztán tudományos szempontokból ítélő szárnya: a neolamarckisták) a *főkérdésekben* — minden *transzcendens elem kizárásában és az egységes kauzalitás érvényesítésében* — *teljesen egyetértve, ugyanazt a dolgot fejezik ki két különböző, egymást kölcsönösen félrevezető módon*. Általános vázlatunkat e megismeréssel befejezzük. A következőkben már speciálisabb kérdéseket fogunk vizsgálni; így először is az élőlények magatartását próbáljuk egy általános szempont alá foglalni.

II. Szükséglet.

1. *Minden élőlény szükségleteinek kielégítésére törekszik*. A közgazdaságtan már régóta ezt az életet vallja minden emberi cselekvés alapjául s ebben a tudományosan gondolkodó szociológusok kivétel nélkül egyetértenek vele. Amióta pedig Jean Lamarck az élők egész világára kiterjesztette, a biológiában is tökéletes polgárjogot nyert e princípium, úgyannyira, hogy ezen kérdésben jelenleg már semmiféle nézeteltérésről sem lehet szó. Erről Ernst Pflügernek ma már törvényül elismert elve („a teleológikus mechanika törvénye”) tanúskodik.

Ami a szükséglet pontosabb tartalmát illeti, abban szintén meglehetősen az egyetértés, hogy ez elsősorban az *önfenntartás*. Vagyis, hogy Wilhelm Ostwald precízebb kifejezésével éljünk, „az élőlény... végelemzésben véges-végig azzal van elfoglalva, hogy a szabad energiáknak általános folyamából... egy meg-

⁹ Ernst Haeckel: *Gott-Natur*. Leipzig, 1914. 69. 1.

¹⁰ *Das Leben der Pflanze*, Band II. Stuttgart, 1907. 445. 1. — Egyébként a „mechanisztikus”-nak még egyéb más értelmezése is van. így pl. Wilhelm Ostwald a mechanisztikus fölfogást az energetikussal állítja szembe (ahol mechanika alatt a klaszikus mechanikát érti); míg egy másik elterjedt nézet a mechanizmus ellentétét az organizmusban, a mechanikus szempont ellenkezőjét viszont a dinamikusban látja.

felelő részt saját testén vezessen keresztül.”¹¹ Ez a fogalmazás pontos és félre nem magyarázható: az organizmus nem törekszik semmi misztikusra vagy érzékfölöttire, semmi világcélra vagy hasonló másra, még a boldogságra sem, hanem *eredetileg* egyesedül arra, hogy azt a mozgásrendszert, azt az energia-folyamot, amelyet ő maga jelent, fönntartsa: hogy *éljen*. Akár birtokában volt kezdettől fogva minden élőlény ennek a tendenciának (amit mi biztosnak tartunk, mivel meglétét az élet alapföltételeivel hisszük összefüggésben levőnek), akár nem: annyi bizonyos, hogy ma már csak az előbbieket élnek; ennek az impulzusnak esetleg híján levőket a szelekció már rég kirostálta.

Azzal a fölfogással, hogy az élet lényege, alapszükséglete az önfenntartás, csak egyetlen hang áll szemben: Pikler Gyuláé. Szerinte ugyanis „az élet lényege nem önfenntartás, mint Ostwald, Bignano és oly sokan mások tanítják; az élet lényege, hogy: *játék*. Aminthogy az életnek az a része, amelyet legmagasabbra tartunk, az élet tulajdonképeni örömeinek és céljának érzünk: a játék ..”¹² Mivel annak a vizsgálata, hogy vajjon Pikler nézete helyes-e, csak a negyedik részben következhetik, itt mindössze annyit jegyzünk meg, hogy az önfenntartási tendenciának minden élő lénynél való elfogadhatatlan meglétét tekintetbe véve legföljebb oda módosíthatnánk fölfogásunkat, hogy az élet lényege önfenntartás és játék. Mivel azonban az említett részben ki fogjuk mutatni Pikler nézetének helyt nem álló voltát, megmaradunk azon fölfogás mellett, hogy az *előlény alapszükséglete az önfenntartás*. Ennek az általános fogalomnak élesebb meghatározására és körülírására azonban mindenképp szükségünk van.

Ezt a precizizációt ismét Ostwald adta meg és pedig akképen, hogy az *előlényt adott állapotát állandóan megtartani akaró, stacionárius rendszernek definiálta*.¹³ Ezt a nézetet fogadta el Eugenio Bignano is, akinek néhány itt következő megjegyzéséből mindjárt meg is ismerhetjük ez elméletet. „Ha megfigyeljük a különböző organizmusok viselkedését ..., azt látjuk, hogy cselekvéseik . . . úgy értelmezhetők, mint megnyilvánulásai a szervezet megmaradási vagy — hogy Ostwald energetikai kifejezését használjuk — „stacionárius” fiziológiai állapotába való visszatérési tendenciájának.¹⁴ „Minden szervezet stacionárius állapotban levő fiziológiai rendszer és ez állapotban meg akar maradni vagy hozzá vissza akar térni, valahányszor ezt a stacionárius állapotot valamely, külső vagy belső környezetében beállott változás megzavarja. E tulajdonság az alapja és lényege a legfontosabb organikus „szükséglete-éknek, „vagy”-aknak.”¹⁵

¹¹ *Der energetische Imperativ. 1. Reihe.* Leipzig, 1912. 75. 1.

¹² Az éberségi erő képződése és székhelye (III.) *Huszdik Század*, XIV. évf. (1913.), 3. sz. 283. 1. jegyzet. Kiemelés tőlünk.

¹³ *Vorlesungen über Naturphilosophie, 2. Aufl.* Leipzig, 1902 315-16. 1.

¹⁴ *Dell'origine e natura mnemonica delle tendenze affettive Scientia*, Vol. IX. 1911., N. XVII/1. 87. 1.

¹⁵ I. m. 93. 1.

Láthatjuk ebből, hogy az organizmusnak stacionárius tendenciájú rendszerként való fölfogása az öfenntartási elmélet továbbvitelét jelenti. Éppen úgy megvan a másik., a Pikler-féle nézetnek is a megfelelő állásfoglalása ebben a kérdésben. Pikler szerint e fölfogással (t. i. az Ostwald-Rignano-félével) szemben azt kell mondanunk, hogy bizonyos tekintetben a szervezet valóban stacionárius, de más tekintetben nem stacionárius, hanem progresszív. Értjük ezt nem a fejlődés vagy tökéletesedések (nem egészen tiszta) értelmében, hanem mindenekelőtt abban a tiszta értelemben, hogy *a szervezet*, ha leküzdést követelő nehézségek abban meg nem akadályozzák, *folytonosan éberségi erőt termel, akár elhasználódott már az addig termelt erő, akár nem.* — De ebből egy másik progresszió is ered. Mert *ha az erő nem használódik föl* maguktól támadó nehézségekkel szemben, *akkor a szervezet maga keresi a nehézségeket*, hogy az erő elhasználtassék. Ez persze megint stacionárius magatartás. De minthogy nehézség legyőzése (mindaddig, míg az elérhető legmagasabb fejlettség el nem éretett) mindig szervképzés útján történik, mely későbbi nehézségek ellen is szolgál és így ugyanolyan nehézség mindig kevesebb erőt kíván meg, ezért a szervezet ezen stacionárius természeté miatt folytonosan újabb nehézségeket keres és folytonosan szövet képez, vagyis *fejlődik*.¹⁶

E két fölfogás közül — amelyeknek mindegyike tulajdonképpen egy-egy ki nem dolgozott fejlődésemélet alapja — egyiket sem fogadhatjuk el. Hogy miért nem, azt a negyedik rész második pontjában bővebben kifejthetjük, itt csak nagy általánosságban jegyzünk meg annyit, hogy Ostwald-Bignano fölfogása egyáltalában nem tudja megmondani, hogy miért van fejlődés — és ezen Ostwaldnak a negyedik rész első pontjában ismertető segédföltevése sem változtat —; Pikler ezt ugyan meg tudja tenni, a fejlődés speciálisabb jelenségeivel (visszafejlődés) szemben azonban ez is fölmondja a szolgálatot. Mivel pedig több efaját e két teórián kívül nem ismerünk — kidolgozatlanáguk miatt ezek sem részesültek eddig figyelemben —, szükségét látjuk egy új elméletnek, amely számot vetve a tapasztalati tények mindegyikével, egységes magyarázattal próbálja felölelni a fejlődésprobléma egész komplexumát. Ezt kísérreljük meg az alábbiakban.

2. Az életet tudvalevőleg két főfolyamat alkotja: az *asszimiláció* és a *disszimiláció*. Az asszimiláció potenciális energiát termel, amelyet a disszimiláció aktualizál s ez a kinetikai energia hajtja az élet gépezetét. Ha a disszimiláció folyton fölhasználná és pedig tökéletesen fölhasználná az asszimiláció termékeit, akkor abban a pillanatban, amelyben bármely csekély defektus állna is be az asszimiláció folyamatában: a disszimiláció nem tudná elegendő energiával ellátni az organizmust s bekövetkeznék a halál. Ez az eset azonban nem szokott megtörténni: a disszimiláció gyakran az asszimiláció nélkül is folyhatik és pedig azért nem, mert az *asszimiláció több energiát képes fölhalmozni, mint amennyit a disszimiláció elfogyaszt*. Találón mondja Méray-Horváth,

¹⁶ I. m., 277. l. A kiemelések tőlünk erednek.

hogy „az életműködések nemcsak arra irányulnak, hogy a munkaműveletek strikt ellenértékei kerüljenek ki, hanem, hogy egy bizonyos plusz is támadjon.”¹⁷ Az élőlények tehát raktárt, tartalékot gyűjtenek maguknak, különféle tartalékanyagok (keményítő, zsír, olaj stb.) képében. Ebből a tartalékból táplálkozik a disszimiláció akkor, ha az asszimiláció — normális vagy rendkívüli körülmények miatt — szünetel.

Világos, hogy az élőlényeknek ez a tartalékgyűjtő tendenciája a legszorosabban összefügg a létfontartással, helyesebben ez utóbbinak pontosabb tartalmául jelölhető meg. Hisz az élőlényeknek legvitálisabb érdekük, hogy életüket minden eshetőséggel szemben lehetőleg biztosítsák. Már pedig ez a biztosítás annál hathatósabb, mennél tovább tud az organizmus asszimiláció nélkül élni, tehát mennél nagyobb a „raktár”-a. Legalább is egy nagyjelentőségű szempontból annál biztosabb az élet s ebben az értelemben nem egyszerű szólásforma többé, hanem pozitív tartalma van annak, hogy annál messzebb van a szervezet — *ceteris paribus* — a haláltól.

Csak hogy ez a raktár nem nőhet a végtelenségbe, amint ezt az első pillanatban gondolhatnók. Gátat vet ugyanis ennek az adott élő lény organizációja s ebből és a külső viszonyokból rezultálódo életmódja. Hogy példát mondjunk: egy helyét változtató, más szervezetekkel táplálkozó, tehát állati, ragadozó életmódot folytató egysejtűnek érdeke, hogy minél nagyobb raktára legyen. Ha a raktár csak egy kevéssel növekszik, ez nem okoz észrevehető változást életmódjában; ha azonban túlságosan megnő, akkor erősen akadályozni fogja az állat szabad mozgását s így ennek kisebbek lesznek a kilátásai, hogy egyéb egysejtűeket zsákmányul ejthessen. Ennek eredménye az lesz, hogy — emberi kifejezéssel élve — az állat jobban fog erőlködni, jobban meg fogja feszíteni erejét zsákmányának üldözésekor, aminek következtében erősebben fog fogyni a tartalékanyag. Amíg csak lesz „főlösleg”, azaz esetünkben a szabad mozgást gátoló raktár, fog tartani ez a nagyobb erőlködés s ennek megfelelően a tartalék fogyása; mindaddig, amíg a legkedvezőbb helyzet (a raktár és mozgásképeség bizonyos aránya) be nem áll.

Ily egyszerűen persze valószínűleg sohasem állnak a viszonyok, nem egy vagy két tényező, hanem számtalan komponens adja meg bizonyára a rezultánst: a raktár legelőnyösebb nagyságát. Bennünket ezek a részletek azonban itt nem érdekelnek, hanem egyedül az, hogy van a *tartalékanyagok összessége: a „raktár” nagyságának egy legkedvezőbb állapota, egy optima, amelynek elérése minden élőlénynek, alapérdeke, alaptendenciája*. Hozzátehetjük még, hogy ehhez az optimumhoz, ha túllepte, szinte automatikusan visszatér az organizmus.

Erről az alaptendenciáról nemcsak azt hisszük, hogy az Ostwald- és Pikler-féleknél élesebb, pontosabb és konkrétebb fogalmazás, hanem azt is, hogy egységes szempont alá tud foglalni két rendkívül fontos életjelenséget: az alkalmazkodást és a fejlődést.

¹⁷ I. m., 246. l.

III. Alkalmazkodás.

Az élőlények nincsenek folyton egy és ugyanazon *külső föltételek* közt. Akár a szervezet helyváltoztatása, akár más. okok miatt a külső körülmények állandóan vagy időről-időre hirtelenül vagy lassanként, de majdnem mindig *változnak*. Az ily föltételmegváltozások persze az organizmusokra is-nagyfontosságúak s ilyenkor az élőlényeknek rendszerint tenniük kell valamit, hogy tovább élhessenek: alkalmazkodniok kell. Mivel pedig a viszonyok változása folytonos, az alkalmazkodás sem szünetelhet s ebből a szempontból találó Félix Le Dantec ismert formulája: élni annyi, mint alkalmazkodni.

Az *alkalmazkodás fogalma* általában elég világos, úgy szokás meghatározni, hogy „a külső körülményeknek megfelelő megváltozás,” „célszerű megváltozás,” „megváltozás,” amelye harmóniába hozza a szervezetet a létföltételekkel.” Ezek a definíciók azonban még nem pontosak, mert nem adnak egy-értelmű feleletet arra, hogy mi az, ami célszerű. Ennek a fogalomnak precízebb körülírását adja Ostwald, az öfenntartási tendencia hirdetője, már ismertetett fölfogására támaszkodva. Szerinte a „célszerű” nem jelent mást, mint „fönntartás-szerűt”-t, mert hisz a fönntmaradás minden élőlény célja.¹⁸ Az alkalmazkodás eszerint így definiálható: *az élet fönntartására szolgáló megváltozás.*

Mielőtt kifejténök e fogalom tartalmát illető nézetünket, néhány szót szeretnénk még szólni terjedelméről is. Sokan ugyanis csak a testi, a struktúrabeli megváltozást nevezik alkalmazkodásnak és pedig akkor, ha gyakorlat, erősebb használat folytán jött létre: *aktív*, ha pedig a külső világ behatását követő közvetlen fizikai-kémiai reakció: *passzív alkalmazkodás*-nak.¹⁹ Mások ismét ettől eltérően fogják föl az aktivitás és passzivitás fogalmát és aktívnak hívják az alkalmazkodás folyamatát, passzív alkalmazkodásnak pedig az alkalmazkodottság állapotát.²⁰ Az utóbbi fölfogás helytelensége szembeszökő. Összeceréli az állapotot a folyamattal: a folyamatot jelentő „alkalmazkodás” szót egy állapotrak akarja használni. A másik nézet helyes annyiban, amennyiben a két alkalmazkodásfajtát megkülönbözteti, terminológiája azonban tarthatatlan, mivel éppen az aktivitás szempontjából nincs köztük különbség: az egyik épp annyira a szervezet tevékenységének eredménye, mint a másik. A „passzív-” és „aktív alkalmazkodás” kifejezéseket mi azokra a jelenségekre vonatkoztatjuk, amely cselekvésmódokat Lester F. Ward természetes és mesterségesnek, állati és emberi módszerűnek nevezett. Ugyanis szerinte „az állati és emberi módszer alapvető különbsége az, hogy az állatot a környezet változtatja, ellenben az ember átalakítja

¹⁸ I. m., 56. 1.

¹⁹ Ezt a megkülönböztetést használja pl. Paul Kämmerer: A szerzett tulajdonságok, átöröklése és annak szociológiai jelentősége. *Huszadik Század, XIV. évf.* (1913.), 3. sz. 305. 1.

²¹ Johannes Reinke: *Einleitung in die theoretische Biologie*, 2. Aufl. Berlin, 1931. 119 s köv. 1.

a környezetet.”²¹ Ha Ward ezen fogalmazása erősen leegyszerűsített, ha terminológiája (természetes és mesterséges; állati és emberi módszer mint alapvetőleg különbözők) rossz is, mégis kétségtelen az a fölfogásának magvaként kihámozható tény, hogy a fejlődés folyamán az élőlények mind erősebben képesek a külső föltételekre hatni. Nem lenne hátálán földadat ennek a fejlődésnek minden egyes fokozatát lépésről-lépésre kísérsi s az aktív alkalmazkodás gyökereit az állatvilágban kimutatni: mindez azonban nem eshetik jelen tanulmányunk keretébe, ezért ezen — az alkalmazkodás fogalmát az etlet javító valamennyi működésre és cselekvésre kiterjesztő s ezért tán nem egészen szükségtelen — kitérés után visszatérünk szorosabb tárgyunkhoz.

Nézetünk szerint minden alkalmazkodás eredetileg és alapjában a raktár optimális nagyságának elérésére törekszik, tehát szélesebbkörű az Ostwald-adta fogalomnál. Persze ebben az értelemben nem egészen helyes az, amit e rész elején mondtunk, t. i. hogy az élőlényeket csak a külső körülmények megváltozása kényszeríti alkalmazkodásra. Lehetséges ugyanis, hogy a szervezet a külső föltételek egy korábbi megváltozása miatt még nem tudta elérni az optimumot s így akkor is különböző változásokat tapasztalhatunk nála, ha a körülmények állandóak is maradnak. Mindezt jobban megvilágítja egy példa. Képzeliük el, hogy egy hal, amely eddig állóvízben élt, folyóvízbe kerül. (Halról beszélünk, mert így jobban el tudjuk képzelni a dolgot; de nem szabad a halat itt az ő aránylag komplikált testi és lelki berendezésével, sokféle öröklött cselekvőkészségével gondolkunk, hanem képzeljük el az egysejtű primitívségével és még semmi mássá nem differenciálódott optimális raktármagyságra törekvő alaptendenciájával.) Lehet, hogy a víz oly lassú folyású, hogy a hal körülbelül ugyanannyi erő kifejtésével, mint amennyit eddig használt el, meg tud épp úgy élni ezután is, mint eddig. Ebben az esetben vagy elérte már előzőleg a hal a raktár optimumát: s ekkor nem fog változni; vagy még nem: s ekkor továbbra is efelé fog törekedni, még pedig oly módon, hogy különféle struktúrabeli megváltozásokkal arra igyekszik, hogy az asszimilált anyagból minél kevesebbet kelljen a disszimiláció útján elhasználnia. Ennek lehetnek egyszerű módjai, pl. a teste némileg megnyúlik, csónakalakúvá lesz s így kevesebb erő kell a szükséges úszási sebesség eléréséhez. A másik szélsőséges eset ezzel szemben az lehet, hogy a folyó vízének oly nagy a sebessége, hogy a hal nem képes ellenállni neki, a víz elsodorja s előbbutóbb elpusztul. Ugyanezen eset áll be, ha a vízben semmi-féle táplálék nem található. Tehát vannak bizonyos esetek, amelyekben az alkalmazkodás lehetetlen. Más esetekben azonban lehetséges, pl. ha a víz nem túlságosan sebes folyású.

²¹ A haladás lelki tényezői. Budapest, 1908. (Fordítás.) 273.1. A kiemelés nem tőlünk ered. — Az alkalmazkodás e két alakját *in abstracto* Heinrich Matzat is leírta, átnemható és átható alkalmazkodás néven. (*Philosophie der Anpassung, mit besonderer Berücksichtigung des Rechtes und des Staates. Natur und Staat, I. Teil.* Jena, 1903. 94. 1.)

Ekkor csak úgy tudja magát a hal fönntartani, ha nagyobb izomerőt fejt ki, mint eddig. Erre valószínűleg képes lesz s ez már maga alkalmazkodás. Ha azonban ezt az erőelhasználást egyéb folyamatok megváltozása nem követi (éljünk ezzel a meglehetősen fiktív természetű föltevessel), akkor az élet csak ideig-óráig tartható fenn: a raktár mindig fogy, pótlása nem lévén, végre eléri a zérót s ekkor az asszimiláció legcsekélyebb szünetelésére beáll a halál. A halnak tehát legalább is folyton pótolnia kell az elhasznált energiát: alkalmazkodnia kell. Sok esetben elegendő lesz a struktúra oly megváltozása amely semmi újat nem teremt, ilyen pl. az is, amelyet fönntebb említettünk s amely esetleg egymaga már helyreállíthatja az egyensúlyt.

Noha az előbbieken minden célszerű megváltozást alkalmazkodásnak neveztünk, mégis meg kell szűkítenünk e fogalmat (a következő rész elején kitűnik, miért) olyképen, hogy csak azokra az átváltozásokra alkalmazzuk, ahol valami lényegileg új nem keletkezik, ahol csak a meglévőnek más elrendezéséről, növekedéséről vagy fogyásáról lehet szó, röviden: ahol csak *kvantitatív, nem kvalitatív megváltozások* történnek. S az alkalmazkodások nagyrésze valóban ilyen. Ha az erős napon növő s ezért keskenylevelű növény erdőbe, árnyékba kerül s ezért megszárad a levele; ha az Alpokra ültetett virágok tűzezebb színűek lesznek, mint a síkságon maradt rokonaik; ha a sarki vidékekre került állatoknak vastagabb lesz a bundájuk; ha a leveli béka vagy a kaméleon környezetének megfelelően színét változtatja: ezek mind egyszerű kvantitatív megváltozással járó alkalmazkodások.

Az alkalmazkodásoknak egy másik nagy csoportja az ú. n. *funkcionális*, azaz működés, erősebb használat útján keletkező *alkalmazkodások* már nem mutatják ily tisztán ezt a kvantitatív jellegét s így átmenetet képeznek a kvantitatív jellegű alkalmazkodások s a tisztán kvalitatív jellegű megváltozás: a fejlődés között. Ez utóbbira térünk rá tanulmányunk következő részében.

IV. Fejlődés.

1. Megtörténhetik, hogy a külső körülmények annyira megváltoznak, hogy az egyszerű kvantitatív átalakulással járó alkalmazkodás nem elegendő ahhoz, hogy a szervezetben legalább is helyreállítsa az asszimiláció és disszimiláció egyensúlyát. Fölfogásunk szerint ekkor lép föl az alkalmazkodás egy különös alakja: a fejlődés. Ennek mint fogalomnak különböző meghatározásaival, mint ténynek különböző értelmezéseivel alább még részletesebben fogunk foglalkozni. Itt csak a mi fölfogásunkat szögezzük le, amely szerint *a fejlődés tényének egyetlen használható kritériuma a munkamegosztás növekedése, a differenciálódás.*²²

Hogy a munkamegosztás fokozásának mi a jelentősége az organizmusban, azt analógia útján saját tapasztalatainkból Következtetjük. Tudjuk nagyon jól, hogy valamely társadalmi funkció ökonómiáját, minél kisebb erővel minél nagyobb

²² Ebben Apáthyval értünk egyet. L. i. m., 66. 1.

eredmény elérését — hangsúlyozzuk: a funkció eredeti céljának szemben tartásával — a munkamegosztás növeli. Ebből joggal következtethetjük (s azoknál, akik e kérdéssel foglalkoztak, már közvélemény), hogy *a munkamegosztás, a differenciálódás, más néven szervképzés, még egy más néven fejlődés, fokozza az életműködések ökonómiáját.*²³

Csak hogy ennek az „életműködések ökonómiája” kifejezésnek pontos körülírása, jelentőségének kifejtése és más jelenségekkel összhangba hozása mindaddig nem történt meg. Ostwald megállapításai mindössze addig terjedtek, hogy az élőlények igyekeznek a nyers energiáknak testükön átmenő minél nagyobb részét haszon-energiává átalakítani s hogy erre szolgál a fejlődés; és noha a helyes fölfogáshoz ily módon már igen közel került, annyi mégis bizonyos, hogy az ő nézete magyarázatot adni mégsem tud, mert nem láthatjuk be abból, hogy utóvégre mi haszna is lehet az organizmusnak a transzformáció alacsonyabb vagy magasabb koefficienséből. A mi fogalmazásunk ellenben — reméljük — a haszon reális voltát egész tisztán meg tudja értetni.

Ha tehát a munkamegosztás, a fejlődés energia megtakarítását jelenti, akkor ez az egyszerű alkalmazkodások elégtelensége mellett még segíthet az élőlényen. Ez az energia-megtakarítás pedig, bárhol is történjék, végeredményben vagy azt jelenti, hogy a raktár kevésbé van igénybe véve, mint eddig, vagy azt, hogy az eddiginél többet kap: ami lényegileg mindegy.

Fölfogásunk tehát a fejlődésről a következőképen fogalmazható: *Fejlődés eredetileg akkor áll be, ha az egyszerű átváltozással járó alkalmazkodás nem elég a raktár megteremtésére (azaz az élet fönntartására) vagy nagysága optimumának elérésére. A fejlődés eszerint az alkalmazkodásnak csak egy speciális alakja.*

Hangsúlyoznunk kell, hogy (amint az előbbi mondatban az „eredetileg” megszorítás jelzi) elméletünk abban a formájában, ahogy kifejtettük, nem akarja a jelenségeknek a legalacsonyabtból a legmagasabb fokig teljes magyarázatát adni. Azzal, hogy a raktárgyűjtést alaptendenciának neveztük, összefér más, rajta fölépülő és belőle differenciálódott szükségletek elismerése. Teóriánk teljes tisztaságában tehát csak az egysejtűekre érvényes (gyakorlatilag véve; mert elméletileg szigorúan csak a legelső élőlényekre alkalmazható, hiszen már az egysejtűeknél megkezdődik és folytatódik a munka megosztása); megközelítőleg és mint — igaz, dominálásában folyton csökkenő — alapszempont persze az egész életre alkalmazható.

2. Elméletünket kifejtvén, áttérünk szempontjainknak és teóriánknak kritikai alkalmazására, hogy megvizsgálhassuk: a tények közül mennyit és hogyan tudtak az eddigi elméletek és mennyit tud a mienk megmagyarázni.

Elsősorban is egy ígéretünket kell beváltanunk: meg kell vizsgálnunk behatóbban Ostwald és Pikler fölfogását, mint olyanokat, amelyek egyedül próbálják a fejlődést valóban

²³ V. ö. Wilh. Ostwald levezetését; i. m., 131 s. köv. 1.

megmagyarázni. A szervezetnek stacionárius, adott állapotába visszatérni igyekvő rendszerként való Ostwald-féle meghatározása a fejlődéssel szemben tulajdonképp egészen tehetetlen. Hiszen a fejlődés éppen ellentéte a megmaradásnak, oly folyamat, amelynek eredményeképp az organizmus megváltozik. Hogy miért változik meg, amikor pedig éppen a régebbi állapotba való visszatérés a tendenciája: erre a föltevés nem tud felelni. Az a másik (az imént már említett) fölfogása Ostwaldnak, hogy az élőlények a nyers energiáknak minél nagyobb részben való haszonenergiává átalakítására törekcsenek, noha *helyes*, de — amint előbb már megmutattuk — *mégsem magyarázó értékű nézet*.

A másik föltevés, a Pikleré szerint minden élőlény folyvást (éberségi) erőt termel, akár elhasználódik ez az erő, akár nem. Az első esetben a szervezet nem változik, míg a második esetben a fölösleges energiát foglalkoztatnia kell, ezért szövet képez: fejlődik. Ez a fölfogás valóban megmagyarázza a fejlődés létezését. De többet nem; mert nem veszi észre, hogy nemcsak stagnálás és fejlődés (differenciálódás), hanem ezeken kívül még visszafejlődés (hogy úgy mondjuk: dedifferenciálódás) is létezik. Az utóbbinak klasszikus példája nem egy parazita növény és állat. A növények közül főlemlítjük a vajvirágot (*Orobancha*), a farontót (*Lathraca*) s az arankát (*Cuscuta*); az előbbieket elvesztették őseik klorofillját leveleikből, az utolsónak levelei már egyáltalában nincsenek is. Az élősködő állatok közül legföltünőbbek a parazita rákok (pl. *Anelasma*, *Chondracanthus*, *Peltogaster*, *Sacculina*), amelyek álcakorukban aránylag fejlett szervezettel: végtagokkal, differenciált emésztő- és érzékszervekkel bírnak, míg felnöve mindezeket elvesztik s lebenyes tomlóvé vagy még alább sülyednek, úgy hogy végül teljesen vértszívó, gyökereket eresztő gomba benyomását keltik. A kézzelfogható dedifferenciálódás ez eseteivel szemben Pikler fölfogása mitsem mondhat. Mert nem nehéz elképzelni, hogy stagnálás szerinte akkor van, amikor a termelt energiát a külső erők mind fölemésztik; fejlődés akkor, ha (foglalkoztatandó) energiafölsleg van; de dedifferenciálódás: mikor? Akkor tán, ha több energia fogy el, mint amennyi termelődött! De hisz ez képtelenség, mert akkor a szervezet elpusztul! Mindebből azt kell következtetnünk, hogy a *fejlődés Pikler-féle elmélete*, ellentmondásokra vezetvén, nem használható: *hamis*.

Ezek után áttérhetünk egy másik, heves vitákra alkalmas adó és fontos kérdésre, arra, hogy vajjon *külső vagy belső okok miatt történik-e a fejlődés*. Egyszersmind alkalmunk lesz e kérdés keretében az összes többi fejlődéseméletet, egyáltalában a fejlődésről való minden jelentősebb fölfogást megismerni.

Először is rá kell mutatnunk arra, hogy ez a kérdés ma egész helytelen fogalmazásban van forgalomban. De még oly élesen boncoló kutató, mint Pikler, sem vette ezt észre s a szokott frazeológiát elfogadva ő is azt mondja, hogy a biológusok „nem szívesen ismernek el egy belső fejlődési erőt és a fejlődést inkább a külső körülményeknek tulajdonítják”.²⁴

²⁴ 1. m. 284. 1.

Pedig ez a kérdés: van-e egy belső fejlődési képesség, belső fejlődési erő, fejlődési tendencia? — egészen hamis. Mert, mit jelent az, ha azt mondjuk, hogy a földobott testeknek az a tendenciájuk, hogy leessenek? Semmi mást, mint hogy bizonyos föltételek között valóban leesnek. *Mit jelent az, hogy van egy fejlődési tendencia? Azt, hogy bizonyos föltételek közt valóban van fejlődés.* Ha tehát nem akarunk terméketlen, soha véget nem érő szócsatákat, akkor nem azt kell kérdeznünk, hogy van-e fejlődési tendencia, mert ez csak álprobléma, hiszen bizonyos, hogy van; hanem úgy kell kérdésünket megfogalmazni: *milyen föltételek azok, amelyek közt megtörténik a fejlődés? mily föltételek aktualizálják a „fejlődési potenciák”-at?* Mielőtt azonban helyes formába öntenők a problémákat, meg kell őket ismernünk.

Azoknak a fölfogása, akik a belső fejlődési erő létezését vallják, az, hogy „az átalakulás tüneteinek sorában a legfontosabbnak, a fajfejlődésnek, nem az akkor éppen meglévő vagy megelőzőleg létezett sajátos külső körülmények az előidézői”.²⁵ (A fejlődést) lényegében nem irányítja sem a verseny, sem az alkalmazkodás, sem a fejlődő szervezetre ható más külső tényező; hanem igenis irányítja az a valami, ami a kezdősejtben lakozik. *A külső tényezők csak kiváltják és vagy lehetővé teszik, illetőleg előmozdítják vagy gátolják a fejlődést*”.²⁶ Ezt a nézetet a következőképpen illusztrálhatjuk. Az élőlény valamilyen szerkezet, amelyet fölhúznak, beállítanak s egy széles úton elindítanak. Ez a szerkezet hol itt, hol ott megy neki egy kőnek s nagyokat zökken, különböző akadályokat kerülve ki egyszer az út egyik, máskor a másik oldalán halad: mindezek a külső körülmények okozta egyéni eltérések és alkalmazkodások. De végeredményben nem térhet le az útról: a fejlődés iránya előre meg van adva; ha nem is minden apró részletben, de nagyjában mégis csak az előre meghatározott pályán mozog. A külső körülmények hathatnak mint eltérítők (mint alkalmazkodásokat provokálók), azután mint a fejlődés tempóját gyorsítók vagy lassítók. A szerkezet mehet előre, esetleg a külső körülmények megakadályozzák mozgását, úgy hogy áll, de hátrafelé menni — legalább is Pikler fögalmazása szerint — nem tud, helyesebben a hátrafelé indulás pillanatában a szerkezet elromlik.

A „belső fejlődési tendenciá”-t valló nézet tehát a visszafejlődés tagadhatatlan tényén fenekük meg. Legalább is Pikleré — akinek a fejlődés nem egyszerű adottság, hanem valami megmagyarázandó — tehetetlen vele szemben. A többiek pedig (Lamarck, Karl Ernst Baer, Karl Naegeli, Albert Kölliker, E. Askenazy, Theodor Eimer, Johannes Reinke, Apáthy, Julius Wiesner, akiknek a fejlődés kivétel nélkül, persze nem mindig tudatosan, megmagyarázhatatlan alapjelenség, részben pedig kimondott misztérium) különböző módon igyekeznek megfelelni a visszafejlődés kérdésére (t. i. ha ezt a kérdést egyáltalában észrevették). A probléma ugyanis ez: *miképen lehetséges, hogy, noha minden élőlénynek megvan*

²⁵ Apáthy, i. m., 35. 1.

²⁶ I. m., 177. 1. A kiemelés tőlünk.

(szerintük) *a tendenciája a tökéletesedésre, mégis előfordul a visszafejlődés?* Az egyik megoldás lenne a kimutatása annak, hogy a visszafejlődés tulajdonképpen nem különbözik a fejlődéstől, azaz a fejlődés fogalmának a mienkétől eltérő definíciója. Ezt adta legújabban Wiesner s erre vállalkozott egyhelyütt Apáthy is.

Wiesner, miután elveti Herbert Spencer fölfogását, amely csaknem minden történést fejlődésnek nevez s miután fölállítja az álfejlődés (pszeudoevolúció) fogalmát — ez alatt oly fokozatosan tovahaladó történést ért, ahol a különböző elemek egyszerűen, a munkamegosztás nyoma nélkül halmozódnak föl, pl. egy homokbucka növekedése —, a fejlődést a következőképpen határozza meg: „A valódi fejlődés egy, a megváltozások egész folyamata alatt individuálisan határolt lénynek a fejlődő belső potenciáin alapuló, bizonyos törvényszerűséggel tovahaladó, határozott cél (*Ziel*) felé törekvő keletkezése (*Werden*).”²⁷ Wiesner a valódi fejlődés prototípusát — mint ez definíciójából is kitetszik — az ontogenezisben látja s meghatározását más, szintén fejlődésnek nevezett folyamatokra alkalmazva, többek közt az élet egész történetét: a filogenezist is valószínű fejlődésnek tartja. Hogy Wiesner a fejlődés említett definícióját honnan vette: nem mondja meg; mindössze annyiról értesülünk, hogy „érett átgondolás útján” nyerte.²⁸ Hogy azonban már a definíció megalkotásánál az ontogenezis lebeghetett szeme előtt, azt nem nehéz kitalálnunk. S valóban: az ő meghatározásában az egyes kritériumok valamennyien főképp az ontogenezist jellemzik. Wiesner eljárása tehát az, hogy egy jelenség fogalmát más jelenségekre akarja ráhúzni (pedig nyilvánvaló, hogy az ontogenezis a filogenezis nélkül meg nem érhető); természetesen ez a módszer fölötté veszedelmes, esetünkben azonkívül még Wiesner kritériumai egészen használhatatlanok is: konkrét esetre alkalmazva szétfolynak az ujjaink közt; az pedig, amit a legfontosabbnak tart: „a belső potencia” — láttuk — üres és visszaélésekre fölötté alkalmas fogalom. Ha tehát egyetértünk is Wiesnerrel abban, hogy Spencer fejlődésfogalma nem használható s ha fejlődésnek nevezhető jelenséget csak az élőlényeknél ismerünk is el: az ő definícióját sem tarthatjuk elfogadhatónak.

A visszafejlődés kérdésének egy, az előbbihez hasonló másik megoldására egy ízben Apáthy is vállalkozott. Gondolatmenete a következő: „... A nemzedékről-nemzedékre következő bizonyos megváltozását a fajok alkotó egyedeinek ... arra való minden tekintet nélkül nevezzük fajfejlődésnek, hogy az minő átalakulással jár. Ha a fajfejlődés a szervezet egyszerűbbé válására vezet, . . . akkor az átalakulást . . . visszafejlődésnek szokták nevezni, de helytelenül; mert a fajfejlődés régiebb állapotra sohasem tér vissza. Bizonyos szervek elsatnyulása mindig alkalmazkodás az adott viszonyokhoz, ha egyéb tekintetben nem is, de annyiban minden esetre, hogy fölöslegessé vált alkotórészek lassú eltűnése

²⁷ *Erschaffung, Entstehung, Entwicklung und über die Berechtigung des Entwicklungsgedankens.* Berlin, 1916. 136. 1.

²⁸ I. in., 132. 1.

munkamegtakarítást jelent a fejlődésben.”²⁹ Ha figyelmen kívül hagyjuk Apáthy azon következtetését, hogy a fejlődés általa is főkritériumnak tartott jegyét: a differenciálódást³⁰ itt elejti, akkor kétféleképpen értelmezhető kijelentése. Vagy úgy, hogy a filogenezist (legyen akár differenciálódó, akár dedifferenciálódó irányú) fejlődésnek kell minden esetben nevezni; vagy pedig úgy, hogy a fejlődés kritériumául az anyagforgalom ökonómikussága tekintendő. Az első állítás egészen megokolatlan volta szembeszökő; a második fölfogást egy gondosan fölépített elmélet ugyan esetleg igazolhatná, de az ismeretöjegyül ajánlott ökonómia-fok oly használhatatlan a gyakorlatban, hogy a differenciáltság mellett, — amely egész könnyen megállapítható, pontos bélyeg — szóba sem jöhet.

Wiesner és Apáthy fejlődésdefinícióinak tarthatatlanságával immár bizonyossá lett, hogy a *fejlődés útjának* (értve fejlődés alatt nem a filogenezist, hanem a kifejezett progressziót: a differenciálódást) *előre való meghatározottsága fönn nem tartható hipotézis.*

Ezek után még kétféle megoldást képzelhetünk a „fejlődési tendencia” hirdetői részéről: az egyik az, hogy a visszafejlődést múltó epizódnak, csak a nagy fejlődési vonalat elhomályosító alkalmazkodási jelenségnek deklaráljuk. A fejlődés fogalmának pontos meghatározása (differenciálódás) azonban már eleve kilátástalanná teszi ezt a kísérletet, amely legföljebb csak a homályosan gondolkodóknál, meg nem határozott fogalmakkal dolgozóknál számíthat sikerre. Végre a másik megoldás az, hogy lemondunk arról, hogy az élőlényeknek egyenesen és kizárólag tökéletesedési tendenciát tulajdonítsunk s megelégszünk annak a föltevésével, hogy már a *legelső organizmusokban* (Apáthy: kezdősejtek) *meg volt határozva* az illető lényből kifejlődő törzs egész *filogenezisének útja.* Az ontogenezis preformációs elméletének filogenetikus pendantja ez a nézet, amelynek Apáthy a szószólója s amely fölfogás — mint említettük — nem tartja szükségesnek, hogy az organizmusok folytonosan tovább fejlődjenek belső potenciáik alapján, hanem csak annyit tételez föl, hogy a Biogenezis iránya — legyen az folyton fejlődő, progresszív (differenciálódó); visszafejlődő, regresszív (dedifferenciálódó); vagy stagnáló — már a kezdősejtben pontosan preformálva, helyesebben predeterminálva van („prospektív potencia”).³¹ Ez a fölfogás már nehezebben cáfolható meg, mivel meglehetősen óvatos a fogalmazása. Mégis fölötte valószínűtlenné teszi helyes voltát az a letagadhatatlan *viszony*, amely az egész élő természetben *funkció és testi struktúra között* van. Mert ha még valahogyan el is hisszük, hogy a parazita élőlények nem életmódjuk következtében fejlődtek vissza, hanem predeterminált potenciáiknál fogva beállott dedifferenciálódásuk miatt tértek át az élőködésre; azt már mégis csak nehéz elképzelni, hogy az ily visszafejlődésnek kísérleti föltételek alatt bekövetkező megszűnése és fejlődés újra való megindu-

²⁹ I. m., 25—26. 1.

³⁰ I. m., 66. 1.

³¹ Apáthy, i. m., passim, pl. 127, 165. 1.

lása (pl. az aranka gazdanövények híján ismét klorofillt növeszt és egyéb zöld növények módjára él) az illető élőlény egyséjtű ösében már meg lett volna határozva.

A funkciónak a testi szerkezetre gyakorolt nagy hatása több kutatót, akik a „belső fejlődési erő” hívei, arra vitt, hogy a külső körülményeknek egyszerű elősegítő vagy gátló hatásukon kívül más, nagyobb befolyását is elismerjék. Ezek Lamarck es Pikler.

Lamarck az élők világának változatosságát a következő két szempont alá foglalja: „1. Az élet hatalma, amelynek eredménye a szervezet növekvő differenciálódása és ennek következtében a ... progresszió; 2. az elváltoztató ok, amelynek következményei a megszakítások és az életképesség különféle és szabálytalan elágazásai.”³² Lamarck tehát azt tartja — és ez fölfogás a „*fejlődési tendencia*” létezését vallók nézeteinek magva, egyszersmind helyes fogalmazása, — hogy az élőlények a külső föltételek teljes változatlansága mellett is fejlődtek volna és pedig „egyenes irányban”, azaz egyetlen törzsben. Azonban ezzel a „tendenciáival egyenrangúnak tartja a külső körülmények behatását is, amely nemcsak mint egyszerű alkalmazkodásra-kényszerítő szerepel, hanem a differenciálódást is befolyásolja.

Hasonlóképen nagy jelentőségük van Pikler koncepciójában is a külső viszonyoknak. Igaz, hogy nem oly értelemben, mint az előbb említetteknek, mert nála nem az fontos, hogy a külső föltételek változnak-e vagy nem, hanem az, hogy elfogyasztanak-e minden, a szervezettől termelt energiát. Szerinte tehát a külső föltételek állandósága mellett lehet is fejlődés, meg nem is. Ha ugyanis a körülmények állandóan elfogyasztják a termelt energiát, akkor nincs, ha pedig állandó energiafölösleget engednek meg, akkor van fejlődés. Pikler fölfogását tehát nem lehet egyszerűen a többiek kaptafájára húzni, mégis — maga is ezt vallja — helyesebb a „*fejlődési tendencia*” hívei közé számítani, még ha koncepciójában sok is van az említett fölfogás ellenségeinek — a következőkben ismertetendő — nézeteiből.

A kutatók azon — jóval nagyobb — csoportjában, akik tagadják a „*fejlődési tendencia*” létezését, két pártot különböztethetünk meg, amelyeknek egyikébe tartozókat *szelekcionistáknak*, a másiknak híveit *adaptacionistáknak* fogjuk nevezni.

Az első csoportba soroljuk mindazokat, akik a fejlődés főtényezőjét a kiválogatódásban, a szelekcióban látják. Ide számíthatjuk a szorosabb értelemben vett darwinistákat, a weismannistákat s a mutacionistákat. Hogy ezeknek mind adott jelenség a fejlődés, rövid megmondolás megmutatja. Szerintük ugyanis a fejlődés főtényezője: a szelekció válogat a meglévő organizmusok közt. A szervezetek mindig eltérnek egy kevéssel (esetleg sokkal) egymástól; ezeket az eltéréseket pedig egyszerűen épp oly alapjelenségnek tekintik, mint a fizikus (a közfölfogás szerint) a gravitációt. Mivel pedig —

³² *Histoire naturelle des animaux sans vertèbres*. Vol. I. Paris, idézi F.Kühner: *Lamarck, die Lehre vom Leben*. Jena, 1913.146.1

amint az jelenleg már tudományos közhely — a szelekció csak kiselejtez, de teremteni nem tud, a fejlődés kérdése teljesen nyitva áll: ugyanis a fejlődésnek egy-egy variáció (akár a Charles Darwin-féle spontán-, akár az August Weismann-féle csiravariáció, akár a Hugo de Vries-féle mutáció) keretében, azaz a régi alakból az új alakba való átváltozás alatt kell megtörténnie. A szelekcionizmus számára tehát az a jelenség, hogy az élőlények folyton megváltoznak, egyszerűen adva van; s ha a szelekcionisták kivétel nélkül azt vallják is, hogy „végeredményben minden fejlődés a külső tényezők hatásától függ”,³³ ezzel csak annyiban fejezik ki helyesen fölfogásukat, amennyiben valóban a külső körülményektől függ, vajjon fennmarad-e a többenél differenciáltabb élőlény; azonban csak elhomályosítják, helyesebben letagadják maguk előtt azt a tényt, hogy a szelekcionizmusnak tulajdonképpen épp úgy el kell ismernie a „fejlődési tendenciá”-t, mint azoknak, akiknek, éppen ezen tendencia hirdetése miatt, a szelekcionisták a leghevesebb ellenfeleik. S valóban, a mutacionizmusnak (amely a „darwinizmus”-tól csak fokozatilag különbözik) megalapítója: de Vries nyíltan elismeri, hogy a mutációknak „belső okaik” vannak, amivel kiérdemli Wiesnernek, a „fejlődési tendencia” egyik harcosának elismerését. Mind ebből most már tisztán láthatjuk, hogy a *szelekcionizmus nemcsak hogy nem tudja megmondani, hogy miért van fejlődés, tehát épp azon az állásponton van, amelyet a „belső fejlődési erő” általa annyira lenézett és kipécézett képviselői is elfoglalnak, hanem amellet a fejlődés külső föltételeivel sem törődik* (mert a „létért való küzdelem” nem föltétel, hisz a *szelekcionizmus szerint* nem hat a variációk milyenségére, hanem csak válogat, rögzít, ezért ily értelemben a „szelekció” szinonimonjával nem is egyéb) s *így részére a fejlődés, minden részletével együtt, az egész vonalon egyszerűen adva van.* Az adaptacionisták — azok, akik a fejlődés főtényezőjét, egy fokkal mélyebbre szállva a szelekcionistáknál, az alkalmazkodásban látják — szintén a külső körülmények nagy hatását hirdetik s utalva arra, hogy a használat következtében egyes szervek erősen kifejlődtek és mások a nemhasználás miatt elkorcsosultak; hogy a szükség kényszerítésére egyes állat- és növénycsoportok fejlődésnek indultak, míg mások hosszú időn át változatlanul maradtak: arra a konklúzióra jutnak, hogy „már egymagában az a tény, hogy még ma is vannak visszamaradt lények,... világosan mutatja, hogy a *haladás* (értsd: fejlődés) *nem tervszerűen, hanem szükségszerűen történik.*”³⁴ A „belső fejlődési okok”-at tehát nem fogadhatják el.³⁵ Mivel a *neolamarckizmus* (mint az adaptacionizmus főiránya) a föntiekhez hasonló általánosságban fejezi ki véleményét a fejlődés föltételeiről, fölfogásunknak pontos és részletes tartalmát nem adhatjuk; annyi azon-

³³ Madzsar József: *Darwinizmus és lamarckizmus. Természet és Társadalom.* X. Budapest, 1909. 60. l.

³⁴ Francé: *A darwinizmus mai állása.* Budapest, 1913.; (Fordítás.) 269. l. Kiemelés nem tőlünk.

³⁵ I. m. 300. l.

ban bizonyos, hogy a *fejlődést megmagyarázni ők sein tudják: nekik is adva van.*

Epp oly kevésbé tudja egy *közvetítő irány*, amely a harccal egyenrangú tényezőnek tartja a kölcsönös segítséget s azt vallja — így Paul Kammerer —, hogy „a barátságos viszonylatok ... a *főntartás* és — összeköttetésben a külvilág behatásaival — a *haladás elemét* alkotják”³⁶ — a differenciálódást megmagyarázni. A fejlődés egyik föltételét: az együttélést, társulást mindenesetre megállapította s fölfogását, főleg a magasabbrendű élőlényekre nézve, helyesnek is tartjuk.

Összefoglalva a „*belső fejlődési képesség*” *ellenségeinek nézetét* s az egyszerű már használt helyes fogalmazás formájába öntve, azt mondhatjuk, hogy szerintük a *külső viszonyok állandósága mellett nincs fejlődés, hanem csakis akkor, ha a körülmények megváltoznak.*

3. Megismertük a fejlődésről alkotott nézeteket, az úgynevezett fejlődéelméleteket; összegezzük ez áttekintés eredményeit. Először is megállapíthatjuk, hogy a fejlődélméletek nagyrésze a fejlődés tényét nemis próbálja más, ismert jelenségekre visszavezetni: megmagyarázni; számukra a fejlődés alapjelenség: adottnak tekinthető. Kivételt mindössze két koncepció képez, de a beható kritikát ezek sem állják ki. Kísérletünk: egy új fejlődélmélet megalapozása, tehát valóban nem volt fölösleges. Ami aztán a fejlődés különböző föltételeit vizsgáló nézeteket illeti, ezek fölötté sokfélék és szétágazóak. Ez a kérdés: a fejlődés különféle föltételeinek és ezek összefüggéseinek problémája az, amelyre elméletünk alapján még meg szeretnők feleletünk vázlatát adni.

Fejlődésmagyarázatunk tudvalevőleg ez volt: „Fejlődés eredetileg akkor áll be, ha az egyszerű átváltozással járó alkalmazkodás nem elég a raktár megteremtésére (azaz az élet főntartására) vagy nagysága optimumának elérésére.” Ebből mindjárt megláthatjuk, hogy a szelekcionista és adaptacionista azon fölfogásában, hogy a külső föltételek megváltozása nélkül nincs fejlődés, csak bizonyos megszorítással osztozhatunk. Ha ugyanis az élőlény raktára nagyságának optimumát még nem érte el, akkor a körülmények változtatlansága mellett is fejlődhetik. Igaz, hogy ez az eset már föltételezi a viszonyok egy korábbi — az organizmust egyensúlyából (= optimális raktárnagyság) kizökentő — megváltozását. Hogy e föltételmegváltozások nélkül a szervezet hamarosan eléri a raktár optimális nagyságát és tovább nem fejlődik, annak iskolai példája a puhatestűformáknak (*Molluscoidea*) egy csomó alakja (*Terebratula*, *Waldheimia*, *Rynchoneta*, *Crania*, *Biscina*, *Lingula*), amelyek mindnyájan legalább is már a devon- (a *Lingula* speciálisan az algonkin-) korszak óta csaknem változatlanul élnek a tenger fenekén. Ha még ezekhez az esetekhez hozzávesszük a parazita életmódra tért szervezetek megváltozásait (minden esetben visszafejlődés: dedifferenciálódás; amely egyébként célszerű átváltozást, tehát

³⁸ *Einzeltod, Völkertod, biologische Unsterblichkeit und andere Mahnworte aus schwerer Zeit* Wien—Leipzig, 1918. 39. l. Kiemelek nem tölünk.

alkalmazkodást jelent, mivel az életmód a bonyolult munkamegosztást főlöslegessé teszi): akkor nagyon valószínűnek fogjuk tartani, hogy Lamarck elve a használat és nemhasználatról és ennek hatásáról nemcsak helyes, hanem éppen a funkció, az aktivitás, a „munka” (Wilhelm Roux: funkcionális alkalmazkodás; Le Dantec: funkcionális asszimiláció) az, amelynek útján —mint a neolamarckizmus kiangszulyozza— a fejlődés történik. Ennek a folyamatnak részletei azonban (bármily fontosak is az organikus célszerűségek megértése szempontjából) kívül esnek tanulmányunk keretén.

Az *első következtetés* tehát, amely elméletünkben folyik, az, hogy a fejlődés elengedhetetlen feltétele a külső körülmények megváltozása (amelybe beletartoznak persze nemcsak a szervezetlen világ — esetleg az élőlény vándorlása útján való — átalakulásai, hanem az élő környezet megváltozásai, tehát a létért való küzdelem és a kooperáció is). A második következtetés az előbbi megszorítását tartalmazza: a viszonyok állandóságának beállta után egy darabig — a raktárnagyság optimumának eléréseig — még tarthat a fejlődés.

Hiba lenne azonban, ha azt következtetnők a föntiekből, hogy a körülmények megváltozását mindig fejlődés követi. Eltekintve attól, hogy sok esetben már a kvantitatív átalakulással járó alkalmazkodás is elegendő, föllép még a törzsejlődés folyamán egy újabb tényező is: az aktuálisan vagy potenciálisan öröklött, pozitív vagy negatív tulajdonságok. Mert míg az első élőlények bizonyára még valamennyien többé-kevésbé egyenlő módon voltak képesek a fejlődésre, addig ma már a generációk milliói alatt igen fontos különbségek keletkeztek (persze nem kifürkészhetetlen „belső okok”-ból, hanem a körülmények hosszabb vagy rövidebb és többé vagy kevésbé intenzív behatása következtében), úgy, hogy bátran beszélhetünk akár belső potenciákról is. Az egysejtűt, amely a mai napig sem tudta a munkamegosztásban egyetlen sejtjénél többre vinni, a körülményeknek csak nagyon huzamos megváltozása tudná a differenciálódás bármely szerény fokozására is rábírní. Vagy ha az előbb említett molluszkoidéák környezete ma hirtelen megváltoznék, aligha tudnának oly gyorsan alkalmazkodni, mint amily gyorsan kipusztulásuk megakadályozására szükséges lenne.

Azonban nemcsak az alkalmazkodóképességnek a hosszantartó egyformaság következtében való lecsökkenése (*automatizálódásnak* nevezhetnők) okozhatja a faj kipusztulását, hanem egy másik körülmény, igaz, ennek csak egy igen jelentős speciális alakja: valamely állapothoz való túlságosan erős alkalmazkodás (mondhatnók: *túlspecializálódás*) is. Ez utóbbinak kitűnő példája a dronte (*Didus ineptus* L.) nevű galambfaj. Ez a Mauritius-szigetén élő madár, alkalmazkodva az ottani viszonyokhoz, elvesztette repülőképességét s mivel sem ellenség elől nem kellett menekülnie, sem zsákmányát gyorsan üldöznie: tekintélyes „raktár”-t növesztett. Mikor a XVII. században holland matrózok kerültek a szigetre, néhány évized alatt kipusztították. A dronte az őt körülvevő viszonyokhoz ugyanis igen jól alkalmazkodott és éppen ezek a speciális viszonyok okozták vesztét is: t. i. nála a raktár nagyságának

optimuma — előbb már említettük, miért — igen magasan volt; a körülmények hirtelen és gyökeres megváltozása pedig az újabb alkalmazkodásra időt nem engedett. Ugyanígy járt egyébként számos más „túlspecializálódott” állat is.

Ebből azt az újabb tanulságot vonhatjuk le, hogy a *legcélszerűbb, legelőrelátóbb, legtágabbkörű alkalmazkodás nemcsak az aktuális viszonyokhoz, hanem emellett a jövő eshetőségeihez való*. Igaz, hogy a jövőhöz-alkalmazkodás megkárosítja a mához valót, viszont általában véve mégis magasabbrendű célszerűséget jelent. Ebben az irányban halad a fejlődés is, amely evolúció végső pontján jelenleg a takarékoskodó, mindig a jövőre gondoló s annak a mát nem egyszer fölládozó kultur-ember áll. Ennek a nagyjelentőségű problémának bővebb tárgyalása azonban már kívül esnék tanulmányunk keretein. Ezért most már csak fejtegetéseink legfőbb eredményeit adjuk a következőkben.

V. Összefoglalás.

Minden élőlénynek alaptendenciája, hogy életét minél jobban függetleníse a külső káros befolyásoktól. Ezért minél több tartalékanyagot igyekszik gyűjteni; minél nagyobb ez anyagok összessége: a raktár, annál messzebb van az élőlény a haláltól. A raktár nagyságának van egy optimuma, amelynek túllépése ismét hátráltatja az életműködéseket; alaptendenciája tehát a szervezeteknek ezen optimum elérése. A külső viszonyok megváltozása gyengítheti vagy meg is semmisítheti a raktárt, az organizmus pedig „egyszerű alkalmazkodás”-okkal: kvantitatív jellegű megváltozásokkal igyekszik a raktárt fönntartani és optimumát elérni. Ha ez nem sikerül, lép föl az alkalmazkodásnak egy speciális, kvalitatív átalakulást jelentő alakja: a fejlődés, amely a munkamegosztással járó energiamegtakarítás révén növelni képes a raktárt. A fejlődés eredetileg csak a külső körülmények megváltozásakor áll be, de a viszonyok állandósulása, esetén is tovább tarthat: az optimum eléréséig. A törzsfejlődés folyamán mind fontosabb szerepet játszanak az öröklött tulajdonságok is, amelyek a viszonyok tartós behatása következtében rögződve, azonos külső föltételek közt eltérő eredményeket hozhatnak létre. A legcélszerűbb alkalmazkodás pedig az, amely a jelenhez s a jövő eshetőségeihez való adaptációból tevődik össze.

Antal Frigyes: Iparművészeti kultúra.

A múlt évtizedek természettudományi világnézetének és impresszionista természetlátásának köszönhetjük a természetutáni rajzolásnak az iskolákban való meghonosítását. Bármennyire meg is tudjuk érteni a régi gipszminta-dolgozás elleni jogos reakciót, mégis ugyanoly károsnak kell tartanunk azt, hogy a gazdag fantáziával bíró ornamentális kompozíciót szerető kis gyermeket művészi nevelés címén már korán többnyire száraz, unalmas és céltalan natúrstúdiók által megnyomorítsák, fantáziáját elszegényítsék, kompozíció-érzékét tudatosan tönkretegyék. Ennek a most szokásos sok természetutáni rajzolásnak mint öncélnak a művészethez, a művészi érzék fejlesztéséhez semmi köze sincsen, mert hiszen abból, hogy a festő és szobrász mesterségének alapját sok és gondos természetutáni tanulmány képezi, még egyáltalában nem következik az, hogy a középiskolai tanulókat, kiknek csak egy számba sem jövő kisebbsége meg művészi pályára, az iskolákban most divó, azonfölül még teljesen hozzávetőleges módon tanított természetutáni rajzolással kínozzák. Ezt a tanítást jóformán arra kellene redukálni, hogy a gyermek a távlattal és az arányokkal tisztába jöjjön. Ma azonban — mint az mértékadó német tankönyvekből pontosan megállapítható — az az állapot alakult ki, hogy jó, tehetséges rajzolónak nyilvánítják azt a kilencéves tanulókat, aki otthon divatlapokból vagy újságokból (főleg mozgásban levő) alakokat másol a vázlatkönyvébe, gyengének pedig azt, aki fantáziájából kiindulva, ornamentális módjára komponál meg egy jelenetet, mert ezt az utóbbi rajzolásmódot csak az egész kis gyermekeknek engedik meg.

Pedig vétkes könnyelműség a gyermekek szépen elrendezett rajzait elrontani, formaérzéküket elfojtani. A művészetpedagógiának épp ellenkezőleg csak az lehet célja, hogy a már meglévő formaérzék a tiszta formáknak, az ornamenseknek érzékeltetése és variálása által mind tovább és tovább fejlessze, sokkal nagyobb mértékben, mint ez ma történik. A fantáziából merített figurális rajzokat, melyeket a gyermek minden ösztönzés nélkül, magától csinál, kell hogy a tanító részéről állandó vonal- és színkompozíció-tanítás kísérje. De az ornamensek gazdagságába való beletekintést persze nem szabad oly rettenetes módon elősegíteni akarni, mint ma, amikor virágokat vonalzóval és körzővel geometriai sémákká egyszerűsítenek, le-”stilizálnak”, hanem iparművészeti tárgyak (porcellánok, fayenceok, szövetek, himzések stb.) és kiváló iparművészek által szerkesztett mintakönyvek motívumainak beható ismertetése által. A gyermekek azután az itt látott formákat emlékezetből lemásolják, szabadon variálják és lehetőleg újakat is kreálnak. Hogy milyen hatásokat lehet egy színnel elérni, vagy hogy az milyen formák kifejezésére alkalmas, hogy milyen más színekkel vág össze, arra igen jó eszköz valamely kitűnő régi porcellánművészet (Meissen, China) különböző termékeinek gon-

dos tanulmányozása (amit már Lichtwark is ajánlott). Még azt is jól el tudjuk képzelni, hogy különböző nemzeti vagy időbeli és iparművészeti alkotásokat, mint pl. a meissenai vagy sèvres-i, vagy japán porcellánokat szín- és vonalornamentika szempontjából tüzetesen összehasonlítsak és meg vagyunk róla győződve, hogy az ilyen forma- és színanalízisekből hasonlíthatatlanul elevebb és hasznosabb művészettörténet-oktatás jönne létre, mint azokból a szárazon és primitíven elmondott, a gótikus katedrális alaprajzáról vagy Munkácsy Mihályról szóló adatokból, amelyekkel ma az okleveles rajztanárok a tanulókat teljesen fölösleges módon meglepik.

Az iskolának ne az legyen a célja, hogy dilettáns festőket és művészettörténészeket bocsásson rá az emberiségre, hanem az, hogy forma- és színérzékkel bíró embereket neveljen, kik képesek lakásukat rendszeren berendezni, kiknek sejtelmük van arról, hogy melyik szék jó és melyik rossz. Ma még a legtöbb ember művészi kultúrája számára föltétlenül, alapvető módon szükséges az iparművészeteknek nem csak átértése, hanem valamelyik olyan ágából való aktív foglalkozás is, melyhez nem szükséges túl nagy tudás és tehetség, hanem csak kézügyesség, forma- és színérzék. Az előbb vázolt iskolai oktatásból tehát szervesen kell hogy kinőjjön az ilyen, dilettánsok által is üzhető iparművészetek tanítása, mint például a könyvkötés, legegyszerűbb asztalosmunkák, egyszerűbb szövési módok, a hímzés stb. Ez utóbbi tanításának és propagálásának módjaira vonatkozólag szeretnénk még néhány javaslatot elmondani; ezeknek legnagyobb része különben bennfoglaltatik abban a kitűnő memorandumban, melyet Lesznai Anna, mint az iparművészek most alakult szövetségének tagja, a hímzés állami szervezését illetőleg kidolgozott és melynek ily módon való ismertetése egyik célja e cikknek.

A hímzést régen is főleg dilettánsok űzték; ők voltak azok, kik a renaissance-korbeli mintakönyvek motívumait szabadon átalakították és úgy állandó, eleven és mégis tradíciós fejlődést hoztak létre. És éppen Magyarországon gyönyörű eredménnyel űzték ezt a mesterséget, az úgynevezett „úri hímzések” készítői, a vidéki nemesasszonyok, kik kelengyéiket, ruháikat maguk hímezték. Ennek a kitűnő dilettáns-tradíciónak folytatását tennők lehetővé, ha iskoláinkban iparművészeti képzett kézimunka-tanítónők egyúttal rajzot és hímzést tanítanának. A tanulónak saját magának kellene megrajzolnia kézimunkájának mintáját, amire az ornamentikával való foglalkozás által most már biztosan képes volna. Az oktatást rendkívül elősegítené, ha a vidéki városokban, sőt a falusi iskolákban is hímzés-gyűjtemények volnának, melyek egyúttal az illető vidék hímzés-tradícióját bemutatnák.

A vidéki tradíció fönntartásával rokon a népművészet, a Paraszthímzések megmaradásának problémája. Ezt a nagy-szerű, már meglevő kultúrát nem szabad továbbra is megrontani, kipszultalni hagyni. Nem szabad megengedni, hogy a Parasztokat nagy haszonra dolgozó budapesti magánvállalatok rossz „népies” minták utáni megrendelések által kihasználják művészetüket örökre tönkretegyék. Nagyon jól ismerjük a szokásos ellenérveket: hogy a paraszt nem él már olyan gaz-

dasági viszonyok közt, mint régen, mikor egy család vagy egy falu maga állította elő összes szükségleti tárgyait; hogy ennek következtében városi szükségletek számára dolgozik és a konkurenciától félve, rosszabb és olcsóbb anyagokat kénytelen használni; hogy a tradíció a maga tisztaságában nem tartható fenn, mert állandóan városi elemekkel keveredik stb. Mégis meg vagyunk róla győződve, hogy minden álszentségtörő hűség híján is, joggal és hatályosan törekedhetünk arra, hogy helyes rendszabályokkal a paraszthímzések ma még magas színvonalát fönntartsuk. Az iparművészek szövetségének az egyes vidékekre jó iparművészeket kellene küldenie, kik néhány hétig- (a mezei munkaszünetben) fölügyelnének az ott folyó hímzés-munkákra és főleg arra törekednének, hogy ahol már van tradíció, ott a munka továbbra is konzervatív szellemben folyjon. Hogy ezt el lehessen érni, ahhoz egyrészt gondoskodni kell arról, hogy a parasztok tényleg a falubeli szükségleteket tartva szem előtt, dolgozzanak, másrészt pedig egy anyagbeszerzési központnak jó anyagokkal kell az egyes telepeket ellátnia. A régi mintákat nem szabad mechanikusan, kopírpapíros segítségével lemásoltatni, hanem csakis szabadon, hogy fejlődés-képes variációk jöjjenek létre. Azokon a helyeken, ahol a tradíció már kiveszett, új, jó mûminták kerüljenek kivitelre; ezeknek egyáltalában nem kell „népieseknek” lenniök, a nép úgylis át fogja őket alakítani a maga módjára. A fölügyelők távolléte alatt a helybeli vezetést arra képes okosabb parasztasszony vegye át és ne a most szokásos ambíciózus és félművelt hölgy. Az iparművészek szövetsége az egyes vidéki városokban iparművészeti boltokat létesítene, melyek az illető vidékek háziipari termékeit (és így hímzéseit is) árusítanák.

Ezek a boltok nemcsak árusítás, hanem fölvilágosítás-adás és oktatás útján is távoli körökbe terjeszthetnének iparművészeti kultúrát. Ezért helyes volna, ha az ilyen boltoknak nemcsak a vezetője lenne iparművész, hanem ha itt iparművésznők is volnának alkalmazva, kiktől a tanulni vágyó közönség megfelelő óradíj fejében egy-egy kézimunka-technikát elsajátíthat. A bolt iparművésznői maguk is készítenének kézimunkákat, de nivón aluli munkákat sem megrendelésre elfogadniok, sem elárusítaniok nem volna szabad. Az iparművészek szövetségének egyáltalában egyik főgondja kell hogy legyen, a művészi nivó fönntartása és ezzel kapcsolatban a művészi becsület szigorú meghatározása. A szövetség tagjának például nem szabadna a tudatos népművészet-hamisítók számára mintát rajzolni. A művészi becsület ellen vétőket a szövetség kizárná, ami súlyos anyagi következményekkel járna rájuk, például nem kaphatnának állami alkalmazást.

Úgy hisszük, ha az iparművészek szövetsége az iskolai rajz- és kézimunka-tanításra, a hímzőtelepek és iparművészeti boltok vezetésére az előbb vázolt módon döntő befolyást gyakorolna, lassanként megszűnne az a rettenetes mai állapot, amikor a pszeudo-szakértelemre nevelt nagyközönség művészet alatt művészettörténetet ért és ehelyett mindenüvé szétáradna egy tisztára dekoratív vagy tektonikus formatanon fölépülő iparművészeti kultúra, amellyel való teljes átítatás után lehet csak szó a képzőművészetek helyes megértéséről is.

Antal Frigyes.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Farkas Geiza: Munkakerülő-görcs.

A sok testi és erkölcsi betegség között, amelyeknek miázmaít az ötödféléves világháború reánk szabadította, nem a legkevésbé veszélyes megújuló társadalmunkra nézve az a szinte már görcsös húzódozás a munkától, amelyet országunk sok részének földművelő népénél tapasztalunk. Minden oldalról panasz hangzik, hogy a jövő termés előkészítése, sőt még az ideinek végleges betakarítása is lehetetlen, a szántás, vetés szünetel, a tengeri töretlenül szárán pereg, a répa, burgonya a földben rothad és ezzel napról-napra kisebb lesz az a tápszer-mennyiség, amelyre népünk jövő évi élelmezésénél számíthatunk, óráról órára tűnik a reménység, hogy élelmicikkek kivitelével népünknek szemet, ruházati cikket és egyéb elsőrendűen szükséges dolgokat biztosíthassunk. És mindez azért, mert akik máskor a földet megmunkálták, a termést betakarították, nem hajlandók többé munkába állni olyan díjazásért sem, amelynek hallatára azelőtt megszedültek volna, olykor még az egész munkaeredmény, az egész termés átengedésének ajánlatára sem. És ez éppen azóta van így, amióta a munkaerő a harctérről hazatértek százezreivel megszaporodott, életkilátásai a forradalmi átalakulás, a birtok- és adóreform tervbevétele által azelőtt el sem képzelt mértékben megjavultak. Ez ellen a görcsös munkától vonakodás ellen eddig semmiféle érv, rábeszélés nem használt; hiába mondják a mezei munkásnak, hogy dolgoztatásága létében veszélyezteti azt a köztársasági államrendet, amely őt nemcsak jobb megélhetéshez, de saját földbirtokhoz akarja juttatni — a dolgoztatásához szinte hozzátapadt földmunkás még a birtokreform közelségéből is arra kovácsol érvet, hogy ne dolgozzék a ma még uradalmi földterületen, mert hiszen úgyis földosztás jön, akkor majd megél ő a sajátján, addig pedig elég lesz az a készlete, ami van, meg amihez a környéken csak hozzájut. Hogy másokkal, a városiakkal mi lesz, az az így gondolkodó embernek tökéletesen mindegy; hiszen ő sem akar semmit a városi embertől, ruhája, edénye és egyebe van a háznál még hosszú időre, ekét, szekeret, szerszámot a földosztásnál majd kap, mindegy, hogy honnan.

Ennek a hovatovább lelki járvánnyá fajuló gondolkodás-zavarnak, mint a legtöbb betegségnek többszerű, összetett okai vannak, amelyek között az általános tudatlanság, tájékozatlanság, a nemzeti közös érdekek iránti érzéketlenség főhelyet foglalnak el. Itt bosszulják meg magukat ismét azon régi rendszer bűnei, amely a föld népének iskolázását elhanyagolta, gyermekeit a tanulás korában bérmunkába hajtotta, a fölntéteknek pedig a közviszonyok és közös néperdekek megismertése helyett az akkori rend dicsőítésére, az akkori visszaélések

takargatására szánt maszlagot nyújtott. Ám ezek a távolabbi liató tényezők mindaddig csak a kívánatosnál kevésbé értelmes munkát eredményeztek; annak, hogy most egyszerre munkakerülés lépett föl, más, közelebbi okának kell lennie.

Ez az ok ismét csak abban a háborús életben van, amelybe a bukott rendszer végzetes tévedése egész népünket több év tartamára belekényszerítette. Egész népünknek, nemcsak a legnagyobb részében hadbavonult férfiakosságának, hanem az otthonmaradt nőknek, gyermekeknek és öregeknek is oly módon alakították ki életét a „háború esetére szóló kivételes intézkedések”, hogy el kellett veszíteniök a munka éltető erejére, a kereset jogosságára, az előrelátás szükségességére nézve minden iránypontjunkt. Mindnyájuk szeme előtt elveszett a munka és megélés közötti természetes összefüggés, mert napnap után munkát kellett látniok és végezniök, amely nem javította senki megélhetését — és látniok, sőt tapasztalniuk kellett, hogy munka nélkül is sokáig él az ember, olykor rosszul, de olykor egészen jól is. Es nem tőlük függött, hogy ebből a — milyen elég erős kifejezést használjak!^{1?} — gazdasági tébolydából ismét a józan életnek arra a mesgyéjére térjenek vissza, amely egész előbbi gondolkodásuknak, erkölcsi világnézetüknek megfelelt.

Mindnyájan tudjuk, mily borzasztó, emberfölötti munkát végeztek katonáuk besorozott férfaiink, öregeink, suhancaink. Maga a harc és az azt előkészítő, kiegészítő menetelések, futkosások, kúszások, tehercipelések is a folytonos életveszély, zaj, rázkódás közben nemcsak az idegrendszert, az erkölcsi erőt tették rettentő próbára, hanem oly óriás, megfeszített, még tartamában sem korlátozott izommunkát is követeltek, aminőre a legtöbb ember azelőtt nem is tartotta volna magát képesnek. És még itt nem is beszéltünk a lövészárók-, állás- és fődőzék-építés nehéz kubikosmunkájáról, a drótakadályok telepítéséről, a barakképítésekről, az élelem- és lőszerszállításokról, a betegek cipeléséről, a sírásásról. Mindezen munkáknak csak kis részénél érezhették katonáink, hogy az élet, a megélés kedvéért végzik. Építettek azután, igaz, utakat, fölszereltek vízműveket és világítótelepeket, munkáltak szántóföldeket, kerteket, üzemben tartottak műhelyeket és ipartelepeket is — ám ezen magukban véve hasznos munkák közben is vajmi ritkán érezhették, hogy ez a haszon az ő hasznuk is. A mindenképen kijáró katonai ellátáson fölül díjazást a legnehezebb és legértékesebb munkáért is egyáltalában nem, vagy csak nevetségés, aránytalan összegben kaptak, még gazdálkodó munkájuk eredménye is olykor kisebb mértékben javította élelmzésüket, mint a tisztí étkezdék ellátását, a legtöbb esetben azonban még az utóbit sem javította, hanem egy-egy oly nagyobb gazdaságot táplált, amelynek eredményében a munkásosztagokban odarendelt katonák semmiféle érdekeltséget nem érezhették. A hazáikból a külföldre hadviselő országokba hurcolt hadifoglyok rab-szolgamunkája is erre a lapra tartozik. Végre a katonai fegyelem alatt igen-igen sok embernek kellett magát olyan munkában törnie, amely sem a harc, sem mások gazdasági érdekeit nem szolgálta, hanem pusztán a följobb valók kényelemszeretét, úrhatnamságát. Hány képzett testi, sőt szellemi munkás is töltötte értékes idejét mint egy-egy tiszt szolgája, aki éppen

másképpen is rendben tartathatta volna holmiját, de még mennyi munkaerőt, olykor nagyértékű tanult munkát vettek igénybe bizonyos urak megfelelő díjazás nélkül parádézásra, ünnepegekre, olyan kényelem és pompa megeremtésére, aminőről békeidőben sem álmodtak!

Am nemcsak a katonai vagy ha úgy tetszik, népfölkelői szolgálatra besorozottak voltak kénytelenek munkájukat így minden megfelelő jutalom kilátása nélkül odaadni. A népet, kivált hadműveletek által érintett, a fölvonulási területeken nagyon sokat híttak be közmunkákra és ebbe azután alkalmilag bevonták apraját-nagyját. És igénybe vették még el nem vitt fogatát, szerszámát, vonóállatát; a nyújtott díjazás nem mindenkor kárpótolhatott az egész fáradságért, egészségártalomért, anyagpusztulásért, a megszokott életrend fölforgatásáért, a saját gazdasági munkák megzavarásáért. De a nem-katonának a háborús gazdasági berendezkedés tökéletlensége folytán a maga és családja szükségleteinek biztosítása végett még rengeteg fáradságos és időrabló utat kellett megtennie, irodák, üzlethelyiségek előtt mindenféle időjárásban óraszámra ácsorognia, a nagynehezen megszerzett, olykor éppen csempészett cikkek terhet nagy távolságokra hurcolnia — vagyis kereső cél nélkül nehéz és terhes munkákat végeznie.

A megélhetést láthatóan nem szolgáló munkákkal széniben állott azonban úgy a harc téren, mint itthon a látható munkánélküli megélhetés is. A katonának olykor nyomorúságos, olykor tűrhető ellátása kijárt akkor is, ha a harci helyzet úgy hozta magával, hogy hónapszámra tétlenül heverjen a földözékekben vagy legföljebb gyakorlatozzék, őrséget álljon. Az otthonvalóknak is munka nélkül jussa volt a hadisegélyre, az olyan fenyegetés, hogy ezt a segélyt megvonják attól, aki vonakodik munkába állni, a gazdasági élet pangása mellett alig jelentett valamit, kivált azokkal az otthonmaradottakkal szemben, akik háztartásukat, gyermekeiket sehogy sem hagyhatták el hosszabb időre, akiknek az otthoni munkájuk által szabadon hagyott óráit amúgyis már túlon túl lefoglalták a közmunkák és az élelemért való futkosások, sortállások.

Bizonyára a háború alatt sem élt mindenki egyformán jól vagy rosszul; az ember azonban sorsát fokozott munkával még kevésbé javíthatta meg, mint azelőtt, békeidőben. Egyes itthonmaradt iparosok és szabadon maradt munkások számára a háború még konjunktúrát is hozott; ezek több munkával többet is kereshettek, amely lehetőséggel az iparosok messzemenően éltek is, míg a tanulatlan munkásoknál már sokszor a kedvező kereseti alkalom elszalasztására is vezetett az a tény, hogy a csekély igényeiknek megfelelő megélhetést kevesebb munkával is elérték. A vállalkozó, kereskedőosztályban, a bérlőket, a Mezőgazdasági vállalkozókat is ideszámítva, sok ember másokénál aránytalanul fényesebb, sőt olykor szédítően magas keresethez is jutott csakis azért, mert a katonai behívások őt és segédmunkaerőit másoknál nagyobb mértékben kímélték meg, a hadifoglyok és más kényszermunkások neki nagyobb számban adták rendelkezésére. Ellenben akit egyszer katonai szolgálatra, hadimunkára híttak vagy kitől a szükséges segédmunkaerőt, anyagot, forgalmi lehetőséget megvonták — az

becsületes úton már alig javíthatott helyzetén. A katonai munkáknál helyenként alkalmaztak talán bizonyos akkorddíjazást, de a legtöbb behívott embernek, kivált ha egyszer a hadrakelt sereghez került, le kellett számolnia azzal, hogy minden munkát el fog kelleni végeznie, amit csak ráronak, ezért pedig meg kell elégednie azzal az ellátással és díjazással, amit éppen adnak; ha többet, jobban dolgozik, vagy ha egyáltalában dolgozik, amikor éppen nem muszáj — ezzel csak farsztja rosszul táplált, mindenféle nélkülözések és viszontagságok által megviselt testét, de nem javítja sem a saját, sem az otthonhagyott családja sorsát.

Csoda-e, hogy ily élet- és kereseti viszonyok mellett a szűnni sem akaró háború éveit alatt egy bizonyos gazdasági fatalizmus fejlődött ki? Hogy a leszereléskor általánosan elterjedt az az alföldi mezei proletároknál az aratási sztrájkok idején fölmerült gondatlanság, amely kifejezését abban az egyik jeles szociálpolitikusunk által följegyzett kijelentésben találta, hogy „majd eltart valaki?” A szegény ember a háború alatt meglátta, hogy őt nem engedhetik elveszni, még ha talán alkalom híján semmit sem dolgozik is — ebben a tekintetben még csak jobb világ lehet ezután, hogy a forradalom a népet tette az országban úrrá. Hogy kellemesebb, jobb életért törje magát munkában, ennek sem látja célját, miután megszokta, hogy az életet kellemesebbé tevő dolgok, még a cukor és lámpaalaj is az őfajta emberre nézve a készletek hiánya és a fönnálló kiosztása rendszer mellett úgyszólván elérhetetlenek, még a pénzért sem lehet azt kapni, amit azelőtt — az egyedüli jó, amit az ember megszerezhet és élvezhet éppen a munkamentesség, a henyélés. Hogy jövőre mi lesz, ha a dolgok így mennek tovább — erre sem gondol, mert ezt neki éveken át még csak nem is volt szabad kérdeznie, neki előre kellett mennie a rajvonalban, ha szinte biztosan agyonlőtték is, a családnak oda kellett adnia, amit elrekvíráltak tőle, még ha ezzel lehetetlenné vált is megszokott szerény megélhetése. A föld munkásnépe ma nem dolgozik, mert azt látja, hogy erre nem kényszerítik és még nem hitte el, hogy újra munkájából kell megélnie, sorsát munkájával javítania.

A földnépnek munkától húzódozásában bizonyára nem látnak örvendetes jelenséget, sőt a legnagyobb aggodalmai nézünk várható következményei elé. Okait azonban igyekeznünk kellett megállapítanunk, átértenünk. Az orvos, is kimondhatja, hogy valamely lázbetege egy előbb szenvedett sérülése következtében tombol, tesz kárt önmagában és másokban — azért nem kell ezt a tombolást helyeselnie vagy folytatódni engednie.

De mit tegyen, mit ajánljon az orvos a munkátlansági láz súlyos betegségében szynylódó magyar nemzeti gazdaság meggyógyítására, megmentésére? Az oly erőszakos gyógy mód, mint a lakosságnak karhatalommal, büntetésekkel munkára kényszerítése ellentétben állna a népkormány életelvével és ezért tartós alkalmazása szóba nem jöhet. A kötelességre, a nagy emberi és nemzeti eszmékre a jövő kívánalmára, minden egyes polgártárs áldozatkészségére való hivatkozás az után a sok visszaélés után, amelyet már a háború előtt, de különösen a háború alatt a legmagasztosabb jelszavakkal, az emberek leg-

szentebb érzületére való hivatkozással elkövettek, már szintén csak dacos, fásult fülekre találhat. A jobb belátáshoz, a meszszebb számító, egészségesebb önzéshez pedig nehéz beszélni az olyan embereknél, akiket erre az egészségesebb, embersége-sebb életszámításra. eddig nem tanítottak meg, sőt akiknek az utóbbi években mindig csak arról beszéltek, hogy életükkel együtt mindenüket áldozzák föl.

Mégis ez a harmadik módszer, az értelemhez szólás, az egyesek érdekének az összérdekbe való helyes bekapcsolása látszik annak az orvosszernek, amely legbiztosabban vezetheti betegünket a gyógyulás útjára. Addig persze, míg ez sikerül, még a többi módszerek átmeneti alkalmazásával is „tüneti gyógykezelést” kell folytatnunk, az éppen legalkalmasabbnak kínálkozó eszközzel keresztülvinnünk minden egyes helyen, minden egyes halaszthatatlanná vált munka elvégzését. Oriási igazgató és fölvilágosító munka hárul e részben kormányunkra és ennek vidéki szerveire. De vállalnia kell és végre is hajtania ezt a munkát bárkinek, aki az ország kormányzását kezébe veszi és ezzel a súlyosan lázbeteg nemzeti gazdaság gyógyításának föladatát és felelősségét magára vállalja.

Fülep Lajos: Magyar könyv a keresztyénségről.

Akárcsak azt mondanám: magyar könyv a busman-négerék vallásáról. A ritkaság érdeme abban van, hogy *magyar* s ezért kellett a címben külön megjelölnöm. Mert könyv ugyan a keresztyénségről naponta jelenik meg elég Európaszerte, de köztük olyan a magyar, mint ami nincsen, mert vagy egyáltalán nincs, vagy ha van is, akkor sincs. Mintha a keresztyénség — egészen függetlenül attól, vállalja-e valaki vagy nem — már pusztán történeti és kulturális, tényező, ha úgy tetszik „jelenség”, voltában nem volna elég jelentékeny ahhoz, hogy a magyar gondolkodó és tudós figyelmére méltassa. Vagy túlságosan jelentékeny és itt nem jött el még a magyar gondolkodó és tudós? Gyakorlati célú vallásos irat ugyan jelenik meg nálunk is elég, tán annál is több, de a keresztyénséggel való filozófiai vagy történeti számottevés-nek legegyszerűbb kísérletei is alig mutatkoznak. Pedig a „vallás iránt való érdeklődés”, mint egyéb divatok, már átjött hozzánk nyugatról, egyelőre főleg a teozófia formájában, fő- és alosztályokká szervezve, kevés esoteriával, sok hisztériával, ami magában még nem volna baj, a mai teozófiának nyilvánvaló hivatása azonban annak demonstrálása, hogy a hisztéria nem mindig vallásos génusz, a konfúzió nem okvetlenül mélység s nem elég a káoszhoz káoszhoz lennie, hogy táncoló csillag szülessék meg belőle. De mi egyebet, mint ezt a *five-o'clock* gnóvizst, szállíthatott keletre a mai Európa, amelyből úgy kiveszett az alkotó vallásos gondolat, mintha sohasem lett volna? A sóvárgás már megvan, valami keserves vajúadás-féle remeg végig Európán, amelyet csak azok nein vesznek észre, akik sohasem asszisztáltak gondolatok születésénél, de hogy új szülött jön-e ki ménéből, vagy a régi születik most újjá, egyelőre csak hite szerint vélheti ki-ki. Mert akármennyire szimptomatikus is ma az olyan megnyilatkozás,

mint Jászi Oszkáré a *Szabadgondolat* első számában s még inkább utána a *Világ* egyik szerkesztői üzenetében, épp úgy történeti babonának leplezhetőek le az a közhellyé vált bölcsesség, hogy minden szükség megtenni a maga kielégülését, mint a konfúzió mélységéé. Legalább is, ami azt illeti, hogy e kielégülésnek okvetlenül valami újjal kellene történnie, adott esetben valami olyan vallással, amelynek számára mi-mintegy programot szabhatunk javított és tökéletesített szociológiánk alapján.

A történelem irracionálisában a legirracionálisabb elem a vallás, amelynek nemcsak értelmében, hanem egész életében — történetében — dominál a *credo quia absurdum* elve. És kérdés az is, a keresztyénségen annyira túl vagyunk-e már, vagy sok tekintetben még innen, s tán föl sem is vetettük még a vagy-vagy kérdését, ahogy Kierkegaard követelte — hiszen még alig ismerjük a keresztyénséget. Igaz, hogy minden megismerés egyúttal leszámolás is — ilyen következményektől nem mentes az a hatalmas apparátussal működő történeti kutatás sem, amely ma különösen Németországban dolgozik a keresztyénség területén, de legalább, ha megannyira alexandrinizmus is az, következetesen és végig vállalja föladatát, amely nyilvánvalóan az egyedül lehetséges manapság tudósok és „komoly emberek” számára.

A történelmi szellem szüleménye a kolozsvári ref. teológiai fakultás jeles tanárainak a keresztyénségről írott könyve¹ is nem azzal a célzattal, hogy a keresztyénség történetének egyik vagy másik fontos problémájához a mai kutatás rendelkezésére álló minden eszközzel kritikai állást foglaljon vagy valamely kérdést új kutatások vagy új szempont alapján igyekezék megvilágítani, hanem inkább, hogy e történet egészét, amint mondani szokták, „a kor tudományos színvonalán” vagy „a legújabb tudományos események alapján” megbízható módon ismertesse meg a „művelt közönséggel”. Ezért, ha a tudós vagy a dolgok ismerője számára új dolgot nem hoz is, aminthogy nem is akar, egészében véve mégis új és örvendetes jelenség a magyar irodalomban, első lévén a maga nemében. És amiért csupán „népszerűsítő”, ne érje gáncs, először, mert igazán jó népszerűsítő könyvet írni, amilyen hálátlan, olyan nehéz föladat, másodszer és főleg, mert ha valamilyen téren, úgy a vallásén, van lét joga a népszerűsítésnek, sőt itt a népszerűsítés egyenesen kötelessége a tudósoknak és hivatottaknak; joggal követelheti ugyanis mindenki, hogy vallása felől közérthetően, de tudományos lelkiismeretességgel és objektivitással tájékozzák. A vallás nem tudomány, amelynek leglényegesebb problémái érthetővé sohasem! tehetők a laikus számára és a népszerűsítéssel kivetkőznek eredeti mivoltukból, és nem esoteria, amelynek titkos szentélyéből mást is ki lehetne zárni, mint aki oda belépni nem akar. És hogy a tudományos kelléken kívül mi minden kell még az ilyen népszerűsítő könyv megszületéséhez és hogy a kutatás új eredményei nélkül is mekkora etikai és szellemi vívmány, elég arra utalni, hogy a történeti tények ilyen elfogulatlan, egyházi vagy

¹ *A mi vallásunk.* Írták: dr. Kecskeméthy István, dr. Bartók György, dr. Révész Imre, Nagy Károly és dr. Ravasz László. I. kötet. Kiadja a kolozsvári ref. teológiai fakultás.

dogmatikai kényszer nélkül való előadása a mai viszonyok között más részről, mint protestánsról, el sem képzelhető és ott is csak a leghaladottabbak részéről. Még gondolatnak is képtelenség pl. katolikus könyv a bibliai történetnek a hatnapos világteremtés vagy a sínai hegyi törvényadás dogmáitól mentes előadása. A katolikus író, ha már nagyon szabad és tudományos szellemű, még talán megkísértheti e bibliai tudósítások allegorizáló értelmezését exakt történeti hűségük elvének szigorú fönntartásával, de hogy szó nélkül elmenjen fölöttük, mint amelyek nem a kortörténelem, hanem a vallásos képzelet és a mítosz világába tartoznak, épp oly lehetetlenség számára, mint általában az ótestamentumi vallásnak tisztán fejlődéstörténeti szempontból való vizsgálata. Szép névsort írhatnánk ide azokból a katolikus tudósokból és papokból, akik a legegységibb igazságok áldozatai, hivatásuktól megfosztattak és egyházukból kiközösítetttek a bibliai tudományok legközkeletűbb, hiteles és ma már végérvényesen tekinthető eredményeinek alapulvételéért előadásaikban. És végül: az ilyen könyv megszületéséhez a meggyőződés szabad hirdetésének erkölcsi föltételén kívül még annak a föltételnek is teljesednie kell, hogy legyen, aki e szabadságot, mint minden szabadságot, kötelességnek is érezze: ami viszont számos föltételtől függő nem csupán tudományos, hanem etikai kultúrát kíván. Úgy, hogy legalább nálunk, még az ilyen népszerűsítő könyv megszületésének lehetősége is jóformán a minimumra redukálódik s eszerint ítéendő meg.

A kolozsvári tanárok szeme előtt, ha a külső jelek nem csalnak, úgy látszik a Teubner-féle *Kultur der Gegenwart*-nak a keresztyénséget tárgyzó két kötete lebegett: legalább erre vall, hogy ők is két részre osztva, egy történeti s egy ezután megjelenő dogmatikai kötetben dolgozták föl az anyagot. A nézetek különbségét eléggé indokolja a magyar tudományos könyvkiadási lehetőségeknek és igényeknek a németétől való különbözése. Kár, hogy a rendelkezésre álló határokon belül nem éltek a térnek jobb elosztásával: így aránytalanul sok hely jut az ó-testamentumi vallás tárgyalásának az új-testamentumi vallás s a tulajdonkép való keresztyénséggel szemben, jóval több az egész kötet egyharmadánál. Pedig mégis az utóbbi kettő lett volna a kötet tulajdonkép való föladata s az első inkább bevezetés vagy előkészítés hozzá. Most pedig az új-testamentumi vallás felényi helyvel, a keresztyénség egész története pedig ugyanannyival kénytelen beérni, mint az ó-testamentumi vallás. Ez a külső aránytalanság tartalmilag sem válik javára a kötetnek: az ó-testamentumi résznek népszerűsítő könyvhöz képest iulsok erudíciójában a „művelt közönség”, akinek számára íródott, szem elől fogja téveszteni a legfontosabbat, a keresztyénséggel való tartalmi és történeti összefüggést és, nem fogja nemne érezni a fejlődéstörténetileg determinált előző és előkészítő fázis szükségszerűségét. Számos olyan kérdést tárgyal apodiktikus bizonyossággal, amelyekre nézve a tudomány még nem állapodott meg véglegesen s talán nem is fog soha s amelyeknek illetén, indokolás, a tudományos kutatásokra való hivatkozás s a különféle hipotézisekre való utalás nélkül történő tárgyalása ugyancsak zavarba ejtheti a más fölfogáshoz szoktatott laikus olvasót. De eltekintve az előadásnak alapjában célját tévesztett

módjától: tudományos szempontból is erősen kifogásolható az a hiperkritika, mely az ó-testamentumi tudósításokból jóformán semmit sem tart meg hitelesül, saját kombinációinak és következtetéseinek bizonyosságában pedig egy percre sem kételkedik. Sokszor az ó-testamentumi tudósítás helyett proponált rekonstrukció nagyobb nehézségeket támaszt, mint a mítosznak bélyegzett és helyettesíteni szándékolt eredeti tudósítás; sokszor fölösleges is. Azt hiszem, az ó-testamentumi Írókat, csakúgy, mint Herodotost és Marco Polot, rehabilitálni fogják még annak elismerésével, hogy több igazságot mondanak, mint amennyit elvitatnak tőlük: ennek a törekvésnek egyébként igen kitűnő képviselői vannak Németországban. Így pl. az egyiptomi tartózkodás az újabb archeológiai kutatások, nevezetesen beránduló semiták hódolatát ábrázoló egyiptomi reliefek világánál ha ma még nem is föltétlen bizonyosság, nem is olyan lehetetlenség, mint a Kecskeméthy István által is képviselt kritikai irányzat vallja. Mert hogy egyiptomi följegyzés egyelőre nem tanúskodik mellette, csak negatív bizonyíték. A magam részéről föltöbbébb bizalmatlan vagyok azokkal a történelmi magyarázatokkal szemben, amelyek nyilván különböző korból való följegyzéseket egy princípiumra, a szám-mítoszra vagy csillag-mítoszra visszavezetve akarnak az utolsó ízig megoldani: minél jobban egybevágnak minden részük, minél simábban épülnek egymás hegyibe, annál hamisabbak.

Természetesen messze vinne a lényeges pontokra vonatkozó kritikai megjegyzések teljes felsorolása és különösen indokolása, amit egyébként Kecskeméthy, az ó-testamentumi vallás alapos ismerője, a próféták érdemes fordítója és magyarázója méltán elvárhatna. Herminek azonban csak szakfolyóirat adhatna elegendő helyet. Hasonlóan a másik két tanulmány szerzőjét, Bartókot és Révészét illetőleg. De aki nem is ért velük mindenben egyet, vagy helyenként hiányokat érez, el kell ismernie. Egy könyvük egészében véve igen hasznos és igazán hiányt pótló tájékoztató, fontos hivatás betöltésére küldetve. Különösen példaadó az az előkelő hang és objektív történeti szempont, mely Révésznek a katolicizmushoz való állásfoglalását jellemzi.

De ha, mint mondám, e könyv úgyis, amint van, már hiányt pótol s a magam részéről csak örülni tudok neki, nem hallgathatom el az ilyenféle kísérlettel szemben régóta táplált óhajaimat és igényeimet. S ez már nem kritika, hanem egyszerűen *pium desiderium*, amelynek kielégítésére más nyelvek sokkal gazdagabb irodalmában sem találok példát.

Mindenekelőtt tisztázni kéne, hogy valamely vallásnak, mondjuk a keresztyénnek, története merőben más problémát állít, mint a politikai, vagy a filozófia, vagy a művészet története. Olyan módszert kéne találni, amely a történet során végig láthatóvá tegye a vallástörténetnek speciális szubstanciáját, éppen a vallást s ha, ami elkerülhetetlen, meg is jelölné kapcsolatát más történeti tényezőkkel, egy pillanatig sem engedné tőlük eltakartatnia. A *vallás* története nem egyháztörténet, nem pápák, intézmények, kultusz, hitvallások, tantételek, dogmák stb. története, hanem valami mindezek mögött s a vallás történetének legfontosabb eseményei sokszor a nagy pápák egyházi és politikai ténykedésének körén kívül sőt magán az *egyházon*

kívül, szektákban, konventikulumokban, egyes emberékben játszódnak le. „A mi vallásunk” történetét tehát nem követnie kellene — eddigi szokás szerint — a teológiai vagy dogmatikai résznek, hanem meg kellene előznie azt. Mert így valaminek a történetét olvassuk, amiről még azt sem tudjuk, micsoda, vagy pozitív, vagy liberális vagy akármilyen színezetű dogmatikára gondolok, hanem ellenkezőleg olyanra, amely túl minden dogmatikán, a vallásnak, közelebbről a keresztyénnek, lényegét és értelmét önmagában — nem intézményeiben, dogmaiban és dogmatikaiban — állapítaná meg. Föltárná tehát, hogy a vallás azon formájának, amely felé a fejlődés szükségképpen történt, lényege a *hit*, nem hitcikk, vagy akár a Szentírás elhívése és elfogadása, hanem individuális élmény és állapot, amelynek föltételeit, létrejöttét, valóságát megvilágítani és logikusan kifejezni, nem pedig szabályozni, tantételek alá rendelni vagy éppen előidézni van hivatva a dogmatika. Ez a „mi vallásunk”, és ez az Új-Testamentum vallása, Jézusé, az evangéliumok íróié és az apostoloké a maga individuális sokféleségében és végtelen gazdagságában és ennek története a „mi vallásunk” története a keresztyénségen végig, kezdetétől mindmáig, ha az intézmények és a külső viszonyok sokszor eltakarják is a szemünk elől. És ez az a szubstancia, ez az állandó és örök, amelynek története megírandó a változások végtelenségén keresztül. És megint nem valami hegeli történet-filozófia *a priori* ideájára gondolok és annak fokozatos konkretizálódására, mert a vallás éppen úgy nem idea, mint ahogy nem tantétel vagy hitcikk, és proecesszusa nem. logikai-dialektikai — hanem gondolok a hit formális azonosságán belül az élmények individuális végtelen sokféleségének az evangélium szelleme és a Jézus személye által konstituált közösségére, amely egyáltalán lehetővé teszi, hogy keresztyén vallásról beszéljünk, mintha az két évezreden át egy és ugyanaz a dolog volna, csak a viszonyok változván körülötte. A vallás lényegét tehát legeslegmélyén érintő kérdés az, hogy: mi módon lehet a vallásnak története? Mi módon lehet a sokféle individuális élmény mégis *valaminek* a története és nem csupán valamiknek a mozaikja vagy merő egymásutánja”? És másodszer: *mi* ez a történet? A teológiai vagy dogmatikai rész után tehát annak kellene következnie, amely a történelmet a vallás lényegéhez tartozónak ismerné föl és megvilágítaná szerepét a vallás életében. Vallástörténetet írni, különösen monográfiák alakjában, az elmúlt események minél hívebb és teljesebb rekonstrukciója célzatával, helyesen van; de ha az egészen megyek végig összefoglalólag, akkor véges-végig a történelmi gondolatot kell láttatnom, igazolnom és motiválnom a vallás életének minden pillanatában, azt, hogy mindenkor mit jelent rá nézve, hogy egyáltalán történelme van. Mert különben miért érdekel engem, a hívőt, a vallás története? Hogy ismereteimet öregbítsem? Kultúrámot duzzasszam? Műveletlennek ne láttassam „őseim hitének” ismerete híján? Különösen a keresztyénségnél fontos ez, amelynek már eredetében ott van — és magára a hitre, a vallásra erősen befoly — a történelmi helyzet és a történetfilozófai spekuláció. És különösen fontos a tyénségnél — hogyne, amikor fölveszem történetének körébe a még nem is keresztyén egész ó-testamentumi vallást, majd

az evangéliumi vallást, utána a katolicizmust s végül a protestantizmusnak megannyi elágazását? Avagy elegendő a kapcsolatot föltüntetése, hogy Jézus is a zsidóságból származott s a törvényre és prófétákra hivatkozott, másrészt pedig, hogy a protestantizmus visszatért az eredeti „evangéliumi alapokhoz”?

Csak ezen föltételek teljesítése és ezen kérdések tisztázása után lehet áttérni a „mi vallásunk” tulajdonkép való történetére, úgy, hogy az igazán a vallásnak, nem pedig az egyháznak, intézményeknek, dogmáknak stb. története legyen.

Ismétlem: ami nem kötelező a monográfiára, kötelező az összefoglalásra: az egységes álláspont. Ez pedig, a keresztyéniségről szólván, nem lehet más, mint: a vallási univerzális és individuális egymáshoz való viszonyának vizsgálata. Megint nem logikai vagy tudományos univerzális, hanem annak élménye, amint az egyén lelki empirikus, világán túl önnönvalósága, beteljesedése, legfőbb igazságaként él meg. A keresztyén vallás fogalmához tartozik az univerzalitás s azt a keresztyén ember hitében tapasztalja, meg. A hit az erkölcsi univerzalist személyben — s itt a vallás és erkölcs mélyreható különbségének gyökere —, a személyes Istenben közvetlenül vagy Jézus személyén keresztül éli meg. A hitben, mint az Istentől való függés érzése s az önkéntes odaadás, úgy van együtt az univerzális és individuális ellentéte — olyan tökéletes kiegyenlítetttségben, amilyen csak a vallási élményben lehetséges, semilyen más szellemi funkcióban sohasem.

Ebből a szempontból világosodik meg az ótestamentumi vallásnak a keresztyénség előkészítő szerepe — aminek igazságához a keresztyénség mindig ragaszkodott és ragaszkodni fog — és az emberiség történetében egészen egyedülálló jelentősége. Ahogy a törzsi vallásokból nemzeti s a nemzeti, a kiválasztott nép vallásából a prófétáknál s végül Jézusnál univerzális vallás fejlődik ki, az olyan történeti processzus, amely páratlan a maga nemében s mégis paradigmátikus minden vallás történeti életére. Ehhez hasonló, más területen, csak a görög filozófia és művészet történetében látni. Mint ahogy a görög művészet története valóságos megtestesülése a művészet történetfilozófiájának, úgy az ótestamentumi vallás története a vallásnak: sehol ily tisztán, kifejezetten és megformálva nem látni a történetnek és a történetfilozófiai spekulációnak a vallási univerzalist kialakító funkcióját. A választott nép és az Isten gondolata olyan összefüggésben és viszonyban van egymással, mint sehol sem: a vallás, az Istenhez való viszony a próféták lelkében a nemzet és a nép sorsának átélése szerint alakul. Ők a vallás első történetfilozófusai s az ő részükön jut be a keresztyénségbe örökre kiolthatatlanul a történeti gondolat. A fejlődés az, hogy miként lesz a nemzeti istenből az egész emberiség istene, a nemzeti partikularizmusból univerzalizmus: de ez a fejlődés nem filozófiai vagy teológiai spekuláció, hanem a nemzet sorsa, történeti élete interpretációjának eredménye. Ma egészen természetesnek tartjuk, hogy az egyén közvetlenül forduljon Istenéhez: az ótestamentumi vallás mutatja meg e lehetőség kialakulását. Véres harcoknál, egyesek mártíriumának, a nemzetre szakadt csapásoknak, összetöretésének s a nép szétzórásának eredménye az s annak a módnak, ahogy ez ese-

ményekben a vallásos génusz képviselői az Isten akaratát, igazságát és szentségét átélték s a maguk élményének érvényt tudtak szerezni: a vallás sorsa minden pillanatban a nép sorsával egy kockán forog s minden azon múlik, tud-e a nemzettel teljesen azonosult Isten-gondolat a nemzet szétbomlásakor a nemzet gondolatától függetlenül és univerzálissá tágulni. Értelmezés értelmzéssel, akarat akarattal áll szemben: az egyik szerint a nemzet nagysága Isten dicsősége, bukása Isten bukása, a másik szerint a nagyság is, a bukás is s maga a nemzet is csak eszköz Isten kezében, aki nemcsak a nemzetnek, hanem a mindenségnek Istene lévén, velük a mindenség jövőjét munkálja: e két álláspontnak, melyek mindenike a történelemből nő ki s a történelemre hivatkozik, egymással való küzdelme determinálja a vallás sorsát. Csak amikor a nemzet megszűnik, állhat az egyén közvetlenül — a maga egyéni erkölcsi felelősségével a nemzet közvetítő közege nélkül — Isten elé s a nemzet Istene, aki csak a nemzettel viszony lőtt, akkor válik minden ember Istenévé, akivel minden egyén egyénileg viszonylik. Ez a nagy próféták öröksége s a nemzeti partikularizmus több évszázados reakciója után ezt részi föl újra, Jézus, őnála a vallás egész sorsa egyetlen személyiségben koncentrálódik, mint azelőtt egyetlen nemzetben s immár ennek a személyiségnek a történelemhez való viszonya a fontos, mint volt azelőtt a prófétáké: mert Jézus sem készen nem kapta, sem teológiai spekuláció útján nem szerezte azt az univerzalizmust, amelyet maga után hagyott — az átélt események értelmezéséből, a zsidósággal való összeütközésből, a kénytelenítetetésből, amellyel az idegenekhez fordult, született az meg. A szinoptikus evangéliumok mai alakjában is eléggé világosan látható az átalakulás, amelyen Jézusnak keresztül kellett mennie, hogy a zsidóságnál elért sikereit követő sikertelenségei után „Izrael házának eltévelyedett juhai” helyett, akikhez küldetve érezte magát, a pogányokra is kiterjessze Isten országát. Ha valahol az emberiség történetében, úgy őnála látni világosan az idea élettörvényét: a valósággal való érintkezésében és küzdelmében, csak azután, hogy keresztülment a valóságon, válik azzá, aminek az ideának lennie kell: teljessé és univerzálissá. S a mi „vallásunk” történetében ez átalakulás a legfontosabb fejezet s ha valahol, úgy itt látszania kell a történelem szerepének, mert itt az egyének a történeti helyzethez való viszonya örökre eldöntötte a belőle származott vallásnak, a keresztyénségnek sorsát s életének örökre egyik alapjává tette — filozófia, teológia, kultusz, egyház stb. helyett — a történeti valósághoz való viszonyát. Jézussal az idea a valóságon keresztül univerzálissá válik, de ugyanakkor más is történik, ami a zsidóság egyedülálló hivatását betetőzi, páratlan szerepét igazán unikummá teszi s amit, bár közhellyé vált, nem lehet elég emfázissal hangsúlyozni, az emberi szellem történetének legnagyobb csodája, az, hogy: vele nemcsak egy idea, hanem egy *egyen* is — az idea vehiculumum — univerzálissá válik. A helyet, melyet azelőtt Isten és ember egymáshoz való viszonyában a nemzet foglalt el, most — *Deuterjesaias*-nak a lelki Izraelt még csak megszemélyesítő *ébed Jahve-ja* után — az ő személyisége foglalja el s az egyén ettől kezdve Istent ezen a személyen keresztül

éli meg. A vallásos élménynek ez a legnagyobb paradoxája, amelyet a történelem ismer: hogy egy történeti személyiséget, individuumot az idea univerzalizására emel. Oda, ahol minden egyén abban az egy egyénben találkozik, benne találja meg önnön valóságának és igazságának teljességét. Ez az *Imitatio Christi* el nem múló értelme. S ennek az univerzalizációnak elérése a jézusi vallás követelménye minden egyénnel szemben: ami egyszer Jézusban megtörtént, annak örökké meg kell ismétlődnie. A keresztyén vallásos élménynek, a hitnek, Jézus óta ugyanazt a paradoxit kell megoldania s ugyanazt az ellentétet kiegyenlítenie, amelyet ő.

Ettől fogva a keresztyénség története ennek a paradoxának új és új megérése, Jézus személyén keresztül a végletes ellentét, az univerzális és egyéni, az örök idea és a történeti jelenség csak a vallásos élményben elérhető egységének szakadatlan realizálása. E processzus megindításában Jézus után a legfontosabb tényező tudvalevőleg Pál apostol, akit hasonlóan a történeti helyzet, a zsidósággal való összeütközés lendített föl a teljes individualizmusig és univerzalizmusig, mint mesterét. S ami ezután történt, ismeretes: a metafizikai univerzálisnak a görög filozófia révén az etikai-vallási univerzálissal való kombinálódása, a történeti személyisége a Logosszal. De sohasem szabad feledni, hogy ez a lehetlenség csak azért volt lehetséges, mert már a személyiség univerzális volt. S akármilyen történt vele, megmaradt személyiségnek, telítve az ő testamentum benne koncentrált történetfilozófiájával és az új testamentum benne megtestesült új történeti életével. így ment át — a történeti személyben — a történeti gondolat a keresztyénségbe és így vált a, hit a speciális keresztyénvallásos élmény tartalmává. Innen van, hogy a *Confessio*-k Augustinusa a *Civitas Dei*-nek is szerzője, a *Commedia* Danteja a *De Monarchia*-é, itt gyökerezik a Bossuet történetfilozófiája, de még a Hegel is, akinél a nemzetek kiválasztása az idea által az ótestamentumi „választott nép” gondolatával, az idea végső megvalósítása az abszolút szabadságban Jézus megjelenésével rokon — és innen van a keresztyénség megújulása és a modern európai történet megindulása a reformációban a történeti gondolat és a hitelmény együttes új fölépítésével.

Mi volt a reformáció? Visszatérés a kezdethez, rég elmúlt történeti stádiumhoz, oda, ahonnan a történet kiindult? Ha így volna, akkor a fejlődéstörténet szempontjából végzetes visszafelé fordulás és reakciónak volna tekinthető, mesterséges primitívségnek és archaizálásnak. Az újkor hajnalán ismét fölvetődött a Jézus által a maga idejében oly-oly égetően aktuálissá tett és egyértelműen megoldott kérdés: vajjon a vallás története az idő egymásután következő pillanataiban megvalósuló és egymásból fejlődő intézményeknek, egyháznak, kultusznak, dogmáknak stb. szakadatlan láncolata-e vagy pedig az időnek közvetlen hozzákapcsolódása az örökhöz, a történeti individualitásnak az univerzálissal. Szóval, hogy a vallás története pusztán az időben megy-e végibe vagy az örök és az időbeli korrelációjában. A reformáció az utóbbi értelemben oldotta meg a kérdést s ezzel új történetet nyitott meg. Igaz, visszatért valahova, egy történeti jelenséghez, Jézushoz és az ő evangéliumá-

hoz; de az a történeti jelenség egyúttal az örökkévalóságot is képviseli és megtestesíti, magát az Istent, mely rajta által érhető el. S a vallás története, mint általában a szellem életéé, ez: az öröknek és időbelinek szintézise. A reformáció visszaállította az eredeti viszonylatot a vallás történetének két terminusa között — de ehhez el kellett takarítania közülök tizenöt száz év történeti produktumait, ami csak fölülmúlással, a tőlük való teljes elszakadással, a történelem láncának elszakításával és tőle függetlenül vált lehetségessé. Ami erre képesítette, a *misztika* volt; a misztika, mely lényegében történetellenes, mert az időbeli momentumnak teljes kiküszöbölésére törekszik. De éppen az idő radikális fölülmúlásával készítette elő az elszakadást az idő produktumaitól s az eredeti viszonylat helyreállításának lehetőségét. A nagy német misztikának ezért döntő, de eddig eléggé nem méltányolt s kellően meg nem értett jelentősége van a reformáció történeti megvalósulására. Nélküle Luther elhatározó cselekedete szellemtörténetileg megmagyarázhatatlan, de empirikusam is megmutatja az összefüggést a Lutherre döntő befolyást gyakorolt frankfurti névtelen misztikusnak *Deutsche Theologie*-ja. (Annál megfoghatatlanabb a misztikával szemben való ellentét, de különösen történeti szerepének meg nem értése protestáns részről, még a legjobb historikusok részéről is, amilyen A. Harnack, aki a misztikát a katolicizmussal azonosítja — mintha egyéb, indus, görög, perzsa stb. misztika sohasem lett volna a világon — és a protestantizmusból kizárja, mintha a keresztyén misztikának is nem ugyanaz volna egyik ősforrása, mint az egész európai szellemi kultúráé: a görög. Ugyanilyen alapon a platói és arisztoteleszi filozófiát is a katolicizmus kizárólagos privilégiumává lehetne tenni: Plotinos misztikája nem kevésbé az egész európai kultúrára hagyott öröké a görögségnek, mint ezek. Sajnálattal nélkülöztem a kolozsvári tanárok könyvében is a misztikának behatóbb méltatását s a nagy protestáns misztikusok — W. Weigel, T. Böhme, S. Franck — ismertetését, akik közül névszerint is tán mindössze egy említetik, noha „a mi vallásunk” történetében a nagy reformátorok mellett leginkább ők képviselik a vallást; kár, mert abból a kevésből ítélve, amit mond, úgy látszik, Eévész elfogulatlan megértéssel és kellő érzékkel bír a dolog iránt.)

A reformációval tehát újjá született a történeti gondolat, amely a keresztyénség folyamán már sokszor fölvetette a fejét, de nem elég erősen ahhoz, hogy a kereteket szétörje és az eredeti viszonyt helyreállítsd, újjá született a vallás terén a *hitnek differenciálásával* a történeti produktumoktól (egyház stb.) és a többi szellemi területtől (filozófia, művészet stb.). S ezzel új fejezet kezdődik az európai kultúrában. Mert a vallás differenciálódása szükségképp maga után vonta a többi terület differenciálódását s ez a processzus maga a modern történet.

A reformáció differenciálta a vallást mindentől — s éppen ezért egészen új viszonylatba állíthatta mindennel. A megkezdett fejezetnek íme a másik, nemkevésbé fontos része: miként helyezkedett el az új vallási attitűd az általa is előidézett új világban. S ezzel eljutottunk a „mi vallásunk” történetének modern, máig lezáratlan szakaszához.

Az eredeti mivoltában helyreállított vallástörténeti gondolat és a hitben megtalált vallás súlyos küzdelmeinek szakasza ez. A hitnek a reformátorok vallásos élményéből származó fogalma megint csak elvesz és a protestantizmus sem valósítja meg a reformáció kezdeményezését: a szellemtörténetből, a vallástörténetből aláhanyatlik az empíriába és lesz belőle annak a története, amié oly nagyrészt volt a katolicizmus, az ortodoxiáé, dogmáké, egyházé stb. el egészen a mai harcokig, amelyek az igazi vallásért, a hit igazi értelméért folynak. Ugy, hogy a „mi vallásunk” történetéről szóló könyvnek ugyanazzal kellene végződnie, amivel kezdődött: teológiával, dogmatikával, azaz a hit kérdéséhez való állásfoglalással minden eddigi normatív teológiákon és dogmatikákon túl.

Ha egyszer így írónék meg a „mi vallásunk” története, akkor lenne igazán a *vallásunké*. Hogy eléggé érthető fogalmat nyújthattam-e arról, ami előttem lebeg, nem tudom. Lehet, hogy e néhány hevenyészett sorban csak ellaposítása sikerült — nem csodálnám — annak a gondolatnak, amelynek termékeny kifejtésére kötetek kellenének. És még valami: vagy egy olyan ember, aki egyformán járatos az ótestamentom, újtestamentomi, katolikus, protestáns történet terén, ami lehetetlenség, vagy pedig több olyanakkal összeállása, akik külön-külön szakemberek ezek egyikében-egyikében, de a gondolat egyértelműségében és következetes végigvitélésében annyira azonosak, mintha egy ember volnának, ami legalább is határos a lehetetlenséggel. A vallástörténet tudományának mégis e cél felé kell törekednie s valamilyen úton-módon való elérése vagy megközelítése előtt kissé korainak vélem a még kellőképp meg sem ismert keresztyénség *ad acta* tételét.

Kinszki Imre: A természet háztartása.

A durva és primitív antropomorfizmus kora a tudományban kétségkívül lejárt. Nem hisz már egyetlen komoly kutató sem abban, hogy a fák azért vannak, hogy az embernek árnyékot adjanak, az állatok, hogy neki ízletes táplálékul szolgáljanak vagy hogy az ő gyönyörködtetésére öltözik napnyugtakor bíborpirosba és ibolyába az ég. Sőt ez az anti-antropomorfizmus tovább megy: leszállítja az embert a „természet urá”-nak piederstáljárói, szerénységre inti, megmagyarázva, hogy mily porszem ő a teremtésben, mily csekély fontosságú a földi élet összességében, hogy — a legelső nem népszerűsítő könyvből, hanem komoly tudóstól származó kijelentést használva föl — „hiába hivalkodik az ember; hiszen az ő jelentősége a természet háztartásában a bogaraké mellett is eltörpül”. (Apáthy István: *A természet törvényei és a társadalom*. Budapest, 1912. 59—60.1.) A természet nagy háztartásában megvan a „szerep”-e az esőnek, a szélnek, minden kis kőnek, minden kis növénynek, minden állatfajnak; ez a jelentőségük ruhazza föl őket megfelelő objektív értékkel, szemben a mi szűkkörű, szubjektív, kicsinyes egyéni hasznunk — vagy kárunkralevésükből fakadó értékelésünkkel.

Mit tartunk erről a fölfogásról? Valóban oly objektív az az érték, amelyet „a természet háztartásában való szerepe ad az élőlénynek? S maga „a természet háztartása” a tudományosan fönntartható fogalmak közé tartozik-e? Vegyük e kérdések közül először a centralíását: az utolsót szemügyre.

Mi értelme van „a természet háztartása” kifejezésnek? Háztartás alatt valamely olyan rendszert, berendezést szoktunk érteni, amelynek egyik elengedhetetlen tulajdonsága, hogy egy *cél*nak áll rendszeres módon szolgálatában. (Az egyéni háztartás pl. a családtagok, az államháztartás az államszervezet fönntartását célozza.) Már pedig éppen ez a bélyeg hiányzik az *en bloc* vett természetből, maguk a „háztartás” hirdetői szerint is: láttuk, hogy éppen kimondott ellenségei mindenféle antropomorfizmusnak és centrizmusnak, tehát nem tekinthetik az embert sem a természet céljául; ha pedig valamely más, ideális telosban hinnének, ezen mérnék az élőlények értékét s nem, mint teszik, a „háztartása-ban való szerepükön. Tehát máris megvan a konklúzió: „a természet háztartása” tudományosan *egyáltalában fõnn nem tartható gondolat s így a reá épített konstrukciók is õnmagukban összeomlanak.*

Tisztán logikai szempontból ezzel a dolog be is volna fejezve. De azért kár lenne a nyert — nagyon is sovány — eredménnyel beérni; nem is a fölõtte szimpla negatívum az, amiért érdemes, a kérdésre figyelmet fordítani, hanem az a sokkal bővebb és érdekesebb pozitívum, amelyet a *pszichológiai szempont*: a gondolat genezisének, keletkezése valószínű rugóinak föl kutatása nyújt.

A momentumot, amely a természet egészének egy háztartással való összehasonlítását sugallta, nem nehéz kitalálni: a szervezetség, a koordináció, a pontosan működõ, egymásba szorosan bekapcsolódó részekbõl álló mechanizmus látszata ez. A háztartásban egy legfõbb cél szempontjából rendezõdik össze minden részlet, használódik föl minden lehetõség; a természetben is egymást tételezik föl — hogy a legáltalánosabbat említjük először — az állatok és növények, a speciálisabb (részben rendkívül komplikált) összefüggések beláthatatlan száma mellett, nem csupán az élõ világ tagjai, hanem ezek és az élettelen természet között is. Csakhogy itt szó sincs valamely előre meghatározott terv szerinti összemüködésrõl: az élőlények sokat emlegetett „egyensúly”-át és „harmónia”-ját egyszerűen a késõbbi alakoknak a korábbiakhoz — s részben az utóbbiaknak az elõbbiekhez — való alkalmazkodása (és csakis ez) hozza létre, persze folytonosan az alkalmatlanok kirotálásával karöltve. Az evolucionista nézés a jószágos isten hitével egyszerre irította ki a tudományból — a tudósokból már kevésbé — azt a gondolatot, hogy a sziklarepedések pora a mohok életmódjához, a víz viselkedése a halak szükségleteihez, a fû a patások ízléséhez, a baktériumok az ember szokásaihoz vagy az ég kékjének, a föld zöldjének pompája a szemlélõ esztétikai érzéseihez igazodik. Azt a bizonyos „harmónia”-t persze szintén csak az emberi esztétizálás viszi a természet tömegpusztításokkal, nem egyszer gyilkos, harcokkal dolgozó gépezetébe.

Mit kelljen már most tartanunk arról a „szerep”-rõl, ame-

lyet egy adott élőlény ebben a gépezetben játszik? Valamely végecélről, legfelsőbb normáról, amelynek alapján ezt megítélhetnők, tudjuk, nem lehet szó; egyáltalában ennek a „jelentőségének csak egyetlen értelmét tudjuk elképzelni, azt t. i., hogy nem értünk alatta mást, mint egyszerűen *a viszonyok azon megváltozását, amelyet az illető élőlény eltűnése jelenleg okozna*. Persze a régi rend fölbomlása annál szélesebbkörű volna, minél ősbibb és elterjedtebb lények tűnnének el egyszerre a föld színéről, annál nagyobb, minél hatalmasabb és bonyolultabb rendszere az alkalmazkodásoknak épült reájuk; de a tapasztalatok azt mutatják, hogy még aránylag fiatal állat- vagy növényfajoknál is nagyon tekintélyes lehet a megritkulásuk vagy kipusztulásuk okozta hatás. És hogy ez a tény oly jelentősnek látszott, hogy az élőlények objektív értékét akarták reá alapítani, annak megvan a maga, ugyan kissé meglepően hangzó, de azért igen egyszerű oka: — az, hogy ez az eltűnés magát az embert és nagyon érzékenyen, sok esetben egyenest végzetesen érintené. *Hinc illae lacrimae!* Szó sincs tehát valamely magasabbrendű, kicsinyes földi szempontjaink fölött álló értékemlésmódról: *az illető élőlény „érték”-e*, amelyet állítólag „a természet háztartásában való „szerep”-e ad meg, egyszerűen *fönnmaradásának az ember részére való kívánatosági fokát jelenti*. Ezt az antropocentrikus alapot az egész reá emelt eszméépület eltakarni igen, de eltüntetni nem tudja.

Rövid analízisünk tehát megmutatta, hogy „*a természet háztartása*”-nak *ideológiája nem más, mint a régi természetnézés kompromisszuma, a maival: a teisztikus elemek átmentése az objektivitásra törekvés szárnyai alá*. S ebben, a kompromisszumban nem is az előbbi az, amelyik rosszabbul jár, mert míg az utóbbi csak az anti-antropomorfisztikus formát adja, addig amaz belecsempészhetette tartalmának két fontos elemét: a természetűek egy cél felé való törekvését, amely nem más, mint az ember. A régi eszmék tudattalanul is továbbbélő hatalmán kívül minden bizonnyal eme tetszetős fogalmazásának köszönheti e hamis és konfúzus ideológia nagy elterjedését és győzelmét még a tudományos gondolkodás követelményeivel szemben egyáltalában nem érzéketlen elmék fölött is.

A kérdés, amelyet vizsgáltunk, tartalmilag nem volt éppen jelentős. De régi gondolatok továbbélésének és modern tendenciák — esetünkben nagyon is rikító — öltözetében való fölbukkanásának talán nem volt egészen mindennapi és minden érdekesség nélküli példája.

Farkas Zoltán: Az agrárreform.

Földhöz jut a paraszt! Ez most a jelszó széles e hazában! A nagy kérdés állandóan izgalomban tartja a lelkeket és tagadhatatlan, hogy ma a helyzet annyira élére van állítva, hogy a reformot a legrövidebb időn belül meg kell valósítani!

E sürgősség dacára azonban mindenki érzi, hogy ebben a sorsdöntő órában ennek az életbevágó kérdésnek esetleges elhamarkodott, hibás megoldása könnyen egy még nagyobb, soha

többé jóvá nem tehető katasztrófához vezethet és belső zavarok és forrongások állandó kútforrásává válhatnak.

Amennyire veszedelmes tehát a reform megvalósításának indok nélküli elodázása, még sokkal nagyobb veszedelmet jelentene, ha a kormány akár kívülről jövő presszió hatása alatt, akár a földművesosztály kegyeinek megnyerése érdekében, előkészületlenül és elhamarkodottan egy torzreform életbeléptetésére száná magát

Senki előtt nem lehet kétséges, hogy egy ilyen nagyarányú és nagyjelentőségű reform megvalósításához nyugalomra, hidegvérre és időre van szükség, főleg miután azt a demokratikus fejlődés követelményeinek megfelelően, teljesen új, modern alapokon kell fölépíteni.

Ezért a reform haladéktalan megvalósításának követelésében földművelő népünknek egy kissé túrtöztetnie kellene magát és meg kell adnia a kormánynak azt az időt, amely e nagy kérdés kielégítő megoldásához okvetlenül szükséges.

Az orosz agrárreform megvalósításának szomorú sorsa — jölehet az orosz fejtelenségnek száz más oka is van — nekünk e tekintetben is kiváló tanulságul szolgálhat. Köztudomású, hogy Oroszországban az állandóan szőnyegen lévő, de soha végleges megoldásra nem kerülő földbirtokreform évszázadokon át az orosz politikai és társadalmi életnek legfájóbb sebe volt. Milliók szenvedése és pusztulása fűződött ehhez a kérdéshez, mert az orosz parasztlázadások végtelen sora is erre vezethető vissza. Ugyszólván minden forrongás Oroszországban a földfölosztás követelésének jegyében indult meg és ennek kilátásba helyezésével lanyhult el, hogy később annál nagyobb heveséssel ismét kitörjön.

Amikor 1917 novemberében a bolsevik párt a politikai hatalmat magához ragadta, reá nézve is életkérdés volt e veszedelmes kérdés azonnali megoldása, nehogy a földéhes orosz parasztságot is legelkeseredettebb ellenségei között magával szemben találja. E kényszerhelyzet következtében az orosz agrárreform sem részesült a szükséges alaposabb előkészítésben és Oroszország szempontjából is csak különösen sajnálni lehet, hogy az egyébként jobb sorsra érdemes reform megvalósítása — a kormányon kívül fekvő okokból — nemcsak hogy nem sikerült, hanem lényegesen hozzájárult az orosz káosz fölidéséhez.

A bolsevik kormány minden idejét és erejét teljesen lekötötték azok a rendkívüli nehézségek, amelyek öt emberfölötti föladatokat elé állították. A béke gyors likvidálásának szüksége, a győztes imperialista hatalmak erőszakos és szőszegő támadásainak elhárítása, a háború pusztításainak enyhítése, az ellenforradalmi törekvések leszerelése a kormányt minden más munkától elvonta. Emellett a minden oldalról fölvonuló ellenségek a, kormány hatalmi körét is egyre szűkítették. Mindezek következtében a központi irányítás és ellenőrzés majdnem mindenütt hiányzott és az egyes kormányzóságok is csekély kivétellel teljesen önállóan és önkényesen rendezkedtek be. Ily körülmények között a földbirtokreformot sem egyöntetű elvek szerint, hanem teljesen önállóan és saját külön fölfogásuk szerint vitték keresztül az egyes municípiumok, aminek következtében termé-

szetesen a legnagyobb anarchia állott elő.

Az orosz hatóságok a parasztság mohóságával szemben egyébként is teljes tehetetlenségre voltak kárhoztatva. A földre áhító parasztság — az otthonmaradtak és frontról jövők egyaránt — nem várta be a kormány intézkedéseit hanem elkergetve a földbirtokosokat, rövid úton maga végezte el a földfölosztást, amelynél egyedül a kapzsiság szavára hallgatott. Így történt, hogy különösen a déli és délkeleti kormányzóságokban a megszüntetett nagybirtok helyét — úgyszólván egyik napról a másikra — a legkülönbözőbb nagyságú parasztbirtokok foglalták el, amelyek keletkezésüket azonban nem egy igazságos törvényen alapuló kormányintézkedésnek, hanem kizárólag az anarchiának köszönhették.

Ennek a szerencsétlen állapotnak veszedelmeit nem kell bővebben ecsetelni. Előrelátható volt, hogy egy ily módon eszközölt földfölosztás semmiképen sem állandósulhatott meg már csak azért sem, mert a frontról való hazaözönlés egyre tartott és a földosztásból kimaradtak személyében egyre újabb és újabb igényjogosultak jelentkeztek, akik az ingyenföldből szintén részt követeltek. És ez a processzus egy pillanatra sem szünetelt, minek következtében a földfölosztással járó véres izgalmak sem ülhettek el. Emellett a már földhöz jutott parasztságban az ekként szerzett vagyon bizonytalanságának érzete egyre fokozódott. Mindamellett egyre több és több földet követelt és, miután nem volt hatalom, amely a kapzsiság mohó szenvedélyének gátat tudott volna vetni, egyre nagyobb területre terjeszkedett.

Ennek a féktelen anarchiának végtelen elszomorító képét mutatta az egész ország már a forradalom harmadik hónapjában és ma is az a helyzet, hogy az orosz parasztság most már nemcsak régi zsarnokaival, hanem önmagával is állandó elkeseredett harcban áll. Ez a harc pedig nem is fog egyhamar elülni, mert nincs, hatalom, mely a teljesen fölfordult birtokviszonyok között rendet volna képes teremteni!

A magyar földművelő nép bizalommal és nyugodtan várja a kormány intézkedéseit. Elmaradhatatlan követelmény azonban, hogy a kormány a reformot a forradalmi átalakulás demokratikus követelményeinek megfelelő elvek szerint valósítsa meg, hacsak nem akarja az ország népét egy a régi és mindnyájunk által megátkozott régi rendszerhez méltó földreformmal megajándékozni.

A forradalom egy nagyszerű és nagyarányú gazdasági átalakulás, lehetőségét nyitotta meg számunkra, amely a teljes kollektívizmuson alapuló termelő munka társadalmának kiépítéséhez vezet. Föltétlenül szükséges, hogy ehhez a kialakulóban lévő társadalmi berendezkedéshez való átmenet a most készülő agrárreformban is kifejezésre jusson. Már pedig az egyéni tulajdonnak éppen a legfőbb termelés terén fönntartani kívánt rendszerét semmiképp sem lehet beilleszteni a jövő társadalmába, amely kizárólag a népösszesség közös termelő munkájának igazságos elosztása az egyedüli döntő szempont.

Ezért nem szabad az agrárreform megalkotásánál az egyéni

tulajdon oly sok bajt okozó rendszeréhez visszatérni, hanem a demokratikus fejlődés békés kialakulása érdekében föltétlenül szükséges, hogy a fölszabadulandó nagybirtokot szövetkezeti alapon a közös termelés, céljaira alkalmassá tegyék. Ezért ezeken a nagybirtokokon 2—300 holdas gazdaságok létesítendők, amelyeket az állam 10—15 parasztcsalád közös és osztatlan birtokába bocsátana. Ezek a gazdaságok állami segítséggel valóságos mintagazdaságokká fejlesztendők és teljesen mintaszerű, teljesen modern fölszereléssel látandók el, ahol legalább eleinte szakértők vezetése és útmutatása mellett folynék a gazdálkodás. A termelés eredménye kizárólag a gazdaságban dolgozó parasztcsaládokat közösen illetné meg.

Kétségtelen, hogy egy ilyen, szövetkezeti alapon való társas gazdálkodás nemcsak kiváló anyagi eredményeket mutathatna föl, hanem a berendezkedés az abban dolgozó földműves népünkre is kiszámíthatatlan morális átalakulással járna. Az a földműves, akinek ma egyéni tulajdonul 10, hold földet juttatnánk, rövid idő leforgása alatt igen szánalmas képet nyújtana. Szerencsétlenül zsellér módjára örökös rabszolgája maradna kis földjének, egész életén át odatapadna annak sarához. Még késő unokáit is nyomná a föld vételárának súlyos terhe és fáradságos munkájával csak sivár életét tudná tovább tengetni. Emellett mindvégig megmaradna abban az elernyed, tunya apátiában, amely a reakció legjobb talaja és, amely a mi paraszt népünket, sajnos, most is jellemzi.

Ezzel szemben egy szövetkezeti alapon berendezendő, modern mintagazdaságban, egy emelkedett szellemű gazdasági rend keretében, földműves népünk csakhamar ki fog emelkedni a föld sarából, hogy gondolkodó, értelmes, modern gazdálkodóvá legyen. Kétségtelen, hogy egy ilyen gazdasági rend a fölvilágosítás és szakoktatás munkájával fölvirágoztatva, hivatva van átalakítani az egész ország földműves népének szellemi életét és számára a legteljesebb anyagi jólét mellett egy tisztultabb és emelkedettebb életet is biztosítani. Ez az az út, amely reakcióra hajló földműves népünket a jövő nagy eszméinek befogadására is kiválóan alkalmassá fogja tenni.

A legnagyobb oktalanság volna egyébként is, követelni a szociáldemokrata pártoktól, hogy ők maguk segítsék a régi termelési rendet intézményesen megerősíteni. Ők semmiképen sem nyújthatnak segédkezet ahhoz, hogy ilyen kis parasztbirtokok létesítésével önmaguk körül forgó, apró termelési körök keletkezzenek, holott az ő céljaik az összes munkaerőknek a kollektív, társadalmi termelés céljaira való egyesítését követelik, ők meg nem engedhetik, hogy az egyéni munkáéra továbbra is az egyesek részére való önző termelés szolgálatában merüljön ki és hogy már eleve lemondjanak a jövő társadalom nagyszerű munkamegosztásának minden eredményéről.

A mai rendszert egy későbbi erőszakos átalakulás amúgyis összetörné. Nem sokkal ézszerűbb-e tehát, ha ennek elébe sietünk és egy átmeneti állapot beállításával a megrázkódtatás veszedelmeit, elkerüljük?

Rendületlenül hisszük, hogy most egy új, magasztos jövő bontakozik ki előttünk. Hisszük, hogy az az ideál, Amelyért a

demokratikus haladás apostolai nálunk annyi viszontagság és szenvedés dacára törhetetlen akarattal küzdöttek, végre elérhető magasságban itt lebeg előttünk! De vajjon elérjük-e igazán, avagy még tovább is küzdeni kell érte? Vajjon meg fogja-e találni a kormány a legmegfelelőbb utat ahhoz, hogy az ország belbékéjét fölfordulással fenyegető vizsalyt e nagyjelentőségű kérdés helyes megoldásával elkerülje? Meglesz-e vajjon a kormány tagjai között a megkívánt egyetértés ahhoz, hogy az ország sorsára döntő befolyással bíró reformot abban az irányban oldja meg, amely a folyamatban levő nagy társadalmi átalakulásnak egyedül felel meg és mely a múltak átkos, rendszerével való végleges szakítást jelenti?

Az egész ország lakossága visszafojtott lélekzettel lesi a döntő elhatározást és reméli, hogy a gyászos és fájdalmas múlt ittfelejtett képviselőivel szemben azoknak a szava fog diadalmaskodni, akik egész lelkükkel megértik és átérzik ennek a forradalmi átalakulásnak minden nagyszerűségét. Reméljük, hogy ezek az emberek törhetetlen szilárdsággal kitartanak azon meggyőződésük mellett, hogy jövőendő életünk egyedül ez egész ország társadalmának, osztálykülönbség nélkül való, egyesített munkarején fog fölépülhetni. Mindenkinek szent kötelessége őket ezen nagy cél kivívásában, az eljövendő kritikus pillanatokban-, teljes erővel támogatni!

Kuthi Sándor:

Vidéki városok pénzügyei a háború után.

Vidéki városaink a háború alatt nagyszerű eleven erőről tettek tanúságot. Magukra hagyatva, pénzügyi támogatás és rendszer nélkül vállalták és bírták az egyre súlyosbodó állami föladatokat. Egy Nagy-Várad, Miskolc, Debrecen, Arad meg-
leelő dolgokat produkáltak.

A béke új választójoga a városok eddigi befolyását hatalmasan emelni fogja, alföldi városaink új népességgel duzzadnak meg s fiatal erjedő erők szétfeszítik a közigazgatás ölmos kereteit.

Az új viszonyokra elő kell készíteni a városokat. Új föladatainknak csak akkor felelhetnek meg, ha pénzügyileg fundáltan kezdhetik meg tevékenységüket. A régi terhek, a háborús kiadások a múlhatlan új beruházások, szociális és egészségügyi alkotásokhoz pénz kell.

Az egyre növekvő magyar városokban kiaknázatlan financiai és gazdasági erők rejlenek. Hová nőttek volna a városok, ha fejlődésük lendítőkerekébe bele nem akasztódik az 1912. krízis és a háború. A határszéli magyarság, bárhogy dőljön is el a nemzetiségi kérdés, özönleni fog a tiszta magyar városok felé. Nem 2, hanem 10 vidéki város lakossága fogja meghaladni a százezret, építkezni kell s ezt a II. helyi kölcsönök szervezésével elősegíteni.

Egy kis statisztika mutassa itt, hogy fejlődtek városaink az utolsó években. A városi lakosság lélekszámának szaporodása

a vidékét háromszorosan múlta fölül. Az összes törvényhatósági városok vagyona 1880—1910-ig 280 millióról 1400 millióra nőtt, az emelkedés ötszörös, adósságuk 66 millióról 540 millióra szökött, tehát $8\frac{1}{2}$ -szeresre. Csak ingatlan vagyona a tvh. városoknak 745 milliót ért el 1910-ben. 10 nagy vidéki város (kikerekített milliókban):

	Vagyona		Terhe	
	1900	1910	1900	1910
Szeged	56	79	15	24
Baja	6	7	1	2
Székesfehérvár	11	18	2	4
Kassa	20	23	7,5	10
Marosvásárhely	5	17	1,5	12
Győr	12	27	4	11
Szatmár	10	19	3	5
Pozsony	19	50	8	40
Temesvár	8	52	4	44
Debreczen	43	148	9	41
	190	441	55	193

A terhek emelkedéséből nem kell mindjárt rossz gazdálkodásra következtetni. A kölcsönök legnagyobb része beruházási kölcsön. Épületek, ingatlanok vételére, építésére 72 millió, közüzemekre s egyebekre 100 millió, utakra, utcák szabályozására 36 millió kölcsönt vettek föl a városok, s a konverziós kölcsönök — 131 millió — túlnyomó részét beruházási célokra fordították. A háború előtt a belügyminiszter bekérte a vidéki városok halaszthatatlan beruházási terveit. Huszonöt magyar tvh. város mintegy 160 millió koronát irányzott elő. Az ország még nincs a városodás delelőjén, ez a tendencia mind erősebb. Egyengetni kell az útját a városodásnak, mert ez egyben az ország életképességének tendenciája is.

A városok hitelügyének rendezését a Pénzügyintézeti Központra bízom. 1915-ben a Pénzügyintézeti Központ létesítésénél fölvettem már ezt a tervet, melyet úgy a napi, mint a szak-sajtó kedvezően fogadott. Egyik nagy lap azt írta róla, hogy „Ez a gondolat az illetékes tényezők gondos mérlegelését érdemli meg, mert nyílt sebet tár föl, amelynek gyógyítása elsőrendű nemzeti föladat”.

A Pénzügyintézeti Központ nagy föladat vár itt. Városaink legtöbbje a rossz időkben kénytelen volt függő kölcsönökkel dolgozni; $\frac{3}{4}$ milliárd ingatlan vagyon mellett 7—8%-os, kamatot is fizettek. Az amortizációs kölcsönök szerencsére az összes adósság túlnyomó részét tették, bár itt is van $5\frac{1}{2}$ %-os, de a nem törlesztéses, és függőkölcsönök kamatlába már az 1910. évi statisztika szerint is jelentékeny részben fölül volt a 6%-on. A kölcsönök drágulása az utolsó 20 évben a kölcsönök mindegyik fajánál megállapítható s az 1913. évben pl. Debreczen magánfőlnél volt kénytelen 8%-os kölcsönt fölvenni, mintha csak a boszniai okkupáció utáni pénzügyviszonyok közt élt volna, de más városoknak is volt 7—8%-os kölcsöne. Nem szabad engednünk ezt az elhagyatottságot, de azt sem, hogy a városaink újra üzerek kezébe kerüljenek, akik fél Európát beháztalták egy-egy

magyar város kölcsöntkérő levelével, mint ez a múltban történt. Nem arra gondolok, hogy a Pénzügyügyi Központ hitelnyújtó központja legyen a városoknak, ez még ma korai volna, de igenis arra, hogy a hitelügyekben egy hivatalos és mégis: pénzügyügyi jellegű szervezet álljon rendelkezésükre. A Pénzügyügyi Központhoz fordulhatnak vidéki magyar városok tanácsért, fölvilágosításért. Szervezeténél fogva a Pénzügyügyi Központ a legalkalmasabb arra, hogy az autonómia sérelme nélkül segítse a városokat hitelműveleteik lebonyolításánál, sokféle elhelyezett kölcsöneik összpontosításánál, különböző kamatú kölcsöneik konvertálásánál. Közvetítheti a külföld esetleges hitelajánlatait, sőt a városok fölösleges pénzeinek városközi elhelyezését is. Ha pedig beteljesül a magyar városok régi álma, a kötvénykibocsátási jog, fölös, pénzeit célszerűbben helyezheti el a Pénzügyügyi Központ községi kötvényekben, mint külföldön, vagy úgyszólván privilegizált intézetek papírjaiban s biztosíthatja ezzel a községi kötvény szoliditását és kedvelté tételét.

A községi takarékpénztárak fölállítására szintén sokban hozzájárulna a városok anyagi megerősödéséhez. A régi rend nem engedte létesítésüket, mert nem bízott saját közigazgatásában. A közigazgatás államosítása remélhetőleg közel jövőben lehetővé teszi ily takarékpénztárak fölállítását, amelyek a kis betéteseket vonzzák elsősorban, Seherl, akár más rendszerrel, akár LLeipzig város *Sparkasse*-inek mintájára.

Rámutathatók a német példára, a német városok hitelközponthoz törekvésére. A tervezett német birodalmi községi bank helyett megalkották a nagyobb német városok „pénzközvetítő központját”. Itt jelentik be a városok fölös pénzeiket s a központ elhelyezi azokat — rövidlejáratú — más hitelkérő városoknál. A *Kommunales Jahrbuch* szerint az alakulás első évében 56 millió márka ajánlat, 53 millió márka kereslet mellett 36 millió márka nyert elhelyezést!

A városi adózás minden direktíva nélkül, pusztán saját iniciatívából tapogatózva keresi a módokat, hogy az állami adó konzervatív alapjaitól szabaduljon. Amint a német-porosch országgyűlés azért nem reformálta a községi adókat, mert félt a telek és ingatlan erősebb megterhelésétől. (Fherr v. Zedlitz: *Sicherung der Gemeindefinanzen*.) Nálunk is a városi telek aránytalanul kisebb teherviselése szorította a városokat az értékelkedési és telekértékadó behozatalára, forgalmi, vigalmi, luxus és más adónemek kitalálására. Bár a törvényhatósági városok 60 millió községi adójának $\frac{3}{4}$ részét ma is az egyenes adók alapján vetik ki, hovatovább szaporodik a különleges adók tétele.

A vidéki városoknak ezen minden téren megnyilvánuló életrealitása megérdemli, hogy az ország új alapjainak lerakásánál reájuk különös figyelemmel legyenek. Okos és céltudatos városi politika az ország általános megerősödése. A Pénzügyügyi Központra csak a hitelélet kereteinek megállapítását kell bízni, az általános irányítást: bízom a városok életterében, hogy kitöltik a kereteket.

Fábián Ferenc: Az orosz paraszt helyzete a forradalom előtt.

Rubakin Miklós, a Svájcban élő orosz forradalmár író, kit a *Világ* egyik vezércikkében Jászi Oszkár annyi bensőséggel méltatott » kinek tanításáról a revolúciós tevékenységéről a *H. Sz.* is bőven megemlékezett (1. a *H. Sz.* októberi számában *A cárizmus összeomlása s az orosz néplélek* címen megjelent cikkünket): hatalmas tanulmányt szentel az oroszországi agrár-problémának, mint amely szerinte az 1917-es forradalom főoka volt.¹ Erdemes behatóan foglalkozni ezzel a tanulmánnyal, nemcsak abszolút értékénél fogva, hanem azért is, mert a kontinens egész területén részint lezajlóban, részint kitoróban vannak a forradalmak, melyek többé-kevésbé mindenütt az agrárrevolúció jellegét viselik magukon, úgy hogy a földkérdés rövidesen európai, sőt világproblémává válik.

A forradalomelőtti Oroszország épp úgy, mint a világ sok más állama, a legborzasztóbb, a legképtelenebb agrárkontrasztok hazája. Sok millió hektár kiterjedésű latifundiumok együtt vannak a kőhajtásnyi törpebirtokkal és a teljes földnélküliséggel. Ebbe a tragikus ténybe a hallgatag, istenfélő orosz paraszt seminikópen sem tudott belenyugodni, mentalitás nem volt képes ahhoz simulni. A muzsik lelkületében állandóan az ősi földközösség emléke élt és — mint a Kacsarovszki-féle gyűjteményben, *A jog a nép elképzelésé*-ben olvashatjuk — Szibéria egyes részein a nép ma is így gondolkozik és beszél: Üsd föl tanyádat, ahol akarod. Elj ott, ahol jönak látod. Dolgozzál, hol termékeny a föld. Legeltesd csordádat, ahol tedszik, kaszálj, hol sűrű a fű. Vadássz, hol sok a vad... Vagy pedig: Volt idő, mikor a föld senkinek tulajdonában nem állott, hanem a maga egészében az istené volt. De emberek jöttek, hatalmasak és gazdagok, kik azt elragadták s tulajdonuknak nyilvánították, eladták, átörökítették, ahogy valami áruval csinálnak. Ez igazságtalan.

Az orosz paraszt, kinek elmaradottságát, szellemi sötétségét a korlátlan cári és nemesi rezsím mindenáron fönntartani és növelni akarta s melyet világszerte valósággal reklámozott: ez az orosz paraszt teljességgel tudatában volt helyzete szörnyűségének, elviselhetlenségének.

Rubakin sorra veszi e szomorú helyzet birtokpolitikai, jogi, pénzügyi és kulturális oldalát.

Oroszország agrár tragédiájában két főhős küzdötté könyörtelen, élet-halálharcát: a parasztság és a nemesség. Az egyik roppant számbeli túlsúlyban volt, a birodalom népességének 86%-át képezvén, a másik, a nemesség elenyésző kisebbség ugyan (körülbelül egy és negyed millió), de rendelkezett a protezsáló cári rezsím minden hatalmi eszközével s a boldog birtokosnak minden előnyével: óvé lövén a föld. Ennek a földnek megművelése jobbágykezekkel történt, amíg csak az 1861-iki alkotmány-

¹ Nicolas Roubakine: *La question agraire comme base de la revolution russe.* (*La Revue Politique Internationale.* Numero 28—29—30.)

reform első szakasza ki nem mondta a fölszabadító ígét: *A jobbágyosság örök időkre eltöröltetik.* A formula valósággá emelésére azonban a cárizmus, a nemesség, a bürokrácia rendszere nem volt képes. II. Sándor, a „Fölszabadító”, III. Sándor, a „Békés”, II. Miklós, a „Véres” éppen úgy a nemesség cárjai voltak, mint a legsötétebb középkorban uralkodók. Az alkotmány-reform kimondja ugyan, hogy a parasztok a haszonélvezetűl bírt földek húsz százalékát örök áron megválthatják, így azonban csak olyan csekély birtokra tettek szert, hogy abból megélniük teljesen lehetetlen volt. A tendencia átlátszó: a nemesség továbbra is meg akarta tartani a jobbágyi, olcsó munkaerőt s ez sikerült is nekik, a parasztok valóban kényszerítve voltak mezőgazdasági vagy ipari bérmunkásokká válni.

Hogy milyen csekély föld jutott a parasztokra, mutatja az alábbi táblázat. (Az adatok az európai Oroszországra vonatkoznak.) A föld birtokosai szerint a legutóbbi 1905. évi összeírás szerint a következőképpen oszlott meg:

1. Állami föld	138,086.168 deszjatin ²
2. Magánosok s különböző intézmények tulajdona	118,338.687
3. Parasztok részföldjei (nadjel)	138,767.587

(*Nadjel*-nek nevezik a volt urasági jobbágyok 1861-iki fölszabadításakor nyert földet.) Ez a 138,767.587 deszjatin nadjel 12,277.355 család közt oszlik meg, egy családra tehát átlagban 11,3 deszjatin föld esik.

Ennél azonban még szemléltetőbb az a táblázat, mely az orosz birtokmegoszlást tárja elénk s melyből világosan láthatjuk, mi tette a parasztot koldussá s forradalmárrá s mi kergette az országot kikerülhetetlenül az agrárrevolúcióba.

Az európai Oroszországban van:

515.746 birtok	20 deszjatinig, összesen	3,215.253 deszjatin
103.237	20—50	3,301.004
76.265	50—200	7,806.756
29.800	200—500	9,519.739
13.982	500—1000	9,816.246
12.054	1000—5000	23,771.821
1.098	5000—10000	7,604.750
699	10000 deszjatinon fölül	20,798.504

699 birtokban tehát majdnem annyi millió deszjatin föld van, mint a táblázat első négy kategóriáját kitevő 725.048 birtokban együttvéve! Minden nagybirtokosra aránylag 29.755 deszjatin föld esik! És még itt *birtokról*, nem *birtokosról* van szó, már pedig egy nemesnek több latifundiuma is lehetett! Ezzel szemben egy parasztlélekre eső föld

év	nadjel	a parasztok által vett föld	összesen
1860-ban	4,83 deszjatin	0,00 deszjatin	4,83 deszjatin.
1880-ban	3,55	0,27	3,82
1900-ban	2,59	0,46	3,05

Egy parasztra tehát egyre kevesebb és kevesebb föld jutott,

² 1 deszjatin = 1,0925 ha.

a földínség egyre jobban nőtt, ami magyarázatát a főntebb elmondottakon kívül a népesség gyors szaporodásában leli.

A *parasztok jogi helyzete* semmivel sem vigasztalóbb. Jogállásuk röviden a következőkben foglalható össze: míg 1861 előtt a pomjescsikok tulajdonát képezték, addig a fölszabadító reform után az állam vagy helyesebben a cári és földesúri rezsim tulajdonai voltak. A parasztok külön törvények alá esnek, érték alattuk a tulajdonképeni parasztokon kívül a kozákokat, a német és, egyéb gyarmatosokat, a zsidó földműveseket, a kirghizeket, kalmukokat és tatárokat. Ezeket a törvény sohasem nevezi polgároknak, hanem csak „falusi lényeknek”, mintha mondaná: „mit lehet tenni, ha egyszer már a világon vagytok, éljete”. Ezek a különös törvények úgy tekintik a parasztokat, *mint valami alantas emberfajtát, dolgozó kétlábúak csordáját, kikre nézve a lét értelme abban merül ki, hogy szenvedjenek, fizessenek, hallgassanak és megköszönjék a cár, a pomjescsikok, a kormányzók és minden privilegizált „úrnak” gondoskodását.*

1861 előtt a jobbágyok mindössze annyi védelemben részesültek, hogy a föld nélkül, darabszámra nem lehetett eladni őket, hiszen akkor rabszolgák lettek volna. Az 1861-dki alkotmány-reform „fölszabadítja” ugyan a jobbágyokat, de három főfontosságú emberi jog teljét még mindig nem élvezhetik: a család-jogi függetlenséget, a helyváltoztatás, az életmód és foglalkozás-választás szabadságát. Ezzel maguk az orosz hatóságok is teljesen tisztában voltak s közülök némelyik ki is merte mondani, így egy helyi hatóság jelentésében: „A paraszt semmiben sem sérthetetlen, meg lehet ostromozni, börtönbe vetni Ítélet nélkül vagy elhurcolni közmunkára, kényszeríteni lehet, hogy csinálja az utat, melyen valamely felsőbb személy utazik ... A paraszttal szemben minden meg van engedve. És a közhatalom képviselője, aki közvetlen érintkezésben van vele, szabadon választhatja a módszereket, melyekkel a rendeleteknek érvényt szerez.”

A *parasztság adópolitikai helyzetét* legjobban ez a parasztszájból való mondás fejezi ki: *1861 előtt korbáccsal vertek agyon minket, 1861 után rubellel.* Az orosz földadórendszer hallatlan mértékben kedvezett az uralkodó nagybirtokos, osztálynak s éppen ilyen súllyal nehezedett a fejőstehénnek tekintett dolgozó parasztság vállaira. A földadó kivetése ugyanis egészen barbár módon történt: megállapították először az egyes tartományokra eső kontingenst, az így megállapított összeget a zemsztvo egyetemes tanácsa fölosztotta a kerületek közt, az egyes kerületeken belül a birtokosokra eső részt pedig a zemsztvo végrehajtó bizottságai állapították meg. Minthogy ezekben a nemesek túlsúlyban voltak, ők állapították meg, ki mennyi adót fog fizetni, így történhetett meg aztán, hogy a nagybirtokosok az európai Oroszország 52 provinciájában 100 millió deszjatin föld után (1903-ban) 20,08 millió rubel adót fizettek, azaz deszjatinonként 23 kopeket, a tiszta hozadék 5,1%-át. Ugyanekkor 124,6 millió deszjatin paraszt részirtok után 200,01 millió rubel adót hajtottak be, ami megfelel deszjatinonként 1 rubel és 68 kopeknek s fölemészti a tiszta hozadék 40%-át.

Ez az adózási rendszer teljesen megdermesztette az orosz

parasztság finansziális vérkeringését s a földnélküliséggel teljesen egyenrangú betegsége volt a cári Oroszországnak. Egyes hatóságok, melyeket nem vakított el a végleteleg az osztályérdek, tisztában voltak ezzel s hivatalos jelentéseikben nem szüntek meg hangoztatni az orvoslás szükségességét s multhatatlanságát. Ugyanígy a legjobb közgazdák és szociológusok is, kik közül különösen Pesekonof foglalkozik kimerítően a kérdéssel. Ő az *Agrárkérdés és a parasztmozgalom* című munkájában többek közt a következőket írja: „Az agrárproblémát egy mondatban lehet kifejezni: a parasztok földínsége. Ez a formula azonban csak a közgazdaság sarkproblémájának külső kifejezése én nem tekinthető a kérdés lényegének. Valóban nem volna miért nagy zajt csapni, ha az agrárreform csak annyiból állna, hogy minden lélek után csatoljanak a parasztbirtokhoz fél-deszjatint. Hiszen a népesség szaporodik és a vezető osztályok ennek az új fél-deszjatinnak hozadékát is kisajátítanak a maguk számára épp úgy, mint az előbb adott földekét. Nem, az agrárviszony lényege nem abban áll, hogy a parasztnak itt vagy ott hiányzik ennyi vagy annyi földje. Nem szabad összezavarni az okozatot az okkal és nem szabad, hogy a gazdasági jelenség elfátyolozza szemünk előtt a társadalmi visszásságot, amelynek kifejeződése. Ez a társadalmi visszásság az orosz paraszt helyzetének kétértelműségében áll: a termelés körében a paraszt független termelő, a jövedelemeloszlás, körében mezőgazdasági bérmunkás, akinek meg kell elégednie a bérrel. Vállain roppant társadalmi teher súlyát hordja, a termelés egyik lényeges ágáét, melynek csökkenése végzetesen hatna a nemzetgazdaság egész organizmusára. De hogy ezt a rendkívül nagy hivatást betöltse, nincs csak egy végelgyengült gebéje és, egy özönvízelőtti ekéje, mert a termelési fölösleget más társadalmi osztályok teljesen elveszik tőle. Ime itt van oka az orosz mezőgazdasági ipar sorvadásának épp úgy, mint az orvosolhatatlan nyomornak és az orosz mezőn krónikusan dühöngő éhínségnek.”

Csoda-e, ha a földnélküli, jogtalan, kiszipolyozott *orosz paraszt életmódja* a baromitól alig-alig különbözik? Rubakin erre vonatkozólag megrázó, megdöbbentő adatokat tár elénk tanulmányában. Oroszország nemcsak a magas születési, hanem a nagy halálozási szám országa is. A csecsemőhalandóság halatlan magas, így pl. 1904-ben 321‰-re emelkedett, messze fölülmúlván ezáltal még a mi 278 ezrelékünket is. (Anglia: 165‰!) Ha pedig azt nézzük hányan élnek 5 éven fölül, még rettenetesebb adatokat találunk: 1000 fiú közül 625, 1000 leányka közül 585 hal meg ötödik évének betöltése előtt. *A kazáni tartomány egyes részeiben 1899-ben és 1900-ban nem iratkoztak be gyerekek az elemi iskolákba, mert 1891-92-es éhínség alkalmával éhhalált haltak.* Mert az agrár Oroszország a krónikus éhínségek hazája: 1817—1917-ig harminkét esztendőben volt a birodalom valamely részén éhínség és ezek az évek gyakran nyomban egymás után következtek, így: 1905, 06, 07, 08. És a kormány nem többtermeléssel vagy igazságos adótörvényekkel akart segíteni, hanem olyképen, hogy *1898-ban rendeletileg megparancsolta, hogy ezentúl az éhínséget elégtelen aratásnak kell nevezni s az intellektueleknek s egyes tudós társaságoknak az ínségesek*

javára indított akcióját betiltotta.

Ami pedig az orosz paraszt lakását, családi életét, táplálkozását illeti, arra vonatkozólag álljon itt egy helyi bizottság jelentésének egy része a *tulai paraszt* életéről (Tolsztoj hazája): „A tulai paraszt rendszeren egy 8—9 arsin hosszú legfőljebb 1 szazsén³ magas kalibában lakik. Lakása csaknem mindig szalmával fődött, amelyből gyakran víz csöpög be. Télére a kalibát egész a tető magasságáig trágyával veszik körül, hogy megóvják a meleget. A paraszt, gyakran igen soktagú, családja egy 7—9 szazsén-nyi helyiségben lakik. Két sorban alusznak, padokon, ágyakon és a kályhán. A nagy hidegek alatt idehozzák a borjakat, bárányokat, malacokat, néha a tehenet is. Az összeszűfoaltság a levegőt nehézé és avassá teszi. A belső nedvesség, a vízfolyás a tetőzeten, a trágyával körülvevés megrongálja az építményeket. Rothadásnak indulnak és komoly javításra szorulnának, ehelyett azonban nap-nap után összetákolják a rothadásnak indult szögleteket, megtámasztják a falakat stb. Olyan kerületekben, ahol nincsenek erdők, a parasztok szalmával fűtenek, sőt rossz aratás esetén trágyával, megvonván azt a földtől. Fürdő nincs. A parasztok a kunyhókban a kemencéken mosakodnak, piszkos testükön kis langyos, vizet kennek szét, szappanjuk soha sincs. A rüh és más bőrbetegség borzasztóan el van terjedve... Ilyen körülmények között lehetetlenség leküzdeni a járványokat. A parasztok fiziológiai nyomorának, amely főként a rossz táplálkozás eredménye, roppant jelentősége van. Ételek: mint hús, dara, szalonna, napraforgóolaj csak kivételes alkalmakkor körülbelül kétszer-háromszor évenként jelennek meg a paraszt asztalán. Rendes táplálékuk kenyérből és *kvassz*-ból (többféle lisztből, malátából és vízből készített főlforralt folyadék), kelkáposztából és hagymából áll; de még így is távol vannak attól, hogy annyit ehetnének még jó aratás esetén is, amennyit enni tudnának.”

S ebben a sivár helyzetben sem szüntek meg a parasztok remélni. Először istenített cárjuktól várták a szabadulást. Majd belátva, hogy innen nincs mit remélniök, részint öntudatosan, részint öntudatlanul Marx híres szavaiban bizakodtak: Ütni fog az óra, amikor a kisajátítók kisajátítottakká válnak! S jött a háború, az orosz parasztot uniformisba bujtatták, fölfegyverezték, csatasorba állították, elvitték falujából hazája határain túl, messze, a „külső ellenség” ellen. Míg egyszer csak visszafordult a könyörtelen belső ellenség ellen s az óra ütött...

Schweitzer Pál: Birtokpolitika. (Két röpirat)

I.

Dániel Arnold, az ismert közgazdász, a földművelési minisztérium birtokpolitikai ankétján tartott előadásában, mely *Földértékaó vagy földosztás* címen Grill-Benkó kiadásában most nyomtatásban is megjelent, heves támadást intéz a

³ 1 „szazsén — 2,33 m; 1 arsin = $\frac{1}{3}$ szazsén.

George-féle járadékirtok rendszere ellen.

Dániel polémiájában számos megvesztegető érvet sorol föl részben elvi, részben technikai természetűt, amelyek azonban túlnyomó részben már logikailag hibásak, egyébként pedig a ténybeli alapot nélkülözik.

Ennek bizonyítására végigmegyek sorban érvelésének minden pontján, semmit sem hagyva ki és kimutatom az egész vonalon érveinek alaptalanságát.

Dániel négy pontban vitatja a fölreformerek álláspontját

1. Nem igaz, hogy a földértékadónak a mezőgazdasági földbirtokokra való alkalmazása föltétlenül igazságos volna. Sőt épp ellenkezőleg, a mezőgazdasági kisbirtokra és törpebirtokra való alkalmazása a legnagyobb mértékben igazságtalan.

2. Nem igaz, hogy a földjáradéknak adó útján történő elvonása előmozdítana a mezőgazdasági termelést és a társadalmi jólétet

3. Nem igaz, hogy a demokráciának és haladásnak javára szolgálna.

4. A földreformprogram, mellyel Pikler J. Gyula és társai a magyar mezőgazdasági kérdést meg akarnák oldani, elméletileg hamis alapokon nyugszik — és a gyakorlati politikában való keresztülvitele legyőzhetetlen akadályokba ütközik.

Az 1. pontra vonatkozólag érvelésének az a lényege, hogy midőn egy kisbirtokos család egész évi munkáját befekteti egy 10 holdas birtok megmivelésébe és megkeres ezzel 1200 koronát, ebben nincsen egy fillér földjáradék, ez az egész nem más, mint munkabér, mely gyakran ezen munka piaci napszámértékét sem éri el. Tehát aki a kisember földjére földértékadót vet ki, az nem a földjáradékot, hanem a munkához való jogot adóztatja meg.

Fogadjuk el egyelőre tényként az adatokat, akkor is, nézeitem szerint, két helyen van hiba az okoskodásban.

1. A földjáradék értelmezésében, 2. a munka mérésében.

A földjáradék, ha pénzüsszegben fejezzük ki, nem azzal az veendő egyenlőnek, melyet a földbirtok tulajdonosának munkadíj és tőkenyeresség levonása után hoz, hanem amennyit ily módon hozni képes, mert hiszen nyilvánvaló, hogy a földjáradék pusztán a földnek a függvénye, csak a földtől függ és nem attól, hogy a föld kié.

Például egy vadaskert tulajdonosa, aki földbirtokába vadászassal befektet 50 munkanapot és megkeres, 50 nyulat löve, 100 koronát, Dániel szerint szintén nem élvez földjáradékot és földértékadótól, ha következetes, őt is megkímélné. Ezzel szemben tény az, hogy a birtokos a vadaskertet évi 1000 koronáért bérbeadhatná, tehát igenis élvezi ezt az 1000 korona földjáradékot nem pénz, hanem élvezet alakjában.

Ugyanez áll a parasztbirtokosra. Ha ő egy hold földért 30 korona évi bért kaphat, akkor az ő 10 hold földön megkeresett 1200 koronájából 300 korona földjáradék, akárhogy csavarjuk a dolgot.

Ha az a kisbirtokos nem adja el és nem adja bérbé a földjét, annak dacára, hogy ő családjával ugyanazzal a munkával napszámba is megkereshetne 1200 koronát, az azt jelenti, hogy az a körülmény, hogy ő úr a saját portáján, hogy ő így

jobban be tudja osztani munkaidejét és munkaerejét jobban érvényesítheti, stb., mindez megér neki 300 koronát. Ezzel ő földjáradékot élvez. Csak szavakkal való játék, ha ezt munkaalalomnak vagy munkához való jognak nevezzük. A lényeg marad.

De itt kapcsolódik be a másik hiba az okoskodásba, még pedig a munkának az értékelésénél. Munkanap nem egyenlő munkanappal és munka nem egyenlő munkával. A kisbirtokosnak munka az, amit ő munkának érez. Oppenheimer főlemli, hogy midőn a gazdasági alkalmazott este végignézi az istállót, az munka, de midőn a kisgazda lefekvés előtt megnézi, mit csinál kint a Riska, az neki nem munka.

Gazdasági elv, hogy a szükségletek kielégítése mindig a legkisebb ellenállás ellenében, azaz a legkisebb erőfeszítés irányban történik. De legkisebb erőfeszítés alatt szigorúan szubjektív dolgot kell érteni.

A munka objektív értékét viszont sem a munkanapok száma, sem a szubjektíve befektetett erő kifejtés nem adja meg, hanem a munka eredménye. Nem meglepő tehát, hogy ugyanazon termelvény létrehozására mértéken fölül befektetett munka díjazást nem nyer.

Az a tény, hogy ugyanazon a tíz holdon kevesebb munka talál elhelyezést, ha az másé, mintha az az enyéem, csak azt jelenti, hogy vagy egyik esetben emberpazarlással, vagy másik esetben földpazarlással van dolgunk. Mindkettő a termelés határfokának a rovására történik. De erre még később is rátérünk.

Tehát, ha Dániel Arnold adatait elfogadjuk, abból csak az következne, hogy 10 holdas birtokok létesítése nem célszerű és *egy-paraszt-család*os üzem nem gazdaságos, de semmiesetre sem az, hogy ő nem élvez földjáradékot és így reá földértékadó kivetni nem igazságos.

Ad abszurdum vihetjük a szerző fölfogását a következő módon. Tegyük föl, hogy az a parasztcsalád még 1200 koronát sem bír megkeresni az általa megművelhető 10 hold területen, hanem csak 600-at, azaz munkabére felét. Azt következtetné ebből Dániel Arnold, hogy az állam minden adót elengedve még évi 600 koronát fizessen annak a kisbirtokos családnak? Minden racionálisan gondolkodó ember azt mondaná, hogy ilyen körülmények között ilyen kisüzemeknek nincs létjogosultságuk.

De hogy tényleg nincs-e, az kétséges, mert nem tekintem reálisaknak Dániel Arnold adatait. Tessék csak megpróbálni, majd látni fogják, hányszor 1200 koronát fog az a kisbirtokos az ő földértékadóval terhelt 10 holdján megkeresni.

Legnehezebb helyzetben van Dániel, midőn vitatja a földértékadó többtermelő és jólétfokozó hatását. Hibáztatja, hogy a földreformerek nem tesznek különbséget kis- és nagybirtokos között, mert ő egyszerűen a birtokmaximálással véli a fönti célt elérhetőnek, „hogy senkinek se lehessen annyi földje, hogy azt pazarolhassa és parlagon hevertethesse”.

A birtokmaximálás többtermelés szempontjából a legszerencsétlenebb gondolat, amely valaha a földbirtokpolitika terén fölmerült. Nyilvánvaló, hogy minden az életigényektől függ.

Egyiknek 10 hold is sok, másiknak 500 hold is kevés. Lesz tehát, aki a tíz holdat sem fogja intenzíven megmunkálni és ma is látunk sok példászerű belterjes gazdálkodást űző nagybirtokot.

De tárná föl Dániel Arnold, miféle okbéli összefüggés van a legjobb hatásfokkal termelő mezőgazdasági üzemek mérete és az egy ember életigényeit biztosító földbirtok minimális és maximális mérete között, mert folyton úgy beszél, mintha ez összeesnék. Hajlandó ezt a meggondolást az ipari üzemekre is alkalmazni, mondván, hogy egy bizonyos méreten túl azok *többtermelés szempontjából* károsak, mert a tulajdonos az elérhető haszontöbbletről kevéssé buzdítva, el fogja hanyagolni a termelés fokozására irányuló törekvéseket? Parcellázni fogja a többezer lóerővel dolgozó gőzmalmokat, azt gondolva, hogy az többet fog örölni tíz tulajdonos kezében, mert mind-egyiket a megélhetés gondja fogja kényszeríteni, hogy minél többet termeljen?

A földművelés mindinkább az iparosodás felé halad. A munkamegosztás az egész vonalon bámulatos eredményeket teremt. Gépi és stabil berendezések a termelés hatásfokát nem sejtett mértékben fokozzák. A szakértelem és szervezőképesség megsokszorozza óriási földterületek hozadékát. Szóval a többtermeléshez nemcsak jóakarattal kell, hanem sok minden egyéb.

Nem 500, hanem 1000 vagy 5000 holdban sem mernék egy felső korlátot megállapítani, melyen túl még racionálisabb termelés nem képzelhető.

A jelenben az *intenzíven* megmunkált földbirtok értékének igen nagy részét (50%-on túl) teszik ki a gazdasági épületek és egyéb befektetések, melyek az illető komplexum méretéhez vannak szabva s egy tagosítással értéküket vesztenék. Milliárdokra menő értéket pusztítunk el, a „nem kell 500 holdnál nagyobb birtok” csatakiáltással.

Úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban a fejlődés iránya az, hogy a munkamegosztás és gépi erő minél szélesebb alkalmazásával a termelést fokozzuk, illetőleg ugyanazon termékvény létrehozására szükséges munkát lecsökkentsük. Ezt *egyedül* az okszerű földművelés tanításával, — bármily üdvös is az egyébként — nem lehet elérni.

Ellenben a járadékirtok elvének fokozatos megvalósítása mellett *automatikus* előállnak lassanként azok a birtokkomplexumok, melyek a többtermelés szempontjából a legelőnyösebbek. És meg kell jegyezni, hogy köztudomás és Oppenheimer széles alapokra fektetett statisztikája szerint, most a kis- és középbirtok a legelőnyösebb. De mezőgazdasági oktatásra ezen rendszernél még fokozottabb mértékben szükség van, mert különben kisbirtok-kategóriák fenn sem maradhatnának.

Dániel Arnold mindenáron szánalmat akar ébreszteni bennünk a földértékadókat fizető kisbirtokosok iránt, úgy állítva be a dolgot, hogy az egyenesen jobbágy helyzetbe kerül az állammal szemben. Ez analógiának is rossz, mert a birtokos nem a hozadék, hanem a földérték után fizeti az adót és amennyiben *szorgalommal, tudással és leleményességgel* többet termel, az 100%-ban az övé.

Ha valami jobbágyság, a kereseti és fogyasztási adók rendszere az, midőn azt büntetjük legsúlyosabban, aki a legerősebben működik közre a termelési munkában.

Kifogásolja, hogy a földértékadó elveszi majd a birtokos kedvét a telkesítéstől és egyéb beruházásoktól. Hisz a földértékadónak éppen lényege, hogy az ameliorációk ki vannak véve az adók alól, adókiivetésnél mindig az amelioration föld értéke szolgál alapul.

Viszont, hogy az állam rákényszerítse a birtokost a telkesítésre és egyéb föld javításokra, azt egy földreformer sem mondja.

Azt az állítást kockáztatja Dániel Arnold, hogy a földértékadó behozatala után Magyarország földjén sokkal kevesebb földműves család fog megélhetést találni, mint eddig.

Ha ezt úgy érti, hogy a mezőgazdasági termelés kényszerűen növekvő ökonómiájának eredményeképpen a nemzeti erőnknek egyre kisebb részét kell nyersanyagok termelésére fordítanunk és ennek megfelelően több marad a nyersanyagok földolgozására és egyéb magasabbrendű tevékenységre, akkor ezt szó nélkül aláírom.

Csakhogy Dániel Arnold, úgy látszik, nem így érti, mert egy tipikus álokoskodással azt hozza ki, hogy megélhetésüket veszítve sokan lesznek kénytelenek kivándorolni a járadék-birtok rendszerének eredményeképpen. Az ellenkezője nyilvánvaló. Minél előrehaladottabb a termelés, annál többen tudnak megélhetésre találni ugyanazon a területen.

Azt is mondja, hogy ha sűrűn ülik meg a földet, a földjáradék kevés. Ha ez igaz volna, akkor Budapesten a Lipótvárosban volna a legolcsóbb a föld egész Magyarországon.

Attól fél Dániel Arnold, hogy a George-féle földjáradékadó a munkabérek leszorítását fogja eredményezni. Ellenkezőről referálnak mindenünnen, az ellenkezője is várható. A földértékadó egyrészt a termelési adókat kiküszöböli, másrészt a munkabért emeli, amint ezt George klasszikusan exakt okfejtéssel mutatja ki. Hisz éppen az alacsony munkabérek, és a szegénység leküzdésére állította föl a nagy közgazdász ezt az elméletet.

A munkabér akkor alacsony, ha a munkás kénytelen munkáját mindenáron áruba bocsátani, mert nincs meg a lehetősége, hogy magának dolgozzék. A földreform teljes keresztülvitele után a föld olyan potom olcsó lesz, hogy a munkának óriási tere nyílik, a munkaalkalom, a termékek mennyisége és *eo ipso* a munkabér növekedik.

Úgy véli Dániel Arnold, hogy a földértékadó nem egyeztethető össze a demokrácia és haladás érdekével, mert az állami becslés a legkülönbélebb visszaélésekre adna alkalmat úgy az államhatalom, mint az adózó részéről.

Csodálatos, hogy a szerző nem ismeri a mai adókivetési irtóztató korrupciót, amilyen a földértékadónál eleve ki van zárva, mert itt az adótárgy el nem rejthető és minden értékelési eltérés ellenőrizhető, lehetetlenné téve minden visszaélést, amint ezt a tapasztalat Newyorktól Aradig mindenütt kivétel nélkül legteljesebb mértékben igazolta.

Nincs logikai alap híján Dánielnek az az ellenvetése, hogy a földjáradék emelésének szempontja az államot sok anti-szociális intézkedésre fogja készíteni. Reális alapja azonban ezeknek az aggodalmaknak sincsen. Ha az államinak legtöbb szempontja a jövedelmeinek fokozása, ezt mindig teheti a népjólétet veszélyeztető intézkedések révén, de már itt volna az ideje megtanulni, hogy állam és nép nem két különböző dolog, melynek érdekei egymással ellentétbe kerülhetnek. Különben is optikai csalódás, hogy népjóléttelenedes intézkedések a földjáradékot és a földértékadókat maradóan növelni képesek, mert az éppen arányos a népjóléttel, vele együtt emelkedik és süllyed.

Annak tudatában, hogy az alacsony földáraknak milyen munkabér- és jólétfokozó hatása van, fölállít Dániel egy teljesen hibás elméletet, mely szerint a földérték nagymértékű hanyatlása a haladással automatikusan el fog következni minden állami beavatkozás nélkül.

Abból indul ki, hogy a földjáradék nő vagy csökken aszerint, amint a népesség nyersanyagszükséglete gyorsabban vagy lassabban nő, mint a mezőgazdaság termelőereje. Kérdelem, miért éppen nyersanyagszükséglete¹? Gyárakhoz, házakhoz és színházakhoz nem kell föld?

Különben éppen az ellenkezője igaz, mint amit Dániel állít. Ha én egy földterületen ugyanazon munkával kétszerannyit tudok termelni, akkor az a föld kétszerannyit ér. Tehát a földjáradék sohasem fog a föld termelőerejének növekedése miatt csökkenni.

Még nem jött el az az idő és belátható időben nem is fog elkövetkezni, midőn egy embernek a születése a többiek létföl-tételét rontaná. Ellenkezőleg: minden szájjal két kéz is jön a világra, mely jobb munkamegoszlást téve lehetővé a termelés produktivitását és a többiek jólétét emeli.

És midőn Dániel belátja, hogy a társadalmi jóléthez, a társadalmi kérdés megoldásához az kell, hogy ne legyen földjáradék, hogy a földhöz mindenki, aki dolgozni akar, könnyen hozzájuthasson, annyira közeledett a georgasta állásponthez, hogy csak a tények és fogalmak kusza összeverzása és egy hamis szociális meggondolás akadályozza őt abban, hogy belőler a következtetést levonja.

Végül foglalozik Dániel Arnold azzal, hogy milyen hatást tenne a földértékadó a kisbirtokos tömegekre és arra jut, hogy ez azt az ellenforradalom karjaiba kergetné.

Érvnek ez elég gyöngé. Ha én egy reform üdvösségéről meg vagyok győződve, nem mondok le annak keresztülviteléről azért, mert az, akinek jólétéről szó van, azt nem érti meg.

Azonban nem hiszem, hogy ha azt mondom Szalma Gábornak, itt a föld, a vételárat nem kell kifizetned, csak évente annak 3%-os kamatát, az föllázadna az ilyen „kizsákmányolás” ellen.

Az állam a földnek csak a *jövendő* értéknövekedését akarja a köz céljára lefoglalni. Ez pedig igazságos úgy a földművelőre, mint a közre.

Szociális érzékére hallgatva Dániel földértékadókat is csak

progresszív alapon hajlandó engedélyezni. Progressziónak helye van perszonáladóknál, de *nonsens* a földértékadónál, mely tisztán reáladó. Épp úgy, mit maga a földjára, nem függ és nem függhet attól, hogy az a föld hány darabban van és kié.

Marad a főkövetelmény, — ebben Dániel ellenirata még jobban megerősíti az embert —: a föld szünjön meg kiváltságosoknak magántulajdon lenni. A földhöz minden teremtett léleknek egyformán joga van, azt a többi elől senki el ne zárhassa. (A földjára közkinccs, mert mindnyájunk munkájának közös gyümölcse; vissza kell azt adni egyetlen jogos tulajdonosának a köznek. Csak ez célszerű és ez igazságos.)

Az előbb ismertetettnek módszerben, fölfogásban és végkonklúzióban épp az ellenkezője az a füzet, mely Pikler J. Gyulától való és szintén most jelent meg a Galilei Kör kiadásában. (*Magyar Földreform*: Irta Pikler J. Gyula.)

A földkérdés nem földmiveskérdés, ez az a fölfogás, mely Pikler minden sorában megnyilvánul. A földkérdés minden kérdésnek középpontja és minden problémának a megoldása. Ennek megfelelően sohasem egyedül a földtulajdonos szempontjából kezeli a kérdést; nála az egész népesség érdeke az a hegemon szempont, mely mellett minden háttérbe szorul.

Gondolkozásmódjára mindig nagystílus, következetességében kifogástalan. Bátorsággal és határozottsággal oldja meg a legnehezebb föladatakat, nagy gyakorlati érzékkel a problémát mindig ott fogja meg, ahol a lényege van. Nem engedi az egyszerű dolgokat komplikálni, a fénylő igazságokat elhomályosítani és ebben van az ereje. Mindig föltétlen ura a tárgyának, nem mint egyes „gyakorlati” nemzetgazdák, akik nem látják fától az erdőt, nekiindulnak nagy lendülettel és elbuknak egy kavicsban.

Okfejtése oly világos, átfogó és szuggesztíven meggyőző, hogy az olvasót, ha egyszer megkapta érvelésével, el sem eresztí többé.

Gyakorlati útmutatásul nagyon értékesek a szerző tapasztalatai, aki a telekértékadót több magyar városban (köztük Budapesten) bevezette, mely városok azt sikerrel is alkalmazták, úgy a belterületen, mint a városok nagy kiterjedésű mezőgazdasági részein.

Schweitzer Pál.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Elvűség és vég-célprogram.

Elfogulatlan szemlélő vegyes, érzelmekkel figyeli azt a zajlást, amely ma az egyes politikai pártok belsejében végbe megy. Seregestűl lépik el a „pártot” olyan elemek, akik azelőtt távol tartották magukat a párt által képviselt most uralmon lévő radikális irányzattól.

Megelégedéssel látják ezt azok, akik a párt és az irányzat megerősödését tekintik minden egyes csatlakozóban, tekintet nélkül annak világnézetére és, politikai múltjára. Mások a legnagyobb aggodalommal figyelik ezt a folyamatot, a párt és az irányzat jövőjét féltve az ott újabban helyet foglaló heterogén és „nem kívánatos” elemektől. Mérlegelik azokat a nagyon is nem ideális motívumokat, amelyek egyeseket a párthoz való csatlakozásra bírtak. A párt régi zászlóvivőinek ezen nem jelentéktelen csoportja, amely egyenesen idegenül és kényelmetlenül érzi magát az újabb elemek között, akiknek fölfogását, világnézetét és, gondolkozásmódját az övétől egy tenger választja el, többre becsülve a párt homogeneitását a politikai hatalomnál, cenzust kíván alkalmazni az újabban belépőkkel szemben. Megvizsgálándóknak tartják a fölvételre jelentkezőknél, hogy tényleg híve-e annak az irányzatnak, amelyet a párt képvisel. Ennek gyakorlati kivételét úgy képzelik, hogy meghagyva az akciószabadságot részletkérdésekben, taktikai kérdésekben és átmeneti program tekintetében, politikai hitvallást kívánnak minden tagtól arra nézve, hogy végcélprogramja a párt végcélprogramjával megegyezik.

Megkövetelik, hogy mindenki vessen számot önmagával, jöjjön tisztába belső énjének követelményeivel és abba a pártba lépjen be, amelynek vég-célprogramja értelmének és érzelmének követelményeivel megegyezik. Mert a végcélprogram az az irányító fáklya, amely felé állandóan törekszünk, amely folyton szemünk előtt lebeg, amely az állásfoglalást egyes fölvetődő gyakorlati kérdésekben eldönti vagy legalább is végtelenül megkönnyíti.

Ezzel szemben az alábbi soroknak célja kifejtteni, hogy — különbséget téve átmeneti vagy munkaprogram és végcélprogram között — az átmeneti program a fontos, a lényeges az elhatározó jelentőségű, míg az úgynevezett végcélprogram jelentőség nélkül való, sőt legtöbb esetben értelemmel sem bíró fikció.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy ma Magyarországon csak a szociáldemokrata pártnak van szigorúan elhatárolt végcélprogramja. A polgári pártok ilyenekkel nem rendelkeznek.

Több oldalról támadás érte a polgári radikális pártot, vezé-

rének, Jászi Oszkárnak kijelentései miatt, amelyek szerint a radikális párt programja nem egy lezárt, hanem forrongásban lévő valami és hogy bizonyos fokú irányítottság, sőt dogmatizmus van a lezárt programokban. Ez alkalmat adott, hogy ellene az elvtelenség vádját emeljék. A párton belül is érzi azt az a csoport, amely legsürgősebb teendőnek tartja a radikális párt „végcélprogramját” körülhatárolni és kihirdetni.

Hogy az itt szóbanforgó kérdéseket elbírálhassuk, próbáljuk meg elemezni ezeket a fogalmakat: program, végcélprogram, átmeneti program.

Program az, amit megvalósítani akarok. Vagy egy csoport, amely akarni képes, mondjuk egy embercsoport, megvalósítani akar. Átmeneti program, amit most mindjárt akarok. Végcélprogram, amit egy bizonyos idő múlva akarok.

Az összes politikai pártok megegyeznek abban, hogy programjuk egy bizonyos közösségnek legnagyobb boldogsága. Csak az a különbség, hogy milyen közösségnek és hogyan abarja ezt megvalósítani.

Például a megboldogult munkapárt akarta egy bizonyon osztálynak, a földbirtokos feudális osztálynak a legnagyobb boldogságát. Ez volt nem kimondott végcélprogramja. A Szocialista párt akarja a dolgozók közösségének legnagyobb boldogságát. A radikális párt akarja a demokratikusan homogén társadalom összességének legnagyobb boldogságát. El lehet képzelni egy olyan programot, amely még nagyobb közösségnek, mondjuk az emlős, állatok összességének akarja a legnagyobb boldogságát megvalósítani.

Nem változtat a dolgon, hogy kimondott vagy ki nem mondott végcélprogramról van szó, mert az egyén cselekedetét ez akkor is befolyásolja, ha senki sem hangoztatja.

Most jön a hogyan? Itt lehet egy kicsit gondolkozni. Mindenki be fogja látni, hogy programot fölállítani csak úgy lehet, ha előzőleg valami föltevással éltünk arra vonatkozólag, hogy a mi akarásunk, a programunk a történéseket befolyásolni tudja. Ha ezt nem hisszük, akkor nincs program.

Például ha a fatalizmus álláspontjára helyezkedünk, azaz ha tagadjuk a mi és a mások befolyását a történésekre, mert az előre meg van írva, akkor a program zérus.

Vegyük a másik végletet. A történések pusztán az én akaratomtól függenek, azokat más tényezők nem befolyásolják, Ebben az esetben a program fix. A végcélprogram egybeesik az átmeneti programmal, mert nincs ok arra, hogy amit kívánatosnak tartok, azt ne valósítsam meg most, hanem csak bizonyos idő múlva.

Az egyik föltevés épp oly lehetetlen, mint a másik. Harmadik eset az, amidőn belátjuk, hogy akarásunkon kívül az időnek is van befolyásba a történésekre és az idő hatását ismertnek gondoljuk. Ebben az esetben fix program fölállítása szintén nem ütközik nehézségekbe. Csak az lesz a különbség, hogy én a programpontot akarom most, β programpontot 10 év múlva, γ programpontot 20 év múlva és így tovább.

Ebben az esetben lehet disztingválni átmeneti és végcélprogram között, mondván, hogy az és, amely közel jövőben

kerül megvalósításra, az átmeneti program, γ és δ amely távoli jövőben kerül megvalósításra, végcélprogram.

Tegyünk még egy lépést. Nem tudom, hogy a történések az időnek milyen függvénye, de most is föltételezem, hogy az akaráson kívül csak az időtől függ. Fix program ebben az esetben is föllátható azzal a megszorítással, hogy későbbi programpontok megvalósításának idejét nem fixírozom, hanem függőben tartom, azaz ezeknek helyét az időtengelyen bekövetkező tapasztalatoktól teszem függővé. Azaz α és β programpontok megvalósítását kívánom most γ és δ programpontokét pedig akkor, ha α és β programpontok egyensúlyfölbontó hatásából keletkezett dinamikus folyamatok lezajlottak és az új egyensúlyi állapot helyreállott. Persze előre kell látnom azt az egyensúlyi állapotot, amely majd létre jön. Például: megvalósítani kívánom most mindjárt az általános választójogot. Miután ezen mélyreható változás hullámai elsimultak, akkor tartom megvalósítandónak az állam és egyház szétválasztását. Itt a megkülönböztetés az átmeneti és végcélprogram között teljesen jogosult

Az 1—4 esetek a valósággal nem egyeznek, ahhoz semmi közünk nincs, csak pusztá elgondolások. Ellenkezőleg a tény az, hogy a történések a programomon és az időn kívül egész csomó változótól függenek, amelyek között előkelő helyet foglalnak el a bekövetkező jövő tényezői. Ezt nem lehet vitatni. És ebben ez esetben fix program föllátása, amely kiterjed mától a végtelenig, lehetetlenség. Miért? Tegyünk föl, hogy α és β programpontokat megvalósítandónak tartom most. Azonban γ és δ programpontok megvalósítását nemcsak attól teszem függővé, hogy α és β után mikor jön létre az egyensúlyi állapot, hanem attól is, hogy milyen lesz ez az egyensúlyi állapot. Sőt esetleg aszerint nem is, γ és b , hanem más ε és η programpontokat fogom megvalósítani.

Például: *A* azonnal megvalósítandónak tartja a földjáraadék elkobzását, de nem tartja most megvalósítandónak a magántulajdon megszüntetését. Vár, mondván: kérdés, mi lesz a földjáraadék elkobzásának eredménye. Lesz-e annak olyan hatása, amelyet a kommunizmus hívei a magántulajdon eltörlésétől várnak, annak hátrányai nélkül, vagy nem lesz ilyen hatása, vagy egészen más hatása lesz. Eszerint *A* elegendőnek tartja ezt a reformot, vagy átveszi a kommunista programot, vagy esetleg feudális birtokpolitikai programra tér át. Ebben az esetben mi értelme van a végcélprogramnak? Látjuk semmi. Legföljebb megjelölhetnénk valami megfoghatatlan ködös fantomképet, millió föltételes mellékmonddal és „ha” kötőszóval bevezetve.

Hogy egyeztethető össze ez a fejtegetés azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy politikai életben igenis beszélünk végcélprogramról? és vannak emberek, akiknek van végcélprogramjuk, bár vannak olyanok is, akiknek nincs.

Végcélprogramot föllátítani, amint láttuk, legföljebb a 4-ik eset álláspontján lehet, amiről kimutattuk, hogy helytelen. Mit tesz tehát az, aki végcélprogramot föllátít? Bár tudatában van annak, hogy az 5-ik eset álláspontján kívül más álláspont nem

reális, áttolja magát ideiglenesen a 4-ik eset álláspontjára, amely áll azon föltevésből, hogy az én akarásom és az időn kívül, más tényezőnek nincs befolyása a történésekre és ezen az alapon végcélprogramot csinál magának. A tudományos meggyőződés hiányát itt pótolja rendesen a hit, rajongás ps fanatizmus.

Ha én végcélprogramot alkotok, miközben áthelyezem magam belátás ellenére az 5-ik esetről a 4-ik esetre, az semmi esetre sem tudományos eljárás. Akik mégis megteszik, azokban sok van az említett tulajdonságokból.

Ez egyezik azzal a tapasztalattal, hogy a végcélprogramosokat nem a kritikusok és szkeptikusok, hanem az idealisták és fanatikusok táborában kell keresnünk.

Hogy tehát valakinek van végcélprogramja vagy nincs, ez nem képezheti megítélés vagy elítélés tárgyát; az pusztán vérmérséklet dolga, de nincs köze sem az intelligenciához sem a politikai érettséghez és valószínű szempontjából egyáltalán el nem bírálható. Elvtelenség vagy dogmatizmus vádja sem egyik, sem másik esetben nem emelhető.

Megvethetjük-e ilyen körülmények között *A* polgártársat, mert nem alkotott magának végcélprogramot?

Vagy helyezkedhetünk-e arra az álláspontra, hogy nem fogadjuk el munkatársnak *B* polgártársat, akinek átmeneti programja igen, de végcélprogramja pártunkéval nem egyezik.

Ezt a fölfogást, mint láttuk, sem az elmélet, de a politikai célszerűség sem támogatja.

Ellenkezőleg, örömmel kell üdvözlőnünk mindenkit, akit a közvetlen tennivalókra vonatkozó azonos megfontolás egy táborba hajt és holnaputáni programeltérés miatt nem szabad oly egyének politikai támogatásáról lemondanunk, akiknek mai és holnapi programja a miénkkel megegyezik.

Ezt az elvet a gyakorlatban érvényesítenünk kell oly módon, hogy egy pártba fölvételre jelentkezők között ilyen aggodalmak miatt szelekciót ne gyakoroljunk.

Ellenben helyeselhető folyamat, hogy hasonló gondolkozású emberek egy párt keretén belül tömörüljenek. Egy frakciót alkotva, meg van adva nekik a lehetőség, hogy fölfogásukat terjesszék és érvényesítsék, az ingadozókat és ellenfölfogásukat maguk számára megnyerjék.

Ha mégis valamikor aktuális, fontos kérdésekben a véleményeltérés jelentékennyé válik, akkor kiválás vagy pártszakadás fog bekövetkezni. Ez fejlődési folyamat, amit nem lehet megakadályozni.

Schweitzer Pál.

Sürgős szükség van konzervatív pártalakulásra.

A fönti fejtegetésekkel, amelyek egy kétségtől meglevő irányzat kifejezői, nemcsak hogy egyet nem értek, de azokat politikai erkölcs tekintetében veszélyes elvi alapon állóknak tartom.

Nem tartanám megokoltnak azt mondani, hogy e fejtegetések elméletben talán helyesek, ellenben gyakorlatban helytelenek.

nek. A pártpolitika elmélete nem egyéb, mint a gyakorlatból levont, viszonylag általános szabályok. Ha a tények e szabályokkal ellenkeznek, ebből csupán az következik, hogy e szabályok helytelen megfigyelésen alapulnak, illetve hogy e szabályok nem léteznek.

A gyakorlatban tudniillik a dolog úgy áll, hogy a pártokba való belépésnél általában, ma pedig különösen, igen sokaknál nemcsak hogy a párt programjának végcélja nem döntő, hanem még az sem, amit a főtti cikk „átmeneti vagy munkaprogramé-
nak nevez. Egy párt megítélésénél általában teljesen doktriner álláspont csupán a programot (akár a végcél, akár az átmeneti) venni figyelembe. Döntő momentum mindenkor a párt összetétele, tudniillik az, hogy milyen emberekből alakul a párt. Ez az igazi különbség, amely a pártokat egymástól elválasztja, nem pedig a program, amely igen sokszor csak leplezi a párt vagy egyéb politikai alakulás igaza céljait.

Vegyünk egy gyakorlati példát. Tegyük föl, hogy a szociáldemokrata párt, amelynek gerince az ipari munkásság, és a radikális párt, amelynek gerince a szellemi munkásság, teljesen egy és ugyanazt a programot fogadnák el. Ugyanaz a párt volnának-e? Vagy egy másik példát. Ma nincs olyan magyar, bármily párt tagja is legyen, aki ne szeretné Magyarország területi egységét megmenteni. És mégis, amikor e célból liga alakul, a szocialisták és, radikálisok e liga megalakulását a legnagyobb bizalmatlansággal nézik. Miért? Nem programja, hanem összetétele miatt. Vagy gondoljuk el, hogy a katolikus papság teljes számban oly egyesületet alakítana, amelynek programja a Saturnus bolygóinak tanulmányozása. Avagy gondoljunk el egy más egyesületet, amelynek tagjai csakis, bárók, grófok és hercegek. Hát szükségük van ezeknek arra, hogy programot állapítsanak meg? Legalább a kívülálló szempontjából ez teljesen fölösleges.

És most nézzük, miért van a pártokban ez a „zajlás”, amelyről a főtti cikk beszél? Miért alakul például a szociáldemokrata pártnak egyszerre oly heves ellenzéke? Nem programja változott meg, hanem összetétele. A Károlyi- és radikális párt vezetői pedig szintén nem azért tessékelnék ki egyeseket pártjukból, mintha ezektől éppen csak a program tekintetében volnának eltérő véleményen, hanem mert személyük ellen van kifogás, mert semmiféle programmal sem kellenek. A győztes pártok számban gyöngék voltak. Természetes, hogy a hozzájuk most csatlakozók közt sokan vannak olyanok, akik bármely győztes párthoz bármikor szívesen csatlakoznak. A hadimilliomosok, akik zsákmányukat biztosítani akarják, a politikusok és hivatalnokok, akik karriert akarnak megfutni vagy már megszerzett állásokat akarnak megtartani, nem nagyon aggályoskodók programok elfogadása tekintetében. Ha nemis tudatosan, de a tudat alatt ezektől félnek a pártok.

A legnagyobb baj pedig az, hogy a konzervatívok nem képesek ma valamely nekik megfelelő párt kereteiben elhelyezkedni. *Sürgös szükség van konzervatív pártalakulásra.* Nem a konzervatívoknak van rá legnagyobb szükségük, hanem a nem-konzervatívoknak. Hiszen már ott tartunk, hogy a 8 órai *Újság-*

— és még azt mondják, hogy nincs elvhűség — jelenti ki vezércikkben, hogy nálunk konzervatív alakulásnak nincs jogosultsága. Ha a konzervatívokat a félelem arra bírná, hogy elhallgassanak, az még nem volna a legnagyobb baj. A baj azonban az, hogy félnek hallgatni, hogy túl akarják kiabálni a leglármásabbakat. Mint lassú méreg vonulnak be azokba a pártokba, amelyek igazában nem kellene sem testüknek, sem lelküknek. Tömegestül foglalnak helyet a szociáldemokrata pártban olyanok, akiknek szemében néhány hónap előtt Apponyi már forradalmár volt. Legkevesebbé sem volna meglepő, ha a bolsevikiek sorában találkoznánk velük, sőt lehet, hogy máris ott vannak. Lehetetlenség védekezni ellenük. Lehetővé kell tenni, hogy mindenki veszély nélkül, nyíltan lehessen konzervatív. Aki ezt nem akarja, annak számolnia kell e korrumpáló helyzet növekvő veszedelmével. Mi ok volna például annak föltevésére, hogy sajtónk, amely egyik napról a másikra kivétel nélkül forradalom pártivá vedlett át, ne volna hajlandó hasonló okokból holnap épp oly nyugodtan a bolsevikiekhez vagy a nagytőkések pártjához csatlakozni? Teljesen fölösleges az ilyenféle urak számára elméleteket kitalálni, úgyis tudják ők, hogy mit tegyenek.

B. R.

Demobilizáció.

A háborúk csodálatos, egységes tanúsága: akár agresszív, akár defenzív alapon indultak meg, akár pozitív, akár negatív eredménnyel végződtek, többé-kevésbé megingatták azt a rendszert, amely voltaképpen a saját védelmére szervezte a külső fegyveres akciókat. Minden rendszer a maga háborús konfliktusa előtt volt a legszilárdabb, legmerevebb s végzet-szerűen a háborúk éppen szilárdságukban, merevségükben kezdték ki őket. Háborúk után tehát szinte törvényszerűen léptek föl állami, társadalmi bomlási tünetek: állami keretek, osztálykötelékek elpattanása, elégedetlenségek, zavargások, forrongások, amelyek során esetleg újabb állam, osztálykeretek, követelések, életigények vetődtek fölszínre... A vihar, a háború bár megszűnt, a fölkorbácsolt tenger — az osztályok, tömegek — még háborog, forrong... a tisztulási folyamat még tart.

A nagy háborúkat szinte törvényszerűen követő ezen anarchisztikus állapotok közvetlen magyarázata két körülmény lehet:

1. A harctéri szolgálat minden fáradalma, borzalma, életveszélye dacára bizonyos, fokú gondtalanságot biztosított, sőt mondhatnám bizonyos *kényelemhez* (mindennel ellátták, kiszolgálták) juttatta a hadsereg egyéneit E kényelemhez való szokás és az a tudat, hogy a háborúban való aktív részvétel nemcsak maximális egyéni áldozat, de a köz érdekében teljesített legnagyobb szolgálat is, — a háborúból hazatérő harcost önérzetesebbé, több igényűvé teszi, aki ellenszolgáltatást kíván attól a társadalomtól, amely a hadiszolgáltatást nemcsak elfogadta, de ki is kényszerítette tőle.

2. A hadműveletek alatt a tulajdon fogalma, a tulajdon

sértetlenségének elve teljesen elhalványul a hadsereg tagjai előtt. A hadviselés alatt minden a hadiérdek alá lépén rendelve, a hadszínterek körletében, sőt a belsőbb területeken is még az esetben is, ha elvben, bizonyos jogi formák segítségével (ellen-szolgáltatás stb.) koncesszió tétetik a magántulajdon javára, minden szükséges és használható anyag, tárgy, érték úgyszólván *az operáló hadsereg köztulajdonába megy át*. Mármint, ha az előbb említett harcos önérzetű s e kommunisztikus nyers érzés-hez még a leszerelési, illetve a békés termelésre való átszerve-ződési nehézségek, akadályok (ez simán az összes tényezők sze-rencsés együttműködése esetén sem mehet, annál súlyosabbá válik, ha oly akadályai is vannak, minő nálunk például, hogy egyebet ne említsék, — a szénügy) is járulnak: *nem szabad csodálkoznunk azon, ha a demobilizációs anarchiát erőszakos, kommunisztikus törekvések jellemzik*.

A mai helyzet alapkaraktere is e kettős motívumból bonta-kozott ki s némi hasonlóságot mutat a népvándorlási utáni időkhöz. A népvándorlás barbárai — mint köztudomású — végigpusztították Európát. És mikor véget értek — írja Lafargue a tulajdon fejlődéséről szóló tanulmányában — a barbár betörések, újabb istencsapás akadt. Koldusok és harco-sok jártak be az országot gyújtogatva, fosztogatva. Egy-egy háború bevégeztével szövetkeztek az ellenséges táborok katonái és saját szakállukra fogtak vállalatokba. A poitiersi csata után (1356) mindkét hadsereg katonái, valahányszor csak idejük engedte, összeállottak s mint rablóbandák saját felelőségükre vívtak háborút. 1360-ban a bretigny békeszerződés után mindkét párt katonáit elbocsátotta, nemsokára azonban újból szervez-kedtek s mint rablóeregek folytatták a hadjáratot. Avignon előtt a pápa megvendégelte őket s fölloldozta bűneik alól, ezen-kívül 500.000 livrest (ugyanannyi korona) ajándékozott nekik; ez azonban mitsem használt: a fákat, szőlőket kitépték, a lako-sokat kifosztották, legyilkolták. Az emberek kénytelenek vol-tak életük és vagyonuk megvédésére szervezkedni...

Ha nem is ily keretek között s nem is ily motívumok alap-ján, de bizonyos értelemben a jelenleg leszerelés alatt álló had-seregekben is jelen vannak ezek a fékezésre szoruló háborús *utóösztönök*. A demobilizációval járó legégetőbb föladat tehát: a leszerelő hadsereg anarchisztikus hajlamait kellő mederbe terelni s meggátolni *az élet, a mindennapi életvitelhez föltétlenül szükséges* javak biztonságát veszélyeztető vállalatokba való bocsátkozásokat. E föladat rettenetes nehézségeivel egyben fon-tosságával, azt hiszem, mindannyian tisztában vagyunk.

Ha jól emlékszem, Clemenceau jelentette ki egy alkalom-mal a bolsevizmusra vonatkozólag, hogy „*az a legyőzöttek sorsa*”. Ez igaz is és nem is. Kétségtelen: e tekintetben óriási fölénnyben van a győző a legyőzöttel szemben. A győzelem, sikeres befejezése a hadifáradalmaknak, kellemes tömegérzést vált ki: lelkes, friss öntudatot visz a csapatok szellemébe. Leköti és foglalkoztatja továbbá a győző seregrészeket az ellen-séges területek birtokba vétele (megszállása), mint egyik kon-krét jelentkezése a győzelemnek. (Katonai szempontból már ez okból is érthetőek voltak a területi aspirációk.) A győzelmes

hadsereg önértetének további dagasztására szolgál épp a győzelem révén megnyílt nagyobb kereskedelmi, forgalmi szabadság, mely esetleg elősegíti a *szukcesszív leszerelést*, a békés termelésre való fokozatos áttérést, a hazatérő hadseregnek a termelő életben való simább elvegyülését.

A bolsevizmus talaját tehát elsősorban tényleg a legyőzött országokban kell keresnünk. A lelki depresszió, hogy a háború során ébredő remények porba hullottak s a nagy katonai lendület dacára végül védtelenül kell az ellenségnek kiszolgáltatni mindent, az anyaterületek leszakadása, kereskedemi, forgalmi akadályok, melyek a leszerelést a termelésre való fokozatos áttérést gátolják meg — nem csoda, ha delíriumossá teszik az objektív, imperialista eredményeket várt tömegeket s az anarchia karjaiba szédítik, amire klasszikus példát szolgáltatnak a németországi lesújtó események.

Mindezek dacára az anarchisztikus mozgalmaktól az entente se fog megmenekülni. Az entente-hadsereg fölüeny helyzete dacára sem mondható intaktnak. Sőt, ha nem tévedünk, az entente már nem is ura az európai helyzetnek: *az események irányításának hatalmát mintha máris kiejtette volna a kezéből*. Miért maradt el az oroszországi expedíció? Egyelőre szerencséje a német polgárháború s a velünk szomszédos nemzetek, amelyek az ország parcellázásának munkáját szabályszerűen bonyolítják le helyettük. Hátra van azonban még az entente-hadsereg demobilizációja, *mellyel egyidejűleg föltétlen át fog szivárogni a kelet anarchiája a legszélsőbb entente-államokba is, beszédes cáfolatául Clemenceau „megnyugtató” kijelentéseinek*.

A jelek azt mutatják, hogy Európa erőinek eddigi szerveződése *teljesen föl fog bomlani*, hogy a fölszabadult erők szabad játékból új egyensúlyi helyzet, új erőszerveződés folyamata induljon meg; s a mai helyzet komoly mérlegelése alapján nem hinnők, hogy csalódunk azon impresszióinkban: *a hosszú háború csak előjátéka volt mindannak, aminek még szigorú törvényszerűséggel el kell következni.* S. I.

Riedl Frigyes a nemzetiségi kérdéstről és a demokráciáról.

Riedl Frigyes *Arany János*-át átolvasván, két helyet találok érdemesnek belőle itt idézni:

1. „Ha az egyes faji vonások nyomát kutatjuk Arany különböző magyar paraszt alakjaiban, mindjárt szemünkbe ötlük *büszkesége*. Ez a magyar nép évezredes jogi állásának következménye. Figyeljünk csak, ha egy magyar paraszt tóttal beszél: semmi kétség, a hódító nemzet egy tagja beszél itt a meghódítottal.” (3. kiad. 131—32. 1.)

2. „Mai napság. (1903), midőn a demokrácia világát éljük, Aristophanes, a demokrácia kinövéseinek gúnyolója, ismét közelebb áll hozzánk.” (290. 1.)

Ad 1. Tehát a hódító nemzet fia a hódítottal. Érezhető, hogy ezt az író egészen rendjén valónak találja. Ellenben, hogy nálunk a nemzetiségekkel, mint meghódított néppel bán-

tak, az csak Scotus Viator találmánya.

Ad 2. A szerzőnek teljesen igaza van, azon az alapon, hogy nálunk 1903-ban körülbelül annyi demokrácia volt, mint Arisztophanesz idejében Görögországban. B. R.

A szellemi élet szabadsága.

Amint a rabszolga csak nehezen tud beleszokni a szabad életbe és a régi szokások folyton kitornek belőle, akként a föl-szabadult magyar intelligencia is rabszolga módra új urat keres magának, ahelyett, hogy a maga ura próbálna lenni. Amilyen vad dühvel rontott neki a magyar értelmiség túlnyomó többsége minden radikális mozgalomnak, amilyen kiméletlenül ajánlotta ellene a terrort és erőszakot, olyan szolgálkúséggel kívánja most minden konzervatív jellegű tömörülés széttöbbségét, minden kommunista mozgalom vérbefojtását. Aki a sajtó és tudományos szakirodalom páfördulását figyelemmel kíséri, aki a régi rend megcsontosodott, mostani véresszájú kirohanásait nézi, újabb tanú jelét látja, hogy a régi rendszer rákfenéje mily mélyen ette be magát a magyarság lelkébe!

A radikalizmus azonban nem akar szellemi prostitúciót, nem akarja, hogy a gondolat a mindenkori uralkodó rend bérence legyen, hanem elsősorban öntudatos, tiszta, érvényesülési akarástól ment szellemi életet kíván. A letűnt osztályuralom legvisszataszítóbb jelensége volt éppen az értelmiség megfertőzése. Rosszszagú zsellérszobák szülőiteiből, piszkos, elmaradt gettó jelvényes családok unokáiból olyan szellemi testőrséget tudott az uralkodó rend tenyészteni maga körül, melynek a földműves „büdös paraszt”, a szegény tanuló „borzas zsidókölyök”, amely gerinctelenül, ifjúkorának emlékeit feledve teljes szívvel és lélekkel segített tízezer embernek abban, hogy az emberek millióinak sárga foltot kényszerítsenek a mellére, s állati sorban legyen részük. A nép legszélesebb rétegeit érvényesülésre juttató radikalizmus mellett ugyan ilyen förtelmes elfajulás nem következhetik be, de minden hasonló eredményre vezető iránynak el kell vágni útját. A radikalizmus szabad gondolata fegyverként csak az ellenagitációt ismeri, s ameddig valamely jóhiszemű, tiszta szándékú mozgalom, legyen az szélsően konzervatív vagy kommunista, az élet és biztonság bűntetőjogilag védett érdekkörét nem sérti, addig mindenki szabadon, szívének és lelkének legbensőbb meggyőződése szerint vehet benne részt s hirdetheti nézeteit. Bárd József.

Mit olvas a pesti diák?

Az *Irodalomtörténet* legutóbbi, 1919 január-februári számában igen figyelemreméltó kis közlemény jelent meg (p) aláírással s *A fővárosi ifjúság és a hírlapirodalom* címmel. A cikk egy pesti reáliskolában s egy budai gimnáziumban gyűjtött adatok (osztályonként 60 tanulót véve átlagul) alapján íródott s a következő érdekes statisztikát tartalmazza:

A lap, illetve folyóirat címe	O l v a s s á k			
	egy pesti reáliskola III–IV. oszt. V–VIII. oszt.	egy budai gimnázium III–IV. oszt. V–VIII. oszt.		
Az Est	31	51	27	39
Előre	28	12	14	12
Pesti Hirlap	22	27	20	26
Színházi Élet	16	29	8	18
Érdekes Ujság	14	20	13	17
Sporthirlap	13	13	4	12
Déli Hirlap	12	25	13	22
Képes Ujság	11	5	11	12
Zászlónk	10	16	10	14
Tolnai Világlapja	8	7	9	9
Pesti Napló	7	15	8	9
Sportlap	6	10	4	12
Vágóhid	6	11	2	9
Figaro	6	10	2	6
Világ	5	12	3	4
Magyarország	5	16	5	—
Remény	4	4	1	1
Pesti Futár	4	12	2	8
Új Idők	4	8	4	7
Borsszem Jankó	4	5	2	4
Színház és Divat	4	5	2	4
Az Ujság	3	6	4	6
Mátyás Diák	3	2	1	1
8 órás Ujság	3	2	5	8
En Ujságom	2	—	4	2
Jó Pajtás	2	—	4	2
Kis Pajtás	2	—	1	—
Erő	2	—	1	5
Egyenlőség	2	2	—	1
Bolond Istók	2	—	—	—
Budapesti Hirlap	2	2	2	3
A Nap	2	1	2	4
Múlt és Jövő	2	6	1	2
Népszava	1	4	1	1
Vasárnapi Ujság	1	2	1	3
Nyugat	—	8	—	3
Eszteendő	—	5	1	2
Term.-tud. Közlöny	—	3	1	2
Darwin	—	3	—	1
Huszedik Század	—	1	—	1
Virradat	—	2	—	—
Sajtó	—	2	—	—
Magyar Hirlap	—	1	1	1
Alkotmány	—	1	—	1
Élet	—	1	—	1
Hét	—	1	—	—
Új Nemzedék	—	1	—	—
Sziv	—	—	2	1
Társaság	—	—	—	1
Magyar Figyelő	—	—	—	1
Ország-Világ	—	—	—	1
Német lapok és folyóiratok	4	5	3	4

(Az *Irodalomtörténet* az adatokat egymás után felsorolva hozza. Mi szemléltetőbbnek tartottuk a főntebbi módot.)

Az adatgyűjtő kétségkívül hasznos munkát végzett. Úgy hisszük azonban, hogy adatai nem teljesekek, másszóval, hogy

a diákok nem valamennyi olvasmányukat vallották be: elhallgatták a különböző szenzációhajászó lapok és pikáns időszaki sajtótermékek olvasását. Pedig tudvalevőleg ezek olvasótáborának igen jelentékeny része éppen diákokból kerül ki. Eszünkbe jut, mit hallottunk a minap egy fővárosi tanítónótól: egy földrajzórán észreveszi, hogy az egyik növendék folyton a pad alá néz. Odamegy hozzá, látja, hogy olvas. Kiveszi kezéből a füzetet, az ismert tarka boríték, rajta a cím: Fügefa-levelek és más pikáns történetek. A tanuló kilencéves leány volt!

Föltűnő a színházi és sportlapok roppant olvasottsága, egyáltalán, hogy — gondoljon csak vissza kiki saját diák-esztendeire! — milyen sok, mennyi különböző lapot forgatnak manap a diákok. Itt nem használ semmiféle szülői vagy tanári tilalom. Kiemelendő még a felekezeti jelleget viselő folyóiratok kedveltsége; a *Zászlónk*-nak kétségkívül nagy szerepet játszik ebben a szerkesztés elevevése s a diákokkal való szoros pajtási kapcsolatot létesítő ötletessége. Sürgős szükségnek tartjuk ezek ellensúlyozására egy minden felekezeti bélyegtől mentes, modern világnézetű ifjúsági revü és diákújság megindítását, a legjobb írók és újságírók közreműködésével. Úgy-szintén az iskolák olvasóteremmel való ellátását (bennük a megfelelő lapok és folyóiratok), úgy ahogy a laktanyákban már megtörtént. Elvégre az iskola is van olyan fontos, mint a kaszárnya!

Fábián Ferenc.

A háború legnagyobb hősei.

Nem azokra a hősökre gondolok, kik arany és ezüst kitüntetések kaptak, ők legjobb esetben csak bátrak voltak. Azokra, akikre én gondolok, sem arany, sem ezüst kitüntetés nem várt, sőt még hősi halál sem.

Csaknem három és fél évig volt egy nazarénus tisztiszolgám. Torontáli tót volt, hétholdas kisgazda, 40 év körüli, nő, öt gyermek apja. Egészséges, erőteljes, értelmes arcú ember, ezermester, leleményes és a háborúról való nézete kivételével maga a józan ész. Bevonuláskor megtagadta a fegyvernek kézbevitelét. Akkoriban rövidesen bántak el az ilyen emberekkel. A századparancsnok azonban, egy valaha aktív főhadnagy, humánus ember volt. Maga elé hívatta és föl szólította, hogy vegye át tőle a fegyvert. A föl szólított szerény hangon felelte, hogy nem teheti, mert vallásos meggyőződése tiltja. A főhadnagy újból rászólt:

— Ha átveszed a fegyvert és elviszed innen a kaszárnyába, olyan beosztást kapsz, hogy soha többé puskát nem kell kézbe venned.

Rövid gondolkozás után kérdezte:

— És nem kell vele lónóm?

— Nem.

Erre átvette a fegyvert, tisztelgett és megindult a kaszárnya felé. Ekkor odaléptem a főhadnagyhoz és megkértem, hogy ezt az embert tisztiszolgául vehessem magamhoz.

— Az lesz a legokosabb, legalább teljesen megbízható tisztiszolgád lesz.

Úgy is lett.

Elkövetkezett azután az az idő, amikor szigorú parancs jött, hogy a nazarénusok tisztiszolgául nem alkalmazhatók, le kell őket adni. Emberem hozzám jött és így szólt:

— Én el vagyok tökélve, hogy *azt* a parancsot (t. i. a fegyverfogásra vonatkozót) nem teljesítem, bármi is lesz belőle és ha szabad, szívesen szolgálom tovább a hadnagy urat, de kérem, ne tegyen értem semmi olyant, amiért bajba kerülhet.

A szigorú parancsot persze nem teljesítettem. Nem hiába hangzott már önkénteskor *Beschreibung*-om így:

„*Zeigt gar keine Interesse für den allerhöchsten Dienst*“

B—n.

A kommunizmus erkölcsi törvénye.

A Kereskedelmi Bank legutóbbi botránya abból eredt, hogy a hadbavonult tisztviselők pótlására a háború alatt fölvetett s a megcsappant munka folytán immár fölöslegessé vált ideiglenes tisztviselői egy részének fölmondott, illetve egy részét megfelelő végkielégítéssel elbocsátotta.

A bank ezen elhatározásában szigorúan a népkormány által kiadott rendelet értelmében járt el, egyébként is, mivel az elbocsátás alá kerülő tisztviselőket kifejezetten a háború tartamára alkalmazta, a beköszöntött béke már automatikusan föloldotta a bankot kötelezettsége alól. Ennek dacára az érdekelt tisztviselő karnak, illetékes szervezete útján sikerült a bankra pressziót gyakorolni s a fölmondás kérdését egy későbbi időpontra kitolni.

Mi lehetett az a magasabbrendű erkölcsi alap, mely, ha részben is, de megdöntötte a bankigazgatóság jogilag megtámadhatatlan álláspontját!

Sohse volt annyira országos érdek, mint ma, hogy mindenki, aki dolgozni akar, munkához, keresethez jusson. Sohse volt tannyira kormánykötelesség, mint ma, a dolgozni akarók munkához segítése. Elsőrendű állami és kormányérvék, hogy minél többen, minél gyorsabban helyeződjenek el a békére szerveződő termelésben, minél gyorsabban lebonyolíttassék *a minden mobilizációnál fontosabb s nehezebb demobilizáció munkája*. Hiszen az ország helyzetét igazán súlyossá éppen az a körülmény teszi, hogy nagyrészt a kormányon kívül fekvő okokból a demobilizáció munkája nem haladhat a kívánatos tempóban.

A konszolidálódás folyamatát mesterségesen veszélyeztetné, ha egyes, a háborús konjunktúra alatt szédületesen föllendült üzemek, vállalatok azon a címen, hogy az átmeneti békekonjunktúra tetemesen megcsappantotta a profitrátát, bár megtámadhatatlan, törvényes keretek között, alkalmazottaik egy részének szélnekeresztésével fokozhatnák a leszerelés nehézségeit.

Röviden: *a mai helyzet lehetetlenné teszi, hogy akár a tisztviselők terhére a fönti értelemben kikötött szerződéses alap,*

akár a népkormány idevágó rendeletének megállapításai irányadóul, kötelezőül fogadtassanak el. És pedig:

1. Mert a beállott pangásnál fölöslegessé vált tisztviselők munkájának jelentékeny része van a háborús jövedelmek sikeres adminisztrálásában.

2. Oly vállalatoktól, mint a Kereskedelmi Bank is, várható el elsősorban, hogy anyagi eszközeihez mérten osztozzék az állammal a békére való berendezkedés, átszerveződés sziszifuszi munkájában.

Ez kötelesség és lelkesen viselendő e föladatokban való osztozkodás minden anyagi terhe: *ez a kommunizmus erkölcsi törvénye*, mely alól legkevésbé oly kapitalista vállalatok, mint a Kereskedelmi Bank vonhatják ki magukat.

* * *

Így fogván föl a mai helyzetet, szinte *megdöbbenő volt az a részvétlenség*, mellyel Garami miniszter fogadta legutóbb a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének a harctérről visszatért munkanélküli tagjait s az a *ridegség*, mellyel elzárkózott a főnti testület kérelmével való foglalkozástól. Garami a többek között ugyanis ezeket mondta: „Ami pedig azt a követelésüket illeti, hogy a kormány kényszerítse a nagytőkéket, hogy vegyék vissza alkalmazottaikat, ha nem is tudják őket foglalkoztatni, az egyenesen a kormány pénzügyi tervei ellen szól. A követelés teljesítése azt jelentené, hogy a nagy vagyonok munkanélküli jövedelem útján a kereskedelmi alkalmazottak zsebébe vándorolnának, holott a kormánynak az a terve, hogy elvesz minden hadinyereséget s a nagytőkések vagyonának legnagyobb részét, hogy kiadásait fődözhesse. A követelések teljesítése tehát az adóalany elvételét jelentené és ebbe a kormány nem mehet bele.”

Helyünk nincs arra, hogy ezen dogmatikus, közgazdaságilag abszolúte téves, állásponttal bővebben foglalkozzunk, itt csak néhány megjegyzésre szorítkozhatunk.

1. Hiába védjük aktívaink sértetlenségét, ha más oldalról nincs módunkban meggátolni passzívaink növekedését. (Ha féltjük a nagytőkét s egyéb munkaalkalmat nem tudunk a főnti alkalmazottaknak biztosítani, — végeredményben a kormány kötelessége őket az éhenhalástól megmenteni.)

2. Igen helytelen a „munkanélküli jövedelem” kitétel egy négy és fél éves, háborút végigküzdött s a háborúban való köteles résztvétel miatt állását, egzisztenciáját elvesztett *proletár-osztállyal* szemben, akiknek (ha átmenetileg *látszólag* talán munkanélküli jövedelemhez jutnának is a régi munkaadók rovására) *ehhez bizonyos értelemben erkölcsi jogosítványuk van*: a háborús kitűnő konjunktúra biztosított ugyanis a vagyonnak oly magas profitot, melyből minden megerőltetés s az állami érdek veszélyeztetése nélkül könnyen telhetnék a *háborít áldozatai átmeneti támogatására*.

3. Minden adóalany, hadinyereség, nagytőkés vagyonának az állam céljaira való megóvás igyekezeténél fontosabb, hogy a *munkanélküliség* folytán az élelmiszer-, szénhiányból a mai viszonyok mellett föltétlen kibontakozható anarchiától *megóvas-*

sék az ország. A nagy vagyonok tulajdonosai a fönt kifejtett kommunista erkölcsi törvény kötelezővé tétele miatt semmi szín alatt sem nyúlnának forradalmi eszközökhöz, ellenben a munkanélküliek tömegére nézve az esetben, ha velük szemben a nagytőkét vennők védelembe, más megoldás alig maradna,

S. I.

Két világ.

Az események folyamán beigazolódott a geopolitikai iskolának az a tanítása, hogy az angol, német és orosz imperializmusok érdekei nem csupán ellentétesek voltak, hanem keresztezték egymást, úgyhogy az érdekek kiegyenlítéséről szó sem lehetett. Az egyiknek veszni kellett. A német imperializmus megbukatta az orosz, az entente-imperializmus pedig a németet. Így most az entente versenytárs nélkül maradt imperializmusával Európában. Mégsem élvezheti nyugodtan győzelmének gyümölcsét, mert a többiek leverésével egy új, hatalmasabb ellenfele támadt az orosz munkásosztály forradalmában. Eddig az imperializmusok álltak egymással szemben, most *az imperializmusok egymásközi harcát fölváltotta egy sokkal nagyobb küzdelem: az imperializmus harca a munkásforradalommal.* Európa két nagy táborra oszlott: egy keleti és egy nyugati félre, az entente-imperializmusra és a szláv munkásforradalomra, melyeket áthidalhatatlan szakadék választ el egymástól. A háború problémája csak az volt: angol, német vagy orosz- hegemonia alatt álljanak-e Európa népei és a nagy mérkőzésben az angol-orosz vagy a német, később az angol vagy a német imperializmus kerekedik-e fölül. Most a kérdés úgy szól: *imperializmus-e vagy proletárdiktatúra; kapitalizmus-e vagy szocializmus; polgári demokrácia-e vagy szocialista köztársaság?*

Európa nyugati és keleti fele áll most egymással szemben halálos mérkőzésre. Ez nem két vonalnak a harca többé, mint volt az imperializmusok háborúja, hanem, ez a mérkőzés a volt központi hatalmak egész területén folyik. *Az itt élő néptömeg a két világ ütközője és ennek hova fordulásával dől el Európa jövője.* Sikerül-e a bolsevizmusnak tovább terjedni nyugatra, vagy az entente vissza tudja szorítani azt az orosz határon: ezen a két nagy kérdésen fordul meg Európa sorsa és ekörül forog ez az egész zűrzavar, amely most Európában van.

Az erők egyensúlyát mérlegelve meg kell állapítanunk, hogy a bolsevizmusnak kétségtelen előnye propagatív ereje, melynél fogva az önmagától terjed és minden országban önálló hordozója az illető ország munkásosztálya. Ezzel szemben az imperializmus tisztán militarisztikus szervezetére támaszkodhatik, ezzel áll és ezzel bukik. Ha tehát fönn akarja magát tartani, akkor el kell árasztani militarizmusával egész Európát nyugattól keletig, amit még a nyugati gazdag demokráciák sem bírnak ki sokáig. És még egy körülmény van, amely a nyugati demokráciák helyzetét csaknem tarthatatlanná teszi. A német imperializmus ellen a népek szabadságának és föl-szabadításának eszméjével vitték harcba a tömegeket. A német

imperializmus összeomlásával ez az eszme üres jelszavá lett és ma már aligha tudja az entente munkástömegeit a keleti szláv munkásállam ellen küldeni.

Az entente a német imperializmus leverése után szerepet cserélt. A feudalizmus béklyóiban szenvedő népeknek a szabadságot hozta, de a kapitalizmus bilincseiből szabadulni akaró munkásosztály már szemben találja magát az entente-tal. Rövid idő alatt az események rohanó szekerén, haladva, csodálatos változáson ment át a Nyugat fogalma. Ma már a haladásnak, a jövő fejlődésnek nem az a gyújtópontja többé, ami volt a háború előtt. A Nyugat megfordult — Kelet felé. Keletről jön a fény ezentúl és a szláv birodalom és a szláv faj lesz a jövőben a műveltség, a haladás irányítója Európában, mint ahogy a román faj volt a francia forradalom óta.

Hortobágyi László.

Masaryk üzenete.

Azt hittük, hogy benne Plato bölcs és eszményien fennkölt államfője fog megszólalni. Csalódtunk. A nacionalista imperializmus világnézetét vallja ő is. Üzenetéből nem a jövő tisztult nemzetközisége, hanem a múlt — s fájdalom, a jelen — zavaros, visszás sovinizmusa csendül ki. Nem ismerünk rá Masarykra. Keressük a mélyreható, finom szellemű tudóst, aki az orosz vallás- és történetfilozófiáról írott nagy művében legmélyebben fogta meg, s csodálatosan finom intuícióval érezte meg az orosz lényegét. Keressük az igazolást, mert fáj szellemünknek Masaryk egyéniségének és szellemének világító nagyságát elhomályosulva látni. Amde mentséget nem találunk. Masaryk durva és leplezetlen imperialistának nyilatkozott meg.

Vizsgáljuk meg egy-egy tételét. Kiválóan azt, ami minket a legközvetlenebbül érint. „A magyaroknak csak önmagukból alkotott nemzeti államhoz van joguk.” Miért? Mert elnyomták a tótot, szerbet, román és rutént. Masaryk ezt más pátosszal érzi, mint mi, de ismerjük el, hogy lényegében igaza van. A tényállás helyes, de a hozzáfűződő következtetés helytelen. Masaryknak *distingválnia* kellene! Amilyen élesen különböztet az orosz cárizmus rendszere s az orosz nép és szellemiség lelkülete és érzelmei között, amily gondossággal húzza meg a választóvonalat az elnyomók és elnyomottak között, éppen oly köteles felelősségérzettel és lelkiismeretességgel kellene különbséget tennie a letűnt magyar politikai uralom és a magyar nép egyeteme között, amely nemzetiségi testvéreivel együtt az elnyomatás keserű kenyerét ette. Amde Masaryk most nem oly kényes gondú, mert őt is a nemzeti ideál kápráztatja el. Magyarország csak önmagából alkotott nemzeti állam lehet, viszont Csehország kénye-kedve szerint ragadhat magához rutént, magyart, németet, csakhogy imperialista célkitűzését megvalósítsa. A régi magyar nemzetiségi politikát egyetlen szóval sem akarjuk védeni, pusztán azt valljuk, hogy a magyar osztályuralom bűneiért nem lehet a magyar nép egyetemét meglakoltatni. Azt valljuk, hogy élet- és emberellenes minden

olyan politika, amely régi elnyomatásokat akként szüntet meg, hogy helyettük újakat terem, s amely a múltat olyképen véli jóvátenni, hogy eleve megmérgezd a jövőt. Ismételjük, a múlt-ról nincsen egyetlen mentő szavunk. De azt kérjük, vajjon lesz-e üdve és előnye a fölszabadított népeknek abból, ha az ő fölszabadulásuk mások jogainak megcsorbitásával és megtip-rásával jár? A régi rendszer összeomlott, mert minden ízében egészségtelen volt. De egészségesebb lesz-e a jövőbe kirajzolódó új állapot, amely friss sebeket üt egyes népek lelkén, s új elke-seredéssel és bosszúindulattal telíti a föl frissülő környezetet? Nem rosszabb-e ez — s mi nem a múltat sírjuk vissza — a meg-döntött rendszernél, amelynek igazságtalanságait némikép az idegek megszokottsága enyhítette és ellensúlyozta?

A nemzetek önrendelkezési elve szent és megtámadhatat-tan. Ha az egész világ elrúgja és megtapodja, nekünk akkor is ki kell tartanunk mellette. Eppen azért, mert az minden pilla-natnyiségtől és esetlegességtől elvonatkoztatott, s a helyes föl-ismerésben gyökerező elv, amelynek igazságos megvalósulása a jó béke leghatékonyabb eszköze. Amde az önrendelkezési elv kölcsönös és egyetemes érvényű jog, amelyet egyik nép sem gyakorolhat a másik rovására. Az igaz eszme nem szolgálhatja az igaztalan politika céljait. S ha Masaryk csak a tiszta magyar nemzeti állam, létjogosultságát ismeri el, ellen-ben az újonnan támadt, hódító célzatú nemzetiségi államokat szentesíti; ezzel csak önmagával jut ellentmondásba és tesz tanúságot egységes, elvi álláspont teljes hiányáról. Érdekes, hogy éppen az entente publicisztái és ideológusai hirdették váltig a nemzeti államnak egyedüli létjogosultságát s vallották Közép- és Kelet-Európának a nemzetiségi elv szerinti leendő újjárendezését, holott ezeknek a területeknek rendkívülien heterogén etnikai jellege már eleve kizárja a nemzetiségi tiszte érvényesülését. Így tehát a régi nemzetiségi államok helyett újak támadnak, talán még változatosabb etnikai összetételben, mint ezelőtt. Ez önmagában még nem volna a legsúlyosabb baj. Ami az új alakulásokban nyugtalanító és aggodalmas, az éppen a wilsoni gondolatnak, nyílt megvetése. Wilson szerint a népe-ket nem lehet — miként holt tárgyakat — megkérdezésük nélkül egyik államból a másikba áttolni. Azonban a köröttünk to-bzódó imperializmusok eljárása ennek szögesen ellenmond. És éppen Masaryk tetőzte be a sovén imperializmus művét, ami-dőn a ruténeket is elkívánta Csehország számára. A többi impe-rializmusok, ha idegen népeket is vonnak hatalmi körükbe, ezt végső sorban azért teszik, hogy a határaikon kívül élő faj-testvéreiket hiánytalanul egyesítsék az anyaországgal. Masaryk ellenben a csehekkel semilyen közösségben lévő ruténeket óhajtja belekapcsolni a cseh impériumba, Magyarország és a rutének nemzeti centrumainak megkérdezése nélkül. Némikép csodálatos, bárha a sovén eltévelyedés sok mindent megértet, hogy Masaryk, noha tisztán látja a nemzetiségi egyéniségek lényegének rendkívüli bonyolultságát¹ s rámutat a nemzetiségi államok belső nehézségeire, mégis oly önfeledtséggel hirdeti a

¹ I. h. G. Masaryk: *Zur russischen Geschichte- und Religions-philosophie*. I. k., 59. fejezet.

cseh imperializmus kívánságait. Ez annál csodálatosabb, mert Masaryk a folytonos nemzeti differenciálódás folyamata mellett hangsúlyozza az egyre erőteljesebb integráció, a világbirodalmak, a népek világszövetsége létrejöttének szükségét, ami természetesen az országhatárok és kiterjedések jelentőségét nagy mértékben csökkentené.

Masaryk öntudatlanul is árt saját népének, mert minden imperializmus kétélű fegyver s olykor kezdeményezőjét halálosabban találja, mint azt, aki ellen irányzott volt.

Neufeld Béla,

A magyar értelmiség válsága.

Kunfi szocialista miniszter úgy nyilatkozott egy külföldi lap tudósító előtt, hogy a magyar értelmiség egy része kénytelen lesz kivándorolni és külföldön keresni munkát és megélhetést. Ez a kijelentés magában véve nem olyan tragikusan új, mint ahogy az az első pillanatra látszik. A magyar értelmiség jelentékeny része eddig is külföldön élt, ahol a legkülönbözőbb foglalkozásokban helyezkedett el. A tragikum a mai helyzetnek abban van, hogy azok közül, akik eddig az országon belül találtak megélhetést biztosító foglalkozást, a jövőben sokan nem tudnak elhelyezkedni a megkisebbedett Magyarországon. Hozzájárul ehhez még az a súlyosító körülmény is, hogy ezek legnagyobb része a tisztviselő vagy általában a jogászai elemhez tartozik, melynek műveltsége helyhez kötött, nem nemzetközi értékű.

Semmi kétség: a magyar értelmiség olyan válságon megy keresztül, amelyet még eddig nem élt át soha.

Magyarországon ezer év óta változatlanul egy és ugyanaz az osztály uralkodott: a nagybirtokos arisztokrácia. Ez a feudális uralom évszázadok folyamán kifejlesztett magának — a hűbéri társadalmi szervezet elnyomó és kizsákmányoló politikájának megfelelően — egy értelmiséget, amely akarva, nem akarva, tudatosan vagy öntudatlanul ennek az elnyomó és kizsákmányoló politikának szolgálatában állott. Az értelmiség (kivétel nélkül: a mérnöktől a tanítóiig) volt az uralkodó osztály elnyomó eszköze.

A háború elvesztésével az ezeréves feudális uralom megroppant és a feudális uralom összeomlásával kezdődik az értelmiség válsága. A magyar értelmiséget magával rántja bukásába az az osztály, amelynek szolgálatában állott. Most tűnik ki igazán, hogy a magyar értelmiség mesterséges tenyésztés volt, tisztán egy elnyomó politika céljaira.

Az orosz értelmiség kétszeresen bűnhődött ura bűneiért: a cári uralom alatt a diákok ezreit küldték Szibériába, mert forradalmárok voltak; a forradalomban pedig irtóháborút hirdetett ellene a proletárurolom, minthogy a fiatal diákok idősebb korukban a cári uralom elnyomó eszközeivé lettek. A magyar értelmiség szerepe annyival szomorúbb, hogy neki nincsenek mártírjai a múltban, mint voltak az orosz értelmiségnek. A magyar értelmiség teljesen elmerült már fiatalkorában a feudalizmus fojtó légkörében.

Most a társadalmi fejlődés határkövéhez jutottunk el. Tanúi vagyunk egy ezeréves társadalmi rendszer fölbomlásának, amelynek romjain teljesen új társadalmi rendnek kell kialakulni. Ez a rendszerváltozás, melynek értelme az, hogy akik eddig alul voltak, azok most fölül lesznek, nem mehet végbe nagy rázkódtatások nélkül. Az osztályoknak ebben az élet-halálküzdelmében az értelmiség két malomkö közé jutott. Az átmeneti állapot szenvedéseiből bőségesen kijut neki, az új társadalom születésének kínjait saját testén fogja érezni és ez ellen aligha tud védekezni. De van mód rá, hogy a szenvedéseket és fájdalmakat enyhítsük. Ha nem akar az értelmiség teljesen fölmorzsolódni, ha az értelmiség csőd jót el akarja kerülni, akkor nyílt szemmel kell eléje nézni az eseményeknek és a jövőre föl kell készülnie. Értelmiségünket csak az mentheti meg, ha mindent áttanul, ha minden értéket átértékel, ha gyorsan alkalmazkodik az adott viszonyokhoz és teljesen szakítva a múlttal, tisztán a jelen és a jövő nagy céljaitól vezetteteti magát.

Hortobágyi L.

A „Pester Lloyd” és a polgári társadalom hívei.

A *Pester Lloyd* január 9-iki vezércikke bizonyítja, hogy csak egy 300.000 főből álló kisebbség érdeke egy új, a magántulajdont nem tisztelő rend megteremtése: „az ország népességének milliói öntudat, életöszön, világnézet és meggyőződés révén a polgári társadalom hívei”. — A 10. oldalon azonban a *Lokalnachrichten*-rovat első híreként a következő pár sor díszleleg: „(Elszegényedett kereskedők támogatása.) A budapesti kereskedőegyesület pályázatot hirdet az általa kezelt *Bernfeld-alapítvány* kamataira. Kiosztásra kerül tizenkét 100 koronás segély. Pályázhatnak volt budapesti kereskedők, kik *önhibájukon kivitt szegényedtek el*. A kérvényhez, mely f. hó 20-ig az egyesülethez (VI. Andrassy-út 12) nyújtandó be, szegénységi bizonyítvány és hatósági igazolás arról, hogy a kérvényező Budapesten önálló kereskedést űzött, csatolandó.” — Vajjon a 300.000 fölforgató közé számította-e a *P. Ll.* ezeket a pályázókat? Ha igen, hibás a statisztika, ha nem, akkor nagyon öntudatos), átfogó világnézetű hívei vannak a polgári társadalomnak.

P. E. F.

KÖNYVISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK

Magyarország földrajza. Lóczy Lajos: *A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalmi, tudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. A miniszter megbízásából a legjelesebb szakértők közreműködésével szerkesztette Lóczy Lajos. 9 táblával.* Budapest: Kiadta a Földrajzi Társaság, 1918. — Ungarn. Land und Volk. Verlag des Franklin-Verein, 1918.

Az előszó mindjárt a könyv legelején vádaskodik: „Hazai irodalmunk nélkülöz olyan könyvet, mely tömören és *egymással szoros kapcsolatban* foglalná egybe mindazt, amit szülőföldjéről mindenkinek tudnia kellene.” Ez egyszerűen valótlan. Hunfalvy Jánosnak magyarul írt Magyarországról és Európáról szóló lelkiismeretes és geográfiai tudással meg érzékkel megírt könyve, melynek kéziratban maradt részét a szerző halála után Thirring adta ki, a honi szükségletnek teljesen megfelel. Raoul Charard egy Párisban élő hazánkfi, szintén adott ki ismertetést, Magyarországról francia nyelven írott munkájával. Sziklai János Zürichben tett közzé egy könyvet *Ungarn* cím alatt. 1895-ben egy 9 kötetű millenniumi kiadás jelent meg Magyarországról, melyben megvan, amit Lóczy keres. A *Pallas lexikon* szintén összeállított Magyarország összefoglaló címe alatt oly gyűjteményes munkát, minőt Lóczy tervezett, de érdekesebb, kimerítőbb és ami fő — *geográfiai* tartalommal. Az ő két könyvére tehát szükség egyáltalán nem volt. Hogy a „természettudományi földrajz” szempontjából e könyvek Lóczy professzort és híveit ki nem elégítik, természetes. Azoknak Sievers, Philippson, Braun és Hettner az isteneik. Abban azonban igaza van az előszónak, ennek „mi (ők t. i.) voltunk az okai”, illetve az a „természettudományi földrajz”, amely a nemzetek kizárásával csak morfológiát és geológiát üzött 25 éven keresztül Magyarország két egyetemén. A kor szellemét jobban megérző Czirbusz Géza, vidéki tanár létére, a külföld temérdek példájára a huszadik század pirkadásával szintén közrebocsátotta „Magyarországa huszadik század elején” című munkáját, azt azonban a természettudományba belefúladt földrajzi társaság nem vette figyelembe, még ismertetést sem közölt róla. Ebben Magyarország századeleji geográfiájáról tudnivalókat tömören és szoros kapcsolatban foglalt egybe, mint Lóczy Lajos kívánja. El is kelt belőle mind az 1000 példány. Ezt persze jó elhallgatni. Azt azonban lehetetlen elhallgatni, hogy a földrajzi társaság kiadásában *geográfiai tartalmú* könyvet várunk, Lóczy könyve minden, csak *geográfia* nem. Sem geográfiai szellem, sem érzék, sem alapfölfogás nincsen benne. Nem is lehet más, 36 heterogén szakiró nem csinálhat földrajzi könyvet. Enciklopédia vagy polihistória az — nem a magyar föld hű leírása. Egységes kép ki nem domborul illy részletdolgozatokból, egy különböző virágokból összeszedett csokor az, melybe kaméliák, orchydeák, szegfűvei s rózsákkal együtt szarkalábak, tubarózsák, árvácskák és büdöskék vannak közös csokorba egybefonva, hogy az ember elkábul a különféle együvé nem való virágok illatától, de egyáltalán nem okul belőle s nem telik benne gyönyörűsége. Pláne ha két csokorra osztja, amert a külföld számára íródott német kötet másképp fest, mint a

honi gusztrasra számított magyar rész. Hogy mi az oka e különködésnek, arról nem ad fölvilágosítást a szerző sem a magyar, sem a külföldnek okulására szánt kötetben. Még egy fura szeparatizmusról kell említést tennem. Horvát- és Szlavonországról szóló fejezeteket, mind horvát specialista írta. Szakszerűség szempontjából elfogadható, de az egységes geográfiai szellem és politika álláspontjából eléggé el nem térhető fölfogás.

Legvisszásabb azonban a szerkesztő úrnak hibája, hogy ugyanegy témát más ír meg a magyarok és más a külföld számára dr. Cholnoky kivételével, ki a természettudományokban szokatlan dogmatikus és apodiktikus szentenciáival mindkét kötetben kelt szenzációt és tudományos húzódozást tételei akceptálásánál. A német kötetben lefoglalta magának a geológiai, etnográfiai, demográfiai, klimatológiai és leíró részeket. Így esett a nagy eset, hogy a könyv egyik legértékesebb fejezete, Magyarország geológiája kimaradt a külföldnek szánt kötetből és Magyarország klímáját sem Róna, sem Anderkó, hanem Cholnoky ismerteti. Így történt, hogy a gazdasági részen megosztzkodtak Bernát István (földmívelés), Arató Gyula (erdészet), Rácz Géza (bányászat), Langraf János (halászat), meg Rubinek Gyula. Az ipar, kereskedelem fejezeteit Gratz Gusztáv, Gaál Jenő, Matlekovich írták. Magyarország művelődési, jogi és közigazgatási állapotait megint egyszerre két-három külön szakíró, Rubinek a német részben Bernáténál gyengébb dolgot nyújtott.

Nem akarván haszontalanul cserkészkedni a jog, pénzügy, tanítás és kultúra külön heterogén területein, csupán a földleírást és vele kapcsolatos ismertetőket vesszük szemügyre.

Lóczy bevezető geológiai dolgozata a magyar részben mintaszerű. Igaz, hogy osztrák és német geológusok, különösen Suess hatása alatt áll; a francia Bertraud, Haug, Lougeon, Aberdanon, pláne a följútt elevelációs elmélet geológusait mellőzi, de amit ír és magyaráz, Suess, Heim, Penck szempontjából logikusan írja és fejtegeti, mindig számot vet a morfológia újabb haladásával. csak geológiai térképével vagyunk megakadva. A jelenkor és a harmadkori lerakódásokkal agyontömött térképén a vulkános felületek és masszívumok alig láthatók. Azután itt is, mint nagy tektonikai térképén, a kronológia geológiai időrendi elem domborul ki, mely csak a fejlődést, nem pedig Magyarország pedológiai viszonyait mutatja. Pedig a geográfusra érdekesebb a kőzetek és talajnemek ismerete, vagyis az ásványtan, mint az egymást föl-váltó geológiai korszakok ábrázolása. Ha már geológia kell, Magyarország területét ismertető részében, a szerző inkább Neumann példáját követte volna, ki az Alpok és Kárpátok plasztikai rajzolatában csak a különböző korbelti táblás térségek, masszívumok, rögök, rónák, vulkánok és redőzött felületek geográfiai elosztakozás módját mutatja be. (*Scobel: Geogr. Handbuch Bd. I. p. 148.*) Ez hasznosabb eljárás geográfusra nézve, dr. Cholnoky professzor úr igazi Philippon, Grund és Hettner-féle rajzokat nyújt Magyarország hegy- és vízrajzolatában, nem törődve azzal, hogy a háború óta sokat engedett már merész és dogmatikus állításaiból az intranzigens, természettudományos geográfiai iskola. Hogy a topográfiát szögre akasztva, mindig a terület geológiai formáit tolja Előtérbe, hagyján, de hogy az Urnak 1918-ik esztendejében még mindig hátráló erőzívóval és lefejezett (megcsapolt) folyókkal, deflációval magyaráz — meglepő. A Duna a Vaskapunál megakadt és továb fölgyülemlt vize párolgással tartotta egyensúlyban a hozzáfolyást, de mikor volt az? Le tudja írni töviről-hegyére persze a régi, előtte is ismeretlen Magyarország plasztikáját, Barlangok beszakadásából a Perecska és Berezaska kavicsaiból és megfordulásából az Alduna keletkezésére következtet, de a törések, tömegmozgások és tömeges emelkedések nem a Suess-féle

összeomlás elmélete többé. Aztán efféle egyéni genetikai vélemények teljesen közömbösek Magyarország felületének, *jelen* formáinak megértésére nézve. Tisztelet, becsület tudós fölfogásának, de az oksági láncza laza, a gondolatainak szövevényéből hiányzanak szükséges kapcsolatok. Sikerültebb a Dunántúl leírása, hol Lóczy a mestere. Települési geográfia azonban nem kenyere.

A települési geográfiáról jobb nem szólni. Túlteszen báró Oesterreicheren, Hanslickon, Philippsonon, Supánon és Grundon. Szomorú ábrázolatú tudomány lenne a települési geográfia, ha mint emberi alkotás csak fizikai föltételektől függne. A városok keletkezését nem lehet sem Prinz-féle 10 kategóriába, sem a Cholnoky-féle 8 kategóriába szorítani. A szakembernek a háta borzong, midőn olvassa, hogy régi magyar falut csak Debreczentől északkeletre eső vidéken találunk, hogy a mezőségnek agyagja a fontos a mezőségi városok keletkezésénél. Hogy a parti terraszkok föltétlenül városalapítók. Segesvár szerinte, azért város, mert ott a homokkő alatt mélyre került a mezőségi agyag és a parti terraszk a település kiindulópontja a város alakulásnál. Az igazság az, hogy Segesvár, mint Markodava nevű dák vagy római gyarmat az akkori forgalmas római közlekedés útjába esik. Ez út védelmére a hegyen castellum, később város épült, a város mint suburbium, a várnak fönttartása érdekében alakult, így tehát emberi, nem plasztikai okok szerepeltek, mint a település okozói. Így vagyunk Napocával, vagyis Kolozsvárral is, ahol a Szamosmeder összeszűkülésének védelmére fellegvár épült. Itt szintén forgalmi és védelmi szempont szerepelt. Pestnél nem tudja a szerző, hogy eredetileg halászhely volt. Itt sem a Dunavölgy nyílása, sem a Duna fordulója, sem parti terraszk (hol?), sem a dombvidék és róma találkozás, hanem e dunai szakasz nagy halgazdagsága volt az indító ok a legelső településre. Visegrádtól a Csepelig a dunai halászati jog mindig a királyi családé volt. Csak később épült a vár és legkésőbb a város, melynél a terraszkok igen kis szerepet játszottak, mert a várhegyről húzódott le a város a partra szintén, mint suburbium. Megjegyzem különben, hogy Budapest leírása a német geográfiai résznek legelfogadhatóbb dolgozata. Az utak túlbecsülése általános hiba fiatal, kezdő geográfusoknál és történelemmel egyáltalán nem törődő természet-tudományi földrajzíróknál. Az út értéke csak ideiglenes, függ először a végcéljától, másodsor a közlekedés technikájától. Ez legújabbán Sapper is kimutatta a *Geogr. Zeitschrift* 1918-iki legújabb füzetében. Elkerülte volna ez a tanulmány Cholnoky figyelmét? A vásárvonalak létét Cholnoky professzor maga fedezte föl. Mit ért voltaképp vásárvonal alatt? Azt a német részben fejtegeti. De ez a foglalkozáskörök sokasodása városokban, mi régen tudott dolog, mert két telep közt okvetlen út keletkezik, akár vásár, akár puszta közlekedési vonal. Természettudományi kényszer egyáltalán nincs az emberi geográfiában, mert az Ember esztét és belátását követi, nem nyög kizárólag fizikai kényszer alatt. A vásárvonalak erőltetése tehát épp olyan a földleírásban, mint Prinz karavánútjai Magyarországon. (*Magyarország oknyomozó földrajza* 1914.114. l.) II. Endréig volt ugyan tevéteherhordó állat nálunk is, de karavánkereskedelem* soha nem volt sivatag értelemben, így karavánutak és állomások sem voltak. A csigákkal és kőzetekkel foglalkozó tanár úr előtt ez természetes és bocsánandó geográfiai meghibbanás, de Cholnoky dr.-nak, ki praktikus mérnök is, ismernie kellene az utak történetét. Szóval a települések geográfiai megokolás pulzométerje a magyar és német kötet geográfiai felületességének. Az a sovén leszólás pedig, melyben a svábok, oláhok,

* *Saumverkehr?* Ez nem karavánkereskedelem.

szászok részesülnek a székelyek dicsőítésére, nem odavaló. Székelyház nincs. Ez az igazság. Afféle kilengéseken nevetni fognak a külföldi hozzáértők. Ezek után tartalmasság, érdekesség tekintetében a külföldi háborús irodalmának bármelyik lelkiismeretes-séggel megírt külföldi kötete előbbrevaló a külföldet tájékoztatni akaró magyar születésű *Ungarn*-nál, jeléül annak, hogy a természettudományos földleírás nálunk, mely csak a fizikai Magyarországot látja 30 év óta és majdnem teljesen lefoglalta maga számára és monopólium gyanánt kezeli a földleírás művelését, még pedig Magyarországnak temérdek pénzébe kerülő dotációk (Balatoni, alföldi bizottságok, külföldi fölolvasások pazarul osztoztatott tiszteletdíjak) segítségével, e két könyv közrebocsátásával csak maradiságát, tespedését és hanyatlását dokumentálta, új emberek, friss erők, haladó szellem kellenek a földrajzi társaságba, hogy végre-valahára magyar népállammal, mint fő geográfiai faktórral is foglalkozzanak Magyarországon, ha már oly sok pénzben van az országnak a geográfia. Nem a megtévesztett mindenkori kormány itt a hibás, hanem azok, akik a *geográfiát* 30 év előtti suta tanácsokkal informálják..

* * *

A Lóczy szerkesztésében megjelent gyűjteményes munka közgazdasági része még szomorúbb, mint a földrajzi. Maga az a rendszer, ahogyan az egyes gazdasági ágak aprócska cikkekbé más-más szerző ismertetésében egymásmellé vannak fűzve, helytelen. Mit lehet írni 7, azaz hét oldalon Magyarország iparáról? Mi lehet ez egyéb, mint néhány statisztikai évkönyvből és a gyár-ipari fölvetelből kivett számadat néhány gyatra magyarázó mondat kíséretében. *Egy jó szakember száz oldalon talán tudna valamire való képet nyújtani Magyarország gazdasági viszonyairól, de ha ezt a 100 oldalt kilencfelé erőszakosan széttagolják és hét szerző írja meg a száz oldalt, az eredmény nem lehet egyéb, mint lexikoncikkek!* Ha ehhez még hozzávesszük a könyvön végigvonuló hazafias tendenciát, azt az igyekezetet, hogy minden lehetőleg rózsás színben ragyogjon, ha meggondoljuk, hogy a mezőgazdaságról Bernát István, ipar, kereskedelem és államháztartásról Gaál Jenő, a társadalmi és tudományos szakíró két hírhedt képviselője írt, akkor kellő fogalmunk lehet a könyv tartalmáról és értékéről. Most még néhány részletet akarok kiemelni.

Bernát István a magyar mezőgazdaság haladását mutatja be számadatokkal. E célból összehasonlítja Magyarországot 1870—1879. évi átlagtermését a magyar „birodalom” 1912. évi termésével, tehát első esetben a társországoké nélkül, a másodikban a társországokkal együtt; első esetben 10 év átlagát, a másodikban egyetlen kitűnő év terméséből (Lásd 300. l.): olyan eljárás, amit úgy a statisztika módszerében való legteljesebb járatlanságnak vagy tudatos ferdítésnek kell minősíteni. A német kiadás, sajnálatomra, nem áll rendelkezésemre, valószínű, hogy *Rubinek*, az agráriusok esze, jobban írta meg ezt a részt.

A nagybirtokok erkölcsi igazolását Bernát a következőkben adja:

„A magyar jog álláspontja századokon át az volt, hogy a földbirtokokon gyakorolt tulajdonjog forrása a szent korona, mint a nemzeti érdekek képviselője.

Ettől származnak az adományok révén szerzett nagy uradalmak és nemesi birtokok. Az egyenlőtlen birtokmegoszlás főoka az egyes fejedelmek bőkezűsége néhány főúri családdal szemben. Azután következett a szabad forgalom és egyéni tulajdon rendszere” (301. l.)

Egyszerű agrárius szociológia!

Bernát bölcsen ehallgatja a magyar mezőgazdasági munka-

békekről szóló hivatalos statisztika eredményét, egy szóval sem emlékszik meg a magyar mezőgazdasági munkások és cselédek keresetéről; kevésbé bölcsen cselekszik, amidőn nagy diadallal ír a gazdasági cselédpénztár áldásairól. Igazán okosan tették az illetékesek, hogy a külföld számára szóló részt nem bízták Bernát úrra. Mert ugyan mit szólnának külföldi szociálpolitikusok Bernát dicsekvéséhez, hogy „*ha a biztosítottat baleset éri, ingyen gyógyítják és munkakeptelenségének ideje alatt legföljebb 10 héten át napi 1 (egy) korona segélyt kap*” (309. l.), vagy az ugyanott föl-sorolt évi 240 korona járadékot teljes munkakeptelenség esetére, vagy a 40 évi (!) tagság után 65 éves korban járó szintén évi 240 korona nyugdíjhoz! A magyar jövedelemmegoszlásra rémes fényt vet az a tény, hogy ilyen évi nyugdíjat lehet 40 évig dolgozó embereknek adni!

Gaál Jenőnek a magyar ipart ismertető hét oldalra terjedő tanulmánya nem más, mint néhány üzemstatisztikai adat, a népszámlálási statisztika és a gyáripari fölvetel, valamint az iparfejlesztési akció néhány adata pár magyarózó mondat kíséretében! *Nincs szó benne*: a magyar ipar telephelyviszonyairól, ami minden iparfejlődésről szóló tanulmánynak a kiinduló pontja kellene hogy legyen; a magyar ipari munkásságról, annak kereseti viszonyairól, szakképzettségéről; nincs szó egy sem a kartellekről és trösztökről, sem pedig a magyar ipar fejlődését gátló szociális és geográfiai tényezőkről. Ha valamelyik felsőkereskedelmi iskola növendéke a magyar iparról ilyen érrettségi dolgozatot készítene, amelyben minderről egy szó sincsen, bizony nagyon rossz kalkulust adnék neki...

Végül még csak azt említem meg, hogy a tényekkel semmikép sem számoló mindenáron való hazafiasságból a Magyarországról szóló kötetben nemcsak Horvát-Szlavonország, hanem Dalmácia és Bosznia-Hercegovina földrajzát is megtaláljuk. A külföld most már nyilván el fogja hinni, hogy ezek az országok Magyarországhoz tartoznak!

Varga Jenő.

Totem és Tabu nyomok a jogban. *Jegyzetek Sigm. Freud: Totem és Tabu könyvéhez.*

A Freud-féle lélekvizsgáló módszernek messzesodrő jelentősége a bécsi professzornak a Totem és Tabu-ról szóló — ezúttal magyar fordításban is megjelent¹ — tanulmányai után vált a szociológia terén is kétségtelenné. A modern szociológia — hogy Palante megállapítását idézzük — társadalmi lélektan; vagyis „a tudo-

¹ Sigm. Freud professzor *Totem und Tabu* c. könyve nemrég-jelent meg magyar fordításban (Budapest: Dick Manó, 1918. 175 l.) Ez a mélyrevillantó, kincses könyvet, amelynél bizonyára jövedő értizedek tudósai is még sokat fognak időzni, dr. Pártos Zoltán fordította magyarra. A fordítás revízióját Freud professzor hív magyar tanítványa — akinek új csapásokat, nagyjelentőségű összefüggéseket és mélyen eredeti megállapításokat köszönhet a pszichoanalízis fiatal tudománya — Ferenczi Sándor dr. végezte. Nekünk, akik olvastuk már Freud nem egy munkáját Ferenczi Sándor erősvetű magyar visszaadásában vagy Ignótus mesteri tolmácsolásában, úgy tetszik, hogy Freud tudományos értéke az irodalmi értékkel való tökéletes egyeződésen át fejeződhet csak ki a maga egészében. Mindenesetre az értelem biztos szárnyalásának a rovására megy a magyar olvasónál, ha a fordítás ki nem irtott nehézkességével is küzdenie kell.

mány, mely a társadalmi élet által egymáshoz közel hozott egységek lelkiállapotát (mentalitását) tanulmányozza”. És ha — mint e tanulmányok magyar fordítását ellenőrző Ferenczi Sándor mondja „az elméletek értékét alkalmazhatóságuk szabja meg” — úgy az értékpróba eredményét részünkről — az alkalmazhatóság-szemponyjából — a Ferenczi előszavában említett etnológiánál szélesebb körre: a szociológiára tágíthatjuk s ezen belül az eredményeket egyes jogtételeken, szokásintézményeken is kipróbálhatjuk. Freud professzor e könyvének ugyanis nemcsak a néplélektan, mármint a köznapi szóhasználat szerint szorosan vett etnológia szempontjából van forradalmi jelentősége, hanem általában a néplélektannal — Palante fönt idézett szavai után — összefüggést tartó, illetve lélektani értékűvé minősített szociológia szempontjából is, amely a társadalmilag egybefűzött egységek mentalitását tanulmányozván, kell hogy a jogéletben, jogszokásokban, egyes jogi szertartásokban lecsapódó lelki jelenségekre régi-régi fejlődési rétegek hatását, a legősibb lelki rugókat kimutassa, azaz; az illető tételek, szokások és szertartások kezdő rezdületeire rávilantson. És bármennyire is idegenül álljon valaki a Freud-féle lélekelemző módszerrel szemben, e négytagú tanulmány fejezetein át rá kell sejdítenie a jogászai gondolkodás tudattalan ősi elemeire, azokra a vonatkozásokra és összefüggésekre, amelyek körül — kétségtelenül egyéb tudatos megfontolásoktól áthatva és átfórmálva — kialakult egy-egy ilyen, a Freud-féle tengelykomplexumon kisarjadó, jogi jelenség. Mielőtt néhány ilyen jelenséget és összefüggést érintenénk, a diskutabilitás célszerűsége szempontjából rá kell mutatnunk néhány olyan aggályra, melyek a pszichoanalízissel kevésbé ismerősök előtt minden további meggyőzést és meggyőződést kérdésessé tehetnének.

Sajnos: egy ilyen kitérésnek a pszichoanalitikusoknál stereotípnak kell lennie. A pszichoanalízisnek bárki által megközelíthető igazságait u. i. minduntalan befátyolozzák olyan tényezők, amelyekkel egyéb tudománynak ily állandóan s annyi ismétléssel nem kell megbirkóznia. Maga a pszichoanalízis tovább már nem bontható, tudattalan (vagyis a szó szoros értelmében *tudatképtelen*) lelki erőkre és jelenségekre vezetés művelete lévén a dinamikusan elképzelt lelki szerkezet egyik oldalának állandó küzdelemben kell állnia a szerkezet másik oldaláról szuverén fölényvel ellenható erőkkel. Azok részére, akik a pszichoanalízis módszerét maguk ki nem próbálták, ezen lelki erőszerkezet elképzése is csaknem lehetetlen s amennyiben hasonlatok útján tudatuk számára ezt az elképzést mégis hozzáférhetővé tehetik, ez erőszerkezet működtetése, eredményeinek lemerése, a tudattalan gondolatoknak a beszédnyelv fogalmaira való lefordítása csaknem áthághatatlan nehézségekbe ütközik. E nehézség reflektorikus lelki ellenállás» elhárítás formájában fejeződik ki. Ez az ellenállás azonban már tudatra hozható és a lélekelemzés alkalmával több-kevesebb könnyedséggel a tudat-éntől appreciálható. Tulajdonképen az így lealcázott ellenállások hosszú sorozata a pszichoanalízis: a lélek

tudatképtelen elemeinek megismerése és tudatnyelvre fordítása. Vagyis a pszichoanalízis megfordítja azt az utat, amit a lelki értékelemek tettek akkor, midőn — kezdő gyermekkorban — elnyomás, tökéletes elfelejtés révén a kulturrellesen ösztönök tudatképtelenné, tudattalanokká tevődnek. E tudattalan és az analízis (vagy részletesebben mondva: az emberi faj és az én fejlődési fázisainak fölfejtése) rendjén mint az énré és a kultúrára káros hatásúnak minősített, elnyomott lelki érték-elemek azonban csak a tudatból esnek ki, csak tudatra-szállhatatlanok, de azért megvannak az énbén, kinyomozhatók a fajfejlődési fázisokban s ott — az egészségeseknél — az álmok szimbólum-nyelvén, az éle tehermentesítő nevetés-reakcióiban, a mindennapi balfogásokban és elszólásokban; — a betegeknel — a kényszerképzetekben és kényszercselekvésekben, valamint kényszerrítusokban, a hisztéria testre-rajzolt szimbólumaiban; — a fajnál pedig — a mitológia kódos színjátásában, a tömegek tehermentesítő és kontagiózus indulat-és cselekvés-reakcióiban: a pánikokban, pogromokban, imperialista kéjteltségben, hol borzalmas, hol poétikus vallási rítusokban stb. stb. nyilatkozik. E lelki rezzenet- és indulatorsorozat végeláthatatlan tömegében rejtező energia-mennyiségnek csak egy kis óvatos kisülése, megmutatkozása az az ellentállási, elhárítási gátoltság, mely a tudattalan mélységeibe elmerülő pszichoanalízis napfényre hozott megfajtásával szemben nekifeszül az énnél és szélesebb körben a társadalomnál.

Visszatérve tehát — e közbeiktatás után — a további diskutálás célszerűségi érdekeire, a metodológiai aggályok eloszlatása céljából továbbá konstatálnunk kell a pszichoanalízis abszolút empirisztikus voltát. A pszichoanalízis a legkísérletibb tudomány. Az indukció, az észlelés sorozat tökéletes érvényre juttatása. Apriorisztikus föltevése csak egy van. A lelki történés szigorú determináltsága. A lelki okozatok mindenike az okok széles szálszövedékén lelhető föl. Ezidőszerint azonban minden észlelő tudománynak ez okozat determináltság az alapja. Minden lelki történésnek tehát oka van. — És megvolt e fiatal tudománynak az a szerencséje, hogy Freud a lélekkutatásnak igen meggyőző, mert a lelkileg átkutatott részéről is tudati szférán ellenőrizhető módszert dolgozott ki a szabad eszmetársítás formájában. S ez a módszer a fent említett és a lelki-történés abszolút törvényszerűségében kifejezett, egyetlen apriorisztikus feltevés után természetesen megtámad hatlanná vált.

A második ellenvetést, ami tárgyunk szempontjából érhet azok részéről, akik e kutatásmód helyességét az egyénlélektanban elismerik, de a tömeglélektanban már aggályoskodók vele szemben, maga Freud is érinti a *Totem és Tabu*-ban, amidőn a „tömegléleknek”, mint különálló különkintett szubsztratumnak fölvételeért őt érhető ellenvetéssel szemben utal arra, hogy e merészségéért a felelősségben másokkal együtt kell osztoznia. „A tömegléleknek, az emberek érzelmi életében való folytonosságnak a fölvétele nélkül, a mely nem engedi, hogy a lelkifolyamatoknak

az egyének elmúlása által okozott félbeszakításain túl tegyük magunkat, a tömeglélektan nem állhat meg.” És nekünk éppen e folyóirat olvasói előtt nem kell folytatnunk Freud professzor állandóan előkelő tudományos szkepszissel átlehelt érveit, melyek *elé* a fölhozható ellenvetéseket tulajdonképpen sokkal mélyebben, árnyaltabban és nagyobb számban sorakoztatja föl, mint ahogy arra a legszélsőségesebb tamáskodók részéről is elkészülhetnének. Amidőn e magafölhozta és megcáfolt ellenvetésekre e helyen csupán egyszerűen utalunk, úgy véljük, hogy a szociológia, etnológia részéről e téren — anélkül, hogy ez utóbb említett tudományok tudomány számbavétele meg ne rendülne — komoly érv aligha hangoztatható. Azok részére pedig, akiket a kollektív léleknek mint körülhatárolt, lekerített szubsztrátumnak a kérdése érdekel, — bárha *toto coelo* más tétel igazolása is kíséreltetik meg e munkában — átértékelésre mégis ajánljuk Jászi Viktornak e folyóiratban megjelent alapos tanulmányát a Kollektív lélekről.

Egyéb fölvethető aggályokat mellőzve (amelyek nagyrésztében — megfelelő elemzés után — úgyis az eredményekkel szemben fölagaskodó érzelmi ellenállásra, elhárításra ismernénk s amelyek legtöbbszörrel úgyis maga Freud foglalkozik dolgozatában) nyomozzuk ki Freud főtételét, mely köré a finom megfigyelések, egybevetések egész raját fűzi. Ez így hangzana:

Az apahordából testvér-klánná alakulást a gyűlöltszeretett és a gondolatban — vagyis lelki impulzussal — avagy véres cselekedettel véghezvitt apaeltávolítás (gyilkosság) előzhette meg. Ehhez a véres cselekedethez vagy imaginált bűncselekmény-orgiahoz vezető érzelemambivalencia pótlóképződményeiként az érzelem-telített tabus és totemisztikus tilalmak és szertartások hosszú sora nyomozható ki társadalmunk illetve kultúránk összetevődésében. E tétel igazolását a vadnépek és a neurotikusok lelki életének némely nagyfontosságú kongruenciájával mutatja ki Freud a totem és tabu eddig talányos intézményeinek elemzése rendjén.

Részünkről megkíséreljük, hogy a fejlett jogélet egypár intézményének, tilalmának, szokásának megemlítésével járuljunk Freud eredményeinek igazolásához, ráutalván, hogy totemisztikus, illetve tabus nyomok nem *egy* modern és ma is elismert intézményben föllelhetők; helyesebben az ősi vérbűnt kiváltó érzelemimpulzusokkal szemben — bár racionalizált formában — még ma is védekeznek a társadalmi rend, illetve ennek jogtételekbe foglalt szabályai, tilalmi, szokásintézményei stb. Fölsorolásainkat kimerítőnek távolról sem tekinthetjük s inkább illusztrációul fűzzük Freud dolgozatához, kipróbálván azt, hogy egyes jogintézményekhez vezető évszázados, sőt évezredes fejlődés ősi motívumai fölismerhetők-e ma is?

1. A *fejedelem-tabu*. A tabu ambivalens érzelmeknek kitett személyekre és tárgyakra vonatkozik. A tabu az, ami a latinok *sacer*-je. Már a jelentés is ambivalens (a továbbiakra nézve utalunk Freudnak a tabu jelentését magyarázó fejtegetéseire). Hogy

ez a tabu a mi — a fejedelmek személyének szentségét és sértetlenségét kimondó — jogtételeinknek az ősalapja, az Freud fejtegetései után kétséges nem lehet. A fejedelmek szentek és sérthetetlenek mint a primitív népek főnökei, főpapjai; ezek az apa-imagok, a vérbűnnel az apahorda éléről eltávolított s azután isten, fejedelem, pápa alakban visszahívott apaszemélyesítők. Ezek az elsők-utolsók; ezek a szeretettel-gyűlölettel övezett atyák és egyben zsarnokok. Elnyomók s maguk is gúzsbakötöttek; udvaruk, diplomáciájuk, politikusaik által szőtt szertartásokban, korlátozó törvényekben sokszor tehetetlenebbül, akarattalanabban vergődők, mint meghódoló alattvalóik.

Ez a tabu érvényesül nemcsak a fejedelem személyével szemben, hanem kiterjed a fejedelemmel összeköttetésben álló személyekre, sőt tárgyakra is. Tabu lesz nemcsak maga az államfő, hanem rokonsága is. A királyi ház. Sőt távolabbi vonatkozásban kiterjed a királytól kinevezettekre, a király személyét képviselő hatóságokra is, melyek — amint mondani szokás — fokozott büntetőjogi védelemben részesülnek; megsértésük pedig minősített deliktum — *hatóságsértés*. Freud fejtegetései alapján az *extraterritorialitás* fogalmának is a másodlagos, racionalizáló jogász magyarázattal szemben mélyebb ősökára bukkanhatunk. Ez az érinthetlenség, melyre a neurotikusok magaalkotta tabutilalmai között oly gyakran bukkanunk, tehát nemcsak a primitív népek, a történelemelőtti idők íratlan törvényei közt foglal helyet, hanem modern jogfejlődésünk kezdeti elemei közt is föllelhető, a mai jogász előtt egész érthetetlen, talányos formában. Itt már nemcsak a fizikai érintés, mely a támadás, a tettegesség csökevénye, szimbóluma, hanem a nézés, a rátekintés is főbenjáró bűn, melynek elkerülése végett az alattvalók leborulnak a fejedelem, a „felséges trón zsámolya” előtt. A szemmelilletés tilalma után a szóvalilletés tilalmára való átmenet már egészen könnyű (a király sértés).

Úgy hisszük, hogy e vázlatos megemlékezés után — azok előtt akik Freud könyvét ismerik — nem lehet kétséges a fejedelmekre és az ő tulajdonukban, bírlalatukban levő tárgyakra vonatkozó különböző *mentességeknek* és tabus eredetesen.

2. *A királyavatás — koronázás*. A koronázás ceremóniáját a modern közjogi szokások, tételes törvények is megkívánják, Etnológusok állapítják meg, hogy a főnökválasztás vadnépeknél még ma is igen különös szokások között történik. Az ünnepies fölmagasztaltatástól a közönséges elpáholtatásig igen hosszú skálája az allegóriákban-beszélésnek jelzi, hogy itt a „*le roi est mort, vive le roi*” ellentmondó indulatkitörései, az ellenséges és az ünneplő érzéseknek sajátságos szimultaneitása van jelen. A királyok gonoszak — a királyok jók. A koronázás előírt szertartásával, melyben a népek legteljesebb bizalmatlansága, óvakodása, elővigyázatossága (lásd koronázási eskü) nyilvánul meg a magukválasztotta uralkodóval szemben, az infantilis érzésbeállítottságnak nemritkán egész nyíltan beszélő részleteit kapjuk. A koronázás részleteinek őszinte elemzése — nézetünk szerint — Freud

megállapításait a fejedelemtaburól meglepően igazolnák.

3. *Az immunitás.* A fejedelemtaburól mondottak után nem lehet kétséges, hogy a törvényhozás tagjainak mentelmi jogát, a fejedelem érintetlenségét magábanfoglaló tabuval párhuzamos tudattalan törekvés fejleszthette ki a tudatos, modern jogászi gondolkodás számára. Végül is a képviselők szólásszabadsága, szuverén törvényhozó cselekvősege amennyi hasznot, annyi kárt is okozhat a népeknek. A szeretetgyűlölet ambivalens megnyilatkozása minden közhatalmat gyakorlóval Freud fejtegetései után kétséget nem szenvedhet.

A közjogi, magánjogi *szerezéseken*, a meghaltak nyugalmának zavarása ellen fölállított *büntetőjogi* tilalmakon a *név-védelmen* stb., stb. kiütköző tabunyomok s általában a jogi életben szereplő minden szertartásos cselekvésnek, eljárásnak, formszerűségnek idelfűzöttsége, végeredményében pedig magának a formába öntött államhatalmi akaratsnak (törvény, jogszabály) a titokzatos tabuerővel való összefüggése mutatja, hogy a Freud-féle tabuelmélet nyomán átlátott ősi érzelemkonfliktus hogy születik újra minden énbén s árad szét, telíti meg egyéni, társadalmi és jogi életünk minden jelenségét.

4. A kevésbé tisztázott, le nem zárt *totemanalízis*, eredményei a fejlődő jogélet jelenségeiből már kevésbé hámozhatók ki. Bár a házasságkizáró okoknak totemisztikus eredete kétségtelennek tartható. A vérfertőzés tilalmának a lélek tengelykomplexumával: — az Ödipus-complexummal való összefüggése, helyesebben azonossága több, mint közhely — a pszichoanalitikusok részére.

A folyton föléledő apatotem a patriarkális társadalom szimbóluma lett s innen kapták erejüket, hatalmukat a törzsek, melyek magukat a totemállattal jelölték, azonosították. A totem nemzetségszimbólum lesz s a megkülönböztetett — nemes — nemzetségek hovatovább láthatóan meg is jelölik magukat a totemállattal vagy növényvel (címer, jelvény). Akinek előkelő totemje van, nagyobb társadalmi befolyást — *nemesi előjogokat* — szerez. Ezek az előjogok az apahatalom részesévé, örökösévé teszik a nemzetségtársakat s még a modern jogfejlődés is elismerte a tabu^s erővel védett (immunitás) törvényhozóhatalomban a születés jogán való részesedést. Felsőkamrákban, főrendiházakban pl. az uralkodóház tagjai, a főnemeseik örökös tagok. (Primitív népek totemjének társadalmi jelentőségére nézve lásd Laurids Bruun megkapó regényeit: *Van Zaanten boldog évei* s különösen az *Örömtelen özvegy*.)

És most, hogy a jog terén — vázlatos megemlézésekkel — árnyaltuk Freud könyvét, engedtessek meg, hogy Freud szavaival foglaljunk össze: „az ödipus-komplexumban a vallás, erkölcs, a társadalom és művészet kezdetei találkoznak.” Tudjuk, hogy ez az összefoglalás — épp úgy, mint fönti megemlézéseink — idegenszerűen hat. Okát is adtuk ennek abban az indulati ellentétben, amely a Freud által fölállított kedvtelési princípium révén feszül neki a megismerésnek s hajlandó a megismerést elhárítani azzal

az egyébként Freud által horderedében méltányolt ellenvetéssel, hogy az említett alapokon levezetendő jelenségek sokkal szövevényesebb természetűek. Erre Freud adja meg a választ azzal, hogy a jelenségek szövevényes voltát szem elől nem tévesztette és magyarázatai csak „arra tartanak igényt, hogy a vallás, erkölcs és társadalom már ismert és még ismeretlen forrásaihoz új mozzanatot szolgáltatassanak, amely a pszichoanalitikus igények tekintetbevételéből adódott. Másokra kell bíznia, hogy a magyarázatot szintézisbe forrasszák össze. Ezúttal azonban az új adalék természetéből következik, hogy ez abban a szintézisben nem játszhatna más, mint *csak főszerepet*, ámbár bizonyára nagy indulati ellentétek leküzdésére van még szükség ahhoz, hogy neki ezt a jelentőséget megadják.”

Részünkről teljes terjedelmében elismerjük e pszichoanalitikus „adalék” főszerepét. Ősi, elveszett kulcsok makacs závarzatának a nyitja. S úgy hisszük, hogy a társadalomtudósoknak még hosszú sora eljár majd e könyvhöz, hogy az emberi lélek talányainak nyitját e mélyértelmű lapok tanulságai révén megismerje.

Dr. Felszeghy Béla.

Békés külpolitika. (Dr. Ft. W. Foerster: *Weltpolitik und Weltgewissen, München: Verlag für Kulturpolitik, 1919. 218 l.*)

Tanulmányainak sorozatát foglalja össze fönti cím alatt a szerző, amelyeket adalékoknak tekint a megértés békéjének szociológiájához és pszichológiájához. Könyve egyes részeit egységbe fűzi a vizsgálódásnak az egészen átvonuló azon módszere, amely a politikai élet fejleményeiben az emberi szellem uralkodó irányának egyik következményét látja. Az aktuális politikai kérdéseknek a magasabb problémákba való bekapcsolása, de nem kevésbé az igazságnak előítélet nélküli és bátor kutatása kimagasló helyet biztosít ennek a munkának a háborús irodalom áradatában.

A korszellem kritikája, amely minden cikkében új megvilágításban és változatban visszatér, a kiindulási pontja Foersternek. Legfőbb jellemző vonásaként az opportunizmust, az elvtelen megalkuvást emeli ki, mely egységes életcél híján a cselekvést kizárólag pillanatnyi, materiális előnyök szolgálatába állítja. Ezen, erkölcsi tartalmat és vezérlő eszmét nélkülöző életfölfogásnak, ennek a köznapi materializmusnak nyilvánulása az államélet terén az a szellem, amelyet F. machiavellizmusnak nevez és amely röviden az erkölcsi törvény érvénytelenségét jelenti a politikában. Közös átka ez Európa és a világ valamennyi nemzetének. A machiavellizmus az idegen népeknél mindig az önző és alacsony indulatok túltengését tételezi föl és ez a premissza határozza meg mindenütt a politikai cselekvés irányát. A népléleknek ilyen fölfogása tükrö volt csak az állam sorsát intező „reál”-politikuskok általános lelki diszpozíciójának. A *sacro egoismus* volt egész világfölfogásuk kiinduló pontja és ez képtelenné tette őket minden ellentétes érdek mérlegelésére. Egyszóval az egyszóval végzetes hibákba sodorta a régi külpolitika vezetőit. Mert, amidőn a népléleknek átfogó, annak minden lényeges mozzanatát számbavevő szemlélete helyett egyetlenegy tényezőt ragadtak ki a sok közül, eltávolodtak a realitástól és torzképét kapták csak a valóságnak! Így magyarázható az a rettenetes tévedés, amely a hatalomban

és erőszakban látta a nemzeti fejlődés egyedüli biztosítékát. A páncélos ököl politikájának a hirdetői a dolgok és jelenségek átgondolása híján nem látták, hogy politikai módszerük minden pillanatnyi pozícióelőny ellenére saját népük sorsát aknázza alá. Nem értették meg azon törekvések jelentőségét, melyek a kétségkívül mindenütt fölburjánzó imperialista tendenciákkal szembe szállva a kölcsönös megértés, az emberi szolidaritás eszméit hirdették. Nem látták, hogy a hangok, melyek a népek kultur- és érdekközössége mellett szólaltak meg, mily méltánylásra, megértésre találtak a másik táborban.

P. — éppúgy, mint Kropotkin — gyökerében támadja meg az erőszak ideológiáját. A hatalmi politika hívei tudatosan vagy öntudatlanul a biológia törvényeire támaszkodnak érveléseikben. Tudvalevő, hogy a tömegben föllépő embernél az ösztön háttérbe szorítja az intellektuális és morális tényezőket. De az ösztönösség fölszabadulása nem jelenti még, „hogy az államok érintkezésére az erkölcsi törvény nem alkalmazható és hogy itt az önző erőszak metódusa az egyedüli reális”. Ez a gondolatmenet hamisan egyoldalú, mert az állatbiológiában is fontos szerepe van a defenzív-ösztön mellett a szimbiózisnak: az együttélés, a kölcsönös segítség ösztönének.

Ebben a perspektívában nyúl hozzá ez az úgy tárgyában, mint céljában oly aktuális munka a napi politika kérdéseire. Az őszinte pacifizmus szelleme árad ki belőle. Es jóleső érzés — úgy hiszem — mindnyájunk számára, kik tudjuk, hogy megnyit nyertünk a német kultúrától, hogy épp német tudós tollából ered. Megírásával nagy szolgálatot tett hazája tudományos életének, melyet annyi professzor kompromittált háboríts uszításaival.

Meg kell jegyezni, hogy F. megállapításait jórészt a múlt év tavaszán vetette papírra, mikor még Ludendorff seregei győzelmesen nyomultak előre francia földön. Akkor jelentette már ki a bajor népkormány jelenlegi svájci követe, hogy az a nép lesz végeredményben leverve, amelynek vezetői a végsőig kitartanak az erőszak, a militarizmus politikája mellett!

A kifejtett alapelvek világában kemény, lesújtó kritikával tárgyalja az *akkor* még uralkodó német politika hibáit. Széles látókörével a háború általános indító okait vizsgálja ugyan, de ez nem szolgál ürügyül arra, hogy a német külpolitika bűneit palástolja. Szerinte a békülékenység szellemének előfeltétele, hogy minden országban belülről nyomják el az imperializmus követeléseit. Kijelenti, hogy a Németbirodalomban ez irányban kevesebb történt, mint a Nyugat nagy államaiban. Mindenkinek tehát elsősorban a saját háza előtt kell seperni és a németeknek e tekintetben a legtöbb a tennivalójuk. Mert a brit világbirodalom, ha íriemis kristálytisztá megtestesülése a pacifizmus tanainak, mégis jóval előbbrehaladott a szabadság és megértés eszméinek megvalósításában, mint a német katona-bürokrácia állama.

F. nem sejtette, hogy a német militarizmus összeomlása ily ütemben fog bekövetkezni. Amit a német politikáról *in concreto* megállapít, az *agy* ma már letűnt rendszer kritikája. De írása értékes dokumentuma marad, mindenkor a szemünk előtt lezajló világtörténeti átalakulásnak. És ma még — sajnos nemcsak történeti értékkel bír!

A forradalmak nem formálhatják át egy csapásra az embereket. Principiumok nélkül nézik még ma is sokan az egymásra torlódo eseményeket és a középhatalmak vereségében nem egy lehetetlen, elavult kormányzási és külpolitikai rendszer szükségszerű bukását, hanem szerencsétlen körülmények véletlen összejátszását látják. Ezért aktuális minden részében a F. könyve. A német császári kormányzat szellemének a vizsgálata nyomán kimutatja, hogy melyek az ideológia előfeltételei a nemzetek

békés együttélésének. Szomorúan érdekes tanulságot nyújt arról, mily mértékben képes egy imperialista kormány az uszító sajtó megfelelő asszisztenciája mellett egy nagy és művelt nép közvéleményét életbevágó fontosságú tények felől éveken át tévedésben tartani.

A letört német imperializmus a Treitschke—Bismarck-szellemnek a hajtása. Treitschke történeti tanításaiban és Bismarck diplomáciai művészetében kristályosodott ki legtisztábban a machiavellizmus. A hatalmi politika főoszlopa a porosz állam volt. De a porosz szellemnek meghódolt a többi németiség is. F. elemzi ezen folyamatot és mint a korszellem egyik jellegzetes nyilvánulását fogja föl. Az a mentalitás jelenik itt meg, amely válaszfalat emel a gondolat és a cselekvés világa között, ahelyett, hogy a megismerés eredményeiből a konzekvenciákat az élet számára levonja. A kompromisszumok és félmegoldások légkörében a délnémet idealizmus termékei, a világpolgárság és federalizmus eszméi elveszítették fényüket és hatásukat. A porosz állameszme ragadta meg a lelkeket és az a meggyőződés lett úrrá fölöttük, hogy a realitás világában a nagyszerűen megszervezett porosz katonai gépezet az igazi garanciája az emberi haladásnak. Nem vették észre a hatalom e kultuszában rejlő belső ellenmondást, melynek legfőbb posztulátuma a rend és organizáció — de csakis az állam határain belül, míg a nemzetközi életben egyedül a nyers erőszak módszereit — mely szükségkép anarchiára vezet — tartják lehetségesnek.

De a fegyverkezés magában véve nem volt a porosz-német birodalomnak egyoldalú bűne, hisz ebben Európa valamennyi nagy impériuma versenyzett a németekkel. A baj gyökere ott volt, hogy a nagyra nőtt német burzsoázia mellett úgyszólván az egész intelligencia is a hatalmi romantika szekerét tolta. „*Unsere schlimmste Militärkaste waren ja die Oberlehrer und Professoren!*“ kiált föl F. A gyászos szereppel, melyet az intellektuelek a háborúban vittek, külön fejezetben foglalkozik. Az állam győzött a tudomány fölött: „A szellemi élite gondolkodás módja a politika kérdéseiben brutálisabb és materialisztikusabb, mint a munkásé vagy paraszté. Ugy látszik, a szobatudós pszichológiájához tartozik, hogy erőszakos hajlamait írásaiban juttassa kifejezésre, úgy-szintén az az igekezet, hogy annál inkább kimutassa reálpolitikai érzékét, minél favolabb áll az élettől.” Jogtudósok, hisztórikusok, közgazdák, filológusok siettek a német imperializmus ingadozó érveit tekintélyükkel támogatni.

Keveset változott a világ 100 év alatt! *Kant* írt már máró gúnnyal a tudomány azon képviselői ellen, kik mindig hajlandók voltak a hatalom birtokosainak igazolására érveket szállítani. Ellenben a birodalmi gyűlés többségi pártjainak ismert béke-rezolúciója ellen 100 professzor tiltakozott. Az ellenséget gyalázó pamfletok hosszú sorozata jelent meg tudósok tollából, amelyeknek hangneméről és „tudományos” tárgyilagosságáról a Sombart hírhedtté vált *Händler und Helden* című munkája adhat ízelítőt. Ennek a szellemnek, mely a külpolitika problémáinak megoldását csakis erőszak útján tartotta lehetségesnek, természetes, sőt szükségszerű hatása, hogy a külpolitika irányítása a katonák kezébe megy át. Es így a német diplomácia átvette a vezérkartól a reális biztosítékok jelszavát. Nem gondolták meg, hogy a német nép geográfiai elhelyezkedésénél fogva a nemzetközi jog kiépítése federalisztikus irányban a valódi reálpolitika, hogy ez hatásosabb határvédelem, mint a stratégiai szempontok örökös, kardcsörtető hangoztatása. Nem számoltak azzal, hogy a német hatalmi érdekek egyoldalú előtérbe tolása, mely a szembenállók érdekeit semmibe sem veszi, imperialista áramlatok erősödését segíti elő a többi népeknél. Nem vették észre, hogy az

általuk követelt garanciák tisztán katonai szempontból is hatástalanok. Mert a stratégiai biztosítékokat a technika rohamos fejlődése minden percben illuzórikussá teheti. És végül nem veték figyelembe a militarisztikus módszer tehetetlenségét gazdasági vonatkozásban. Nem akarták belátni, hogy a bekapcsolódást a nemzetközi gazdasági életbe, a tengeri utak megnyitását kiero- szakolni még a legfényesebb katonai győzelem, árán is képtelenség. Márpedig a külkereskedelmi forgalom helyreállítása létföl- tétele a német gazdasági életnek: „a behozatal biztosítása a döntő biztosíték”. Márpedig az amerikai és angol gazdasági körök nem mutattak hajlandóságot a németekkel megegyezés létrejötté és a népszövetség megteremtése nélkül gazdasági érintkezésbe lépni. Az imperializmus e rendszerének belső nehézségei ellenére is az első kancellár ura maradt a helyzetnek, de az epigonok nem bírták már megfékezni a földözött szellemeket. A hágai konferen- cia nyitja meg a végzetes hibák sorozatát. A hatalmak azért hív- ták azt össze, hogy megállapodást létesítsenek a fegyverkezések korlátozására vonatkozólag. De a német kiküldöttek a kérdés érdemi tárgyalását megakadályozták és a tanácskozást mellékes, a hadijog körébe tartozó szabályok megállapítására terelték. A világ azóta abban a meggyőződésben élt, hogy Németország az ököl jog hajthatatlan híve és a világháború ennél fogva el nem kerülhető. Az entente „bekerítő” politikájának a hágai konferen- cia volt az előzménye. Ezután következett Marokko, a belga sem- legesség megsértése, Breszt-Litovszk, a korlátlan tengeralattjáró- háború. Egytől-egyig kihatásai a militarizmus szellemének, amely az egész világot maga ellen lazította.

F. világosan látja, hogy az emberi léleknek nagy változások kell még átmenni, míg a valódi pacifizmus politikájára határozottan uralomra jut. És az új világrend kialakulásába vetett reményét — mint vallásos ember, hitével támasztja alá. Mély, az evangéliumi tanokban gyökeredző vallásossága ellentétbe hozza ugyan az egy- házzal. Elítéli annak behódolását a megalkuvás szelleme előtt, amelynek kihatásaként az evangéliumi eszme a „metafizika tarto- mányába szorult” ahelyett, hogy az élet, a cselekvés irányítójává vált volna. Mégis a katolicizmus megújodását egyenesen előfö- lötételének tartja az őszinte és következetes békepolitika megterem- tésének. Ezt a véleményét a dolgok objektív szemléelője nem írhatja alá. Hisz a háborúellenes mozgalmak vizsgálata során F. maga konstatálja, hogy a vallás vezéremberei és főképp az egyház sajtója lemondottak arról, hogy a rombolás és pusztulás közepette a szeretet és megértés szövívei legyenek és e nemes szerepet átenged- ték a proletármozgalom vezetőinek. Meg kell állapítani, hogy az egyház nem volt számottevő tényező a békemozgalomban, ha kép- viselői közt akadtak is többen, akik a béke érdekében működtek. Míg a szocialista pártok egy része teljes politikai súlyával a béke- eszme mellé állott és ezen az uralkodó hatalmak által újból és újból megbénított munkát csak az intellektuelek egy-egy kicsiny csoportja támogatta energikusan. A tények ezen fölfogását jelen- legi világpolitikai helyzetünk is igazolja. A győzelmi mámorban úszó entente imperialisták ellen saját hazájukban eddig csak Cachin, Henderson és párthíveik emelték föl az egész világ szá- mára hallhatóan szavukat.

A pacifizmus nem a vallás jegyében fog győzni. És ha a modern pacifizmus eszme körében oly elemek is találhatók, amelyek köz- vetve ó-keresztény tanokra vezethetők vissza, ebből nem lehet következtetni arra, hogy a vallás — sőt mi több: annak meglévő szervezete előmozdítja a lelkek mélyreható átförmálását, amely az új világnézet kialakulásához vezet.

Az F. által hirdetett új mentalitás kell, hogy fölismerje min- den oly törekvés jogtalanságát, amely egy népet vagy néptöredéket

idegen politikai célok szolgálatába akar állítani: „Az emberi élet öncél, amelyet semmi jogcímen sem szabad eszköz gyanánt fölhasználni. Végkép le kell tehát mondani minden oly tervről, amely a nemzeti önvédelemre való hivatkozással akar annektálni valamely tartományt vagy országot. Hisz minden ily annexió a követelt terület lakosságának a jogait sérti.” Ez a tisztultabb jogfölfogás, amely nem tűr osztályelnyomót az állam határain belül, sem hódítást kifelé, hozza meg az állandó béke igazi garanciáját. A jogfejlődés jövő fázisát a maitól a jogrend megalapozásának a módszere választja el: a mi jogrendünk erőszak gyümölcse, az új jogot a világháború szenvedéseiből kikerült emberiség békés módszerekkel fogja megvalósítani. — F. legalább így reméli.

Kemény György.

A szükséges rossz. *Prohászka Ottokár: Kultúra és terror. Budapest: „Elet” kiadása, 1918. 132 l.*

Székesfehérvár püspökének legújabb könyve agitációs cikkek összefűzése. Az agitációnak legjobb módja ugyanazokat a gondolatokat a végtelenségig ismételni. Eppen ezért lesznek a legkitűnőbb agitációs cikkek közül a legüresebb könyvek.

A *Kultúra és terror* három-négy gondolatot variál, vagy nem is variál, csak ismétel. Néha emelkedett hangon, néha olyan stílusban, amelyet egy idő óta sajnáló elképedéssel látnak Prohászka tisztelő ellenfelei. Prohászka elhatározta, hogy mennydörögni fog és „tyúkeszű intelligens (!) magyarokról”, „mocskos fickókról” beszél. Erő nélkül erős szavakat keresni: önmagunknak kétségbevitő félreismerése.

A könyv három-négy alapgondolata megegyezik abban, hogy kimondva igen közel jár az igazsághoz, — de e néhány majdnem-igazság az elhallgatások, könnyedén elütött súlyos ellenérvek egész tengeréből emelkedik ki.

Prohászka a keresztényszocializmus programját fejt ki, a szociáldemokráciát támadja és az egyházat védi.

Programja — bár a francia forradalom jelszava helyett a szabadság, egészség, vagyonosság jelszavát fogadja el — akár melyik szociáldemokratának kedves lehet abban, amit kimond. Hiszen ő is kevesebb munkát, jobb megélhetést, egészséges otthont kíván mindenkinek. A szociáldemokrácia bűnei szerinte: a materialista világnézet és a terrorisztikus eszközök használata. A terrort is — kimondottan legalább — csak ott fájlalja, ahol a katolikus egyház ellen fordul. Es itt meg akarja védeni az egyházat az ellen a vád ellen, hogy mindig a hatalmon levő osztályt és ma a kapitalista világnézetet támogatja. E védelemben igen ügyes elsiklások és igen naiv közönségre számító állítások vannak. Az egyház egész történetén nyugodtan végigsiklik azzal, hogy történetek hibák, igaz, de végeredményben nem lehet az egyházat felelőssé tenni azért, hogy a középkorban nem találta föl a marxizmust. Aztán az egyház nemcsak a szegények, de a gazdagok egyháza is. Ami a kapitalizmust illeti: hiszen a kapitalista társadalom mindenki kénytelen kapitalista lenni, a szociáldemokrata is, ha háza vagy pénze van. Es így tovább ...

Ezzel a gondolatcsoporttal talán ne is foglalkozunk bővebben; a másik komolyabb érdeklődésre tarthat számot. Ez Prohászka fölfogása a kultúráról — ama belső, lelki kultúráról, amelyet a külsővel (a technika, stb. fejlődésével) állít szembe. Itt támadja legsebezhetőbb oldalán a materializmust. A lélekből nem lehet kiirtani a végtelen iránt való vágyat, a hitre való hajlandó-

ságot. A munkában állati módon eltompult emberből kiveshet ez, de, több pihenő, magasabb életszínvonal okvetlenül megtermeli újra. És ezt a vágyat, ezt a hajlandóságot csak az evangélium szelleme, csak az egyház elégítheti ki — mondja Prohászka. Az emberiség vissza fog ehhez térni — éppen azért, mert a szociáldemokrácia kivívta neki azt a lehetőséget, hogy lelkével is törődjék. A szociáldemokrácia tehát *szükséges rossz*: a fejlődés természetes útján olyasvalamit szolgál, ami ellen leghevesebben küzd, s eljuttatja az emberiséget oda, ahova bizony a — keresztényszocializmus sem tudná a maga eszközeivel eljuttatni. „A rossz is a jónak szolgál. S csodálatos, hogy a rossznak szolgálata nélkül nem boldogulnánk. A szociáldemokrácia erőszakoskodása is sziklát fejt, követ tör s egy jobb s nemesebb emberiség útjait készíti elő.”

Ilyen vallomások után valóban alig érthető, miért is támadja Prohászka a szociáldemokráta terrort? Hiszen a keresztényszocializmusnál nyíltan fájtalja ennek a hiányát. „A keresztényszocializmusnak gyöngye oldala, hogy a gazdasági kultúráért s a munkásélet növekedéséért *nem veti magát azzal az elszántsággal a küzdelembe*, hogy a tömegek megérezzék: ez jót akar nekünk, egész jót, jót testünknek és lelkünknek! A szociáldemokráciának a filozófiai balasztot kellene elhagynia, a keresztényszocializmusnak pedig a *főlháborodás szelvéstét kellene vitorlási mögé fognia*, akkor nem is volna közöttük különbség s egységesen szolgálhatnak a jó ügyet.”

Ezeket a szavakat csak az magyarázhatja meg, ami el van hallgatva mögöttük. Az elszántságot, a főlháborodás szelvéstét nem kereshetjük a keresztényszocializmusnál, ha arra gondolunk, hogy *kik és miért* siettek lemásolni a szociáldemokráta szervezet külsőségeit; mit akartak ezzel támadni és mit megvédeni?

Prohászka egész működése, a legutolsó időkig, arra vallott, hogy neki nem volt fontos az, amit a keresztényszocializmus apostolai titokban menteni igyekeztek. Ha most élükre állott, föl kell tennünk róla, hogy nem az egyházi birtokok érdekében tette, hanem ama lelki kultúra érdekében, amelyet ő csak az egyháa keretein belül tud elképzelni.

Vajon igazat jósol-e, amikor a magasabb színvonalon élő tömegeknek az egyházhoz való visszatéréséről beszél? Ez is egyike Prohászka majdnem-igazságainak. A materializmus csődje, a megmagyarázható, rejtély nélküli világ naivul tudományos tömegvallásának bukása szinte a kapunk előtt áll. A szociáldemokrácia, amint egyre erőszakosabban verbuválja és szervezi az intellektuális rétegeket, önmaga gyorsítja ezt a fejlődési folyamatot. Mert csak a rétegek csatlakozhatnak hozzá a szervezkedés anyagi előnye kedvéért, de filozófiát diktáltatni nem fognak maguknak.

Az egyház ellen való harc is egyre fölősebbé válik. Ma még taktikai szükségesség. Az egyház a vagyon védelmének alapján áll mindenütt, mert vagy van vagyona, vagy azoknak az osztályoknak kegyétől függ, amelyeknek sok a féltlenivalójuk. A tekintélynek, a hagyományoknak, a meglevő rendnek a híve mindenütt, mert ezeken épül az ő hatalma is.

De hihetetlenül tud alkalmazkodni a viszonyokhoz; ahogy a világi uralomról le tudott mondani, visszatérhet még az apostoli szegénységhez is; a tőke szövevényéből valóban a munka szövetségessé válhatik. A dogmán eddig nem engedett rést ütni; de hallgatólag, hangsúly-eltolásokkal (a pokol szerepe a középkorban

¹ A cikkíró itt bocsánatot kér, hogy saját személyéről beszél, de szükségesnek tartja kijelenteni, hogy ő a maga részéről e miatt az *intellektuális terror* miatt nem tudna belépni a szociáldemokrata pártba.

és ma!), a tudomány kétségtelen győzelmeinek utólagos elismerésével, a biblia jellegének új magyarázatával mégis alkalmazkodott a világ haladásához — és ma is képes a dogmát művelt hívők lelkéhez adaptálni.

Megtörténhetik tehát, hogy lesz egy egyház, amely a mainak folytatásaként fog szerepelni; a mai dogmákat tölti meg tökéletesen új tartalommal; a „szükséges rossz” akkori képviselőinek semmi okuk nem lesz, hogy üldözzék, mert szívvel-lélekkel az ő mindazokat, akik nem elég erősek arra, hogy magukat konstruálpártjukon lesz és e földi világ boldogságán, a földi életnek lelki elmélyítésén fog dolgozni... És ez az egyház magába foglalja annak hitet maguknak.

Amennyire egy ilyen egyházat csakugyan azonosítani tudunk a maival: annyira igaz Prohászka jövődöleése is. En, hangsúlyozom, el tudok képzelni ilyen fejlődést. De amíg az egyház csak a keresztényszocializmus vékony leplével takarja a tőke természetes hatalmi törekvéseit, addig teljesen érthető a szociáldemokráciának az az ideges félelme, hogy primitív lelkű tagjait a vallásos ösztön fölébredése odahajtja hozzá. Ezért kénytelen nekik fanatikus janicsár-vallásul adni a materializmust.

Röviden összefoglalva tehát azt, amit Prohászka könyvének olvasása közben leszűrődött bennem: a „szükséges rossz”, a szociáldemokrácia csakugyan el fog térni a materializmustól; a lelki életre ráérő tömeg csakugyan hinni fog újra valamiben, ami nem anyag; de ha lelki megnyugvását valóban az egyház kebelében találja meg: akkor ez az egyház úgy fog különbözni a maitól, mint a krisztusi morál a tőkés moráltól.

Benedek Marcell.

A magyar földbirtok megoszlása. (*Beck Lajos dr.: A magyar földbirtok megoszlása. Budapest: Pallas-nyomda, 1918. 93. l.*)

Agrárpolitika a közgazdasági irodalom legidősebb és legizgatóbb fejezete. A földkérdés a politikai napi kérdések homlokterében áll nemcsak nálunk, hanem egész Európában. Nálunk különösen aktuális azért, mert Oroszország és Románia után mindjárt mi következünk a birtokmegoszlás fekete statisztikáján.

A birtokpolitika alaptényezőjével, a birtokmegoszlással foglalkozik Beck Lajos dr. agrárstatisztikai tanulmánya, melyben a hazai birtokviszonyokra vonatkozó statisztikai anyagot dolgozta föl. A jövő szociálpolitikájának irányát több önálló birtokosexistenciának megteremtésében látja; követeli a nagyvégleteknek: a latifundiumok és törpebirtokosok éles ellentéteinek kiegyenlítését — de a főnálló birtokrend megbontása nélkül. Emé óvatos kijelentése mellett is elismerésre méltó bátorsággal vonja le következtetéseit a statisztikai adatokból.

Akié a föld, azé az ország, — ez a közmondás igaz nemcsak kifelé, hanem befelé is. Lássuk tehát, hogy kié az ország, vagyis hánynak jut az ország földjéből és hánynak nem jut semmi sem.

Magyarország csaknem 21 millió lakosából az 1910. népszámlálás szerint 8,956.922 a keresők száma és ebből 5,600.602 személy foglalkozott őstermeléssel, vagyis az összes kereső népesség 62,5%-a. A lakosság nagyobb része tehát őstermelésből él, ami másképp azt jelenti, hogy földmivelő ország vagyunk ma is.

Az őstermeléssel foglalkozó 5 és fél millió keresőből azonban csak 2,697.454 volt birtokos, a többi birtoktalan és a birtokosok között is 1,400.000 volt az egy holdon aluli vagy 1—5 holdas u. n. törpebirtokos, azaz olyan birtokos, aki nem tud megélni tisztán földjének jövedelméből, hanem kénytelen amellet még más birtokosnál munkát vállalni. Minthogy eszerint a törpebirtokos nem

egyéb, mint földhöz kötött napszámos, azért ezeket is bátran a birtoktalanok közé sorolhatjuk és így 1,3 millió birtokossal szemben 3,2 millió törpebirtokos és földnélküli mezőgazdasági munkás és cseléd áll.

Az ország egész lakosságára vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy amíg a birtokosok száma hozzátartozókkal együtt csak 4,5 millió, tehát a 21 milliónyi népesség 22%-a, addig a birtoktalanok száma 16,5 millió, vagyis 78%. Más szóval az ország földje a lakosság $\frac{1}{5}$ -ének kezén van, míg $\frac{4}{3}$ -e nincsetlen, birtoktalan. Az ország a lakosság egyötödéé.

Ha pedig a földnek az egyes birtokkategóriák közt való megosztását vizsgáljuk, akkor azt találjuk az 1913. évi mezőgazdasági főlvétel szerint, hogy az összes gazdaságok 99%-át tevő törpe- és kisbirtokos (100 holdon aluli birtokos) tulajdonában nincsen az ország termőterületének fele se (46,19%), míg a gazdaságok alig 1%-át tevő közép- és nagybirtokok (100 holdon fölül) az ország termőterületének több mint felét (53,81%) foglalják le.

Még élesebb, ríkítób az ellentét, ha a birtokkategóriáknak csak a két szélsőségét: a törpe- és a nagybirtokot állítjuk egymással szembe. Míg a birtokok 53,57%-át tevő 1,279.715 törpebirtokra az ország termőterületének csupán 4,46%-a, vagyis 2,073.073 kat. hold jut, addig 4219 nagybirtok (1000 holdon fölül) termőterülete az 1913. évi kimutatás szerint 18,572.003 kat. hold, ami az ország összes termőterületének 39,9%-a. A birtokosok több mint felének tehát a föld egy huszada sem jut, ellenben az ország termőterületének kétötöde 4000 nagybirtokosé és ezek közül is 324 (10.000 holdon fölül) nagybirtokos kezében van a termőterület egyötöde (19,37%).

A háborúban nem javultak a viszonyok a földbirtok megosztása körül, ellenkezőleg rosszabbodtak. Az az eladósodott, pusztuló birtokososztály, amelyről békében annyiszor hallottunk, nincs többé; adósságait kifizette, a jelzálogos terhek eltűntek a háborús konjunktúra jóvoltából.

A régi eladósodott nagybirtokososztály helyébe is egy megerősödött, tehermentes került. Hogy ez mit jelent az ország birtoktalan nagyobbik felére, a munkástömegekre nézve, azt fölöslegesen magyaráznunk. Csak idézzük szerző véleményét a nagybirtok társadalmi jelentőségéről: „Nagybirtokosaink túltengésének káros hatása megnyilvánul gazdasági és társadalmi életünkben, de népszaporodási eredményeinkben is. Birtokmegosztásunk egészségtelenségének egyik legfőbb oka ez. Emészti a középbirtokot és ott, ahol túlsúlyban van, törpebirtokká aprózza a kisbirtokot. Rettenetes súlyával ráfekszik az országra, útját állja az emberi munka érvényesülésének, az önálló gazdasági egységek szaporodásának, igen sokszor a termelés fokozásának.”

Hortobágyi László.

Az értékelésről. (Czakó Ambró: *Az értékelés filozófiája. Bevezetés a normatív tudományokba. Budapest, 1918. 110 l.*)

Jellemző a könyvre a fejtegetések világosságának és áttekinthetőségének meglehetősen magasfokú hiánya. Ez s egyéb jelek tanúskodnak róla, hogy szerző lelkében súlyos konfliktusok állhatnak fön. Szerző magáévá tette a teljesen előítéletmentes (tudományos) kutatás elvét, de mintegy azzal a tudatos vagy tudattalan *reservatio mentalis*-szal, hogy ama kutatás nem vezetheti őt vallási szempontból veszélyes térére. A könyv apró *axiológiai* részében elfogadja a lét és érték alapvető különbségét, de a *pszichológiai* részben a legszélsőbb pragmatizmust teszi magáévá: a vallás magasabb lényei valósággal léteznek szerinte, mert az ember

számára értéket jelentenek; elismer olyan igazságot, mely nem intellektuális alapú (logikailag!) stb.

Hasonlóan különös állásfoglalása egyéb kérdésekben. A munka szerkezetében külön választja az értékelés lélektanát annak logikájától, de viszont azt állítja, hogy a vallás lélektani jelentőségét is elveszti, ha a tárgyát alkotó lények nem léteznek. Ami az erkölcsi autonómiát illeti, „a vallásos ember szabadságát a vallás biztosítja”, ellenben „az autonómia a kereszténység eszmevilágával nehezen egyeztethető össze”. A vallásnak mindvégig tendenciózusan kedvező kezelésére elég a következőt idézni: „Az aszkézis, mint vallási tünet, normális jelenség, minden más alapon patológiussá is válhatik”. Persze, e fölfogásnak megfelelően minden értéket a vallási értékben lát szerző kulminálni. Jegyezzük meg azt is, hogy szerző a lélektant kauzálisra és funkcionálisra osztja föl, ami történeti szempontból sem kielégítő, de logikailag éppen-séggel érthetetlen fölosztás.

Ezek után nem kell sokat mondanunk szerző általános értékelés-elméletéről. Szerinte az érték alapja „az önerő érzése”: érték az, ami az önerő érzését fokozza. Az önfenntartás — ez az, amit helyesen lát szerző — nem kielégítő elv, az élet fejlesztése a lényeges. De „az önerő érzésének fokozása” semmivel sem több, mint ennek lefordítása szubjektív nyelvezetre, kissé keresett fogalmazással. Az a fontos mármost, hogy ez a fogalmazás teljesen egyformán alkalmazható az érték legalacsonyabb (vegetatív) formáira s a tulajdonképeni (etikai stb.) értékekre, melyekkel pedig szerző kizáróan foglalkozik. Ezekből abszolúte semmit sem magyaráz.

Igy e könyvet nem tekintjük ajánlható bevezetésnek a normatív tudományokba.

K. A.

A jogtudomány fejlődési iránya. (Dr. Frigyes Béla: *A jövő jogtudományának néhány alapvető kérdéséről. Különlenyomat a „Munkásügyi Szemle” 1918 október havi füzetéből. Budapest, 1918. 18. l.*)

A természettudományok fölvirágzása, páratlan eredményei sokszor arra kényszerítik a jogtudomány művelőjét, hogy párhuzamot vonjon a kettő között. Az összehasonlítás önként értetődően a természettudományok előnyére végződik s ugyanilyen természetesen azután az a gondolatmenet, mely a természettudományok fejlődéstörténetére gondolva egy nagy irány, föladat és módszerváltozástól várja a joggal foglalkozó tudományok hasonló föllendülését.

Ezt az új föladatot keresi dr. Frigyes Béla, szépen, átgondoltan megírt dolgozatában. Szerinte a dogmatikus jogtudománynak van ugyan létjogosultsága, de szükségszerűen alsóbbrendű, mert nem a helyes jog föltalálását segíti elő, hanem a mindenkor érvényes jog anyagát rendezi. A helyes jognak, mint általános érvényű jogeszményeknek fölkutatása viszont az értékelés szubjektivitása folytán nem lehet tudományos föladat. Ellenben, ha e célok adva vannak és tudjuk azt, hogy a jogszabály az egyének magatartásának közhatalmi beavatkozással való szabályozása, akkor egy igen fontos és értékes tudománynak, a közhatalmi beavatkozás tudományának lehetőségére nyílik meg előttünk, mely objektív vizsgálódással földeríti, hogy bizonyos célok elérésére mily jogi intézmények a legalkalmasabbak, a leggazdaságosabbak s az állami beavatkozás különböző lehetséges módjai közül melyek azok, amelyek bizonyos célok elérése irányában a legkisebb áldozattal a legnagyobb eredményt biztosítják. Ez a megszületendő tudomány az induktív és deduktív módszert egyaránt követi.

Szerző, úgy vélem, túlságosan újnak látja ezt a főladatot, mely voltaképpen, mint általános jogpolitika és jogi publicisztika a jogszabályok alkotásával egyidős. Kérdéses különben az is, hogy a kitűzött főladat exakt, tudományos vizsgálódásra alkalmas-e s nagyjelentőségű eredményekre fog-e vezetni — mégha a kutatás fontosságát el is ismerjük? Noha a törvényhozási főladatok lépnek most az érdeklődés előterébe, mégis kétséges, hogy a joggal való tudományos foglalkozásnak annyi lehetősége közül a törvényhozásnak éppen ezen segédtudománya foglalja el az első helyet. Valószínűnek tartom, hogy legalább a közeljövőben a jogrend alapelveinek, vezéreszméinek értékelése köti le a tudományos gondolkodást. Ettől az értékeléstől az objektivitás lehetőségét a jogbölcslelettől, mint eszménykitűző és értékelő gondolati tevékenységtől a tudományosság jellegét megtagadni nem lehet, mert amint nem szubjektív vélekedésen fordul meg a kínai patriarchális jogrend vagy az indiai kasztrendszer alsóbbrendűsége a római individualista joggal szemben, akként nem szubjektív vélekedésen fordul meg az egyes jogeszmények fejlődési értéke.

Aki dr. Frigyes Béla dolgozatát elolvasta, örömmel fogja megállapítani egy újabb példán, hogy a gondolatok elvontsága és alapossága milyen jól megfér a megírás világosságával és könnyen érthetőségével.

Dr. Bárd József.

KÖNYVSZEMLE

Madzsar József: Az ember származása és a származástan vázlata. A Természet és Társadalom c. sorozat 2. füzeté. Budapest, 1918. Ara 3-60 K.

Fél évszázad zivatarai és soha meg nem szűnt támadásai után is még mindig szilárdan tartják magukat a darwini gondolatok s ezeknek is gerince: a *fejlődés gondolata*. A sok kifogásnak és támadásnak az volt a legértékesebb eredménye, hogy ezt a gondolatrendszert alaposabban kiépítették, elmélyítették és tényekkel, főleg az új kísérleti kutatások eredményeivel még jobban megtámogatták. A darwini tanok híveinek ezek a kísérleti eredmények a leghatalmasabb és mind jobban szaporodó, erősödő fegyverei és méltán. A Mester idejében alig jutott még valakinek eszébe kísérletezni, a természettől kikényszeríteni a választ az általunk szűk területre szorított kérdésre. *Madzsar* e kísérleti fegyverek teljes ismeretével írta meg könyvét, mely különben csupán második és egyesített kiadása a szerző két régebben megjelent kisebb füzetének.

Elkoptatott frázis, mikor azt mondják valamilyen munkára, hogy „hézagpótló”. A *Madzsar* könyve igazán a legjobb értelemben az. Míg a német irodalomban egyenesen légió azoknak a kisebb-nagyobb munkáknak a száma, melyek a darwini gondolatok népszerűsítésével foglalkoznak, a magyar irodalom alig tud e téren valami figyelemre méltót fölmutatni. A könyv első része tárgyi és stílári szempontból egyaránt kitűnő, egészen népszerű összefoglalása azoknak a tényeknek, melyeket a biológiai és embertani megfigyelő és kísérletező kutatás a legutóbbi évtizedekben, illetve a Darwin föllépése óta, az ember származására vonatkozólag kiderített. Kritikailag ismertette sorolja elő e származás összes bizonyítékait: a nevezetesebb őskori csontmaradványokat, a „geológia, állattan, általános biológia, fejlődéstan stb. összes fontosabb, főleg döntő jelentőségű tényeit. Előadási módszerében legfőljebb azt kifogásolhatnánk, hogy az embertől *visszafelé* haladva mind egyszerűbb állatsoportokra és alakokra, az ember fejlődésének mintegy negatív-jét adja. Ezt a módszert gyakran alkalmazzák ugyan a darwinizmus népszerűsítői, mi mégis célszerűbbnek, mert szemléletesebbnek tartjuk az előre, illetve fölfelé való haladást, az induktív módszert, mely a tényleges tökéletesedést mutatja be.

A könyv második része a *származástan vázlatát* adja. Ez a rész sem egyszerű referáló, hanem tárgyilagos kritikai ismertetése a származástan mai állásának, a körébe vágó tényeknek, kísérleteknek és elméleteknek. A szokatlan tárgyilagosságot a könyv

különös érdeme gyanánt kell kiemelnünk. A darwinizmus népszerűsítőinél egyik vagy másik irányban mindig kiütözik valamelyes türelmetlen elfogultság, valamilyen tudományos dogmához való ragaszkodás. A Madzsar könyve ilyenektől egészen mentes.

F. Zs.

Révész Géza: A tehetség korai fölismerése. Budapest: Benkő Gyula kiadása, 1918. 44l.

A könyvben tárgyalt kérdésnek széleskörű fontossága van: a különböző tehetségek tudatos fejlesztésére és értékesítésére irányul. Végelemzésben tehát a társadalom tudatos szabályozását kívánja egy pontban megalapozni.

A tehetségre vonatkozó problémák a *korai fölismerés* kérdésében metszik egymást, melynek szerző jelen munkáját szenteli. Első dolga a tehetség fogalmának elhatárolása; megvilágítja összefüggését az általános intelligenciával és az adott tárgy iránti érdeklődéssel s főleg utóbbinál állít föl érdekes disztingciókat. A tehetségre az intuíció, a spontaneitás és bizonyos magatartás lévén jellemző, az *intenzív, tartós és spontán* érdeklődés látszik tehetséget elárulni. Majd rátér szerző az egyes tehetségek kialakulásának természetére, mindenütt bőven hozva föl példákat. Legkorábban jelentkezik a *zenei* tehetség, a további sorrend: *képzőművészetek, irodalom, tudomány*. Erre nézve szerző Ostwalddal polemizál, aki a tudományos tehetség „igen korai” megnyilvánulását vitatja.

Van itt azonban egy kivétel: a *matematikai tehetség*, mely szinte kivétel nélkül az ifjúkorban s igen gyorsan alakul ki. E jelenség elméleti levezetése legszebb része a kis könyvnek. Kap némi fényt a matematika és zene analógiája is. Nagyrészt ide tartozik továbbá a *sakktehetség*.

Az egyes tehetségekre vonatkozó fejtegetéseket befejezve, a szerző a tehetség fölismerésének módszereit ismerteti. Szükségesnek látszik ezzel kapcsolatban a *teremtő tehetséget* elkülöníteni a *vorentwickelt* (korább fejlődő) s a *hipernormális* típustól. Végezetül pedig arra figyelmeztet, hogy a tehetség korai fölismerése csak úgy használható, ha megvan a *tehetség érvényesítésének lehetősége* is. (K. A.)

Tönnies Ferdinand: Menschheit und Volk. Graz: Lauschner és Lubensky, 1918. 48 l.

A tudomány csak az igazság szempontját tarthatja szem előtt: nem lehetnek utilitarisztikus céljai. Ha azonban a tudós úgy látja, hogy tudományával hozzájárul ahhoz, hogy az emberiség kíván-szorogion ebből a szörnyű kataklizmusból és ezért a béke szociológiáját vizsgálja, akkor mondhatjuk, hogy annak a tudósnak nemcsak esze, hanem, szíve is van, az a tudós: *ember* — több: *becsületes ember*.

Kis művében a kiéli professzor feleletet igyekszik adni arra a kérdésre, mik a világbéke föltételei.

Nemzetközi és nemzeti élet az emberi létnek két formája. Amaz az általános emberire, az integrálódásra való törekvés, emez egy népnek különös, sajátos, belső élete. Gyakran ellentmondásba kerülnek egymással, pedig másfelől kiegészítik, föltételezik egymást. Az eszmék és intézmények, melyek a két szférá-

ban a békének föltételei, ezek: A nemzetközi élet erkölcsében a humanitás gondolata; gazdaságában a szabad forgalom és kereskedelem; politikájában a szövetséges állam vagy — mivel a legféltelenebb fantázia sem gondolhat arra, hogy a szuverenitás, a *Kompetenz-Kompetenz* egyetlen állami személyiségnél legyen — az államok szövetsége, társadalma (*Gesellschaft*). A nemzeti élet a közösség (*Gemeinschaft*) fejlődésirányával veti meg a béke alapjait: politikailag az önkormányzat kiépítésével, több szabadsággal; gazdaságilag úgy, hogy a termelés és fogyasztás szervezése lép a mai anarchisztikus közgazdaság helyére; a társadalmi életben a szociálpolitikai intézmények létesítésével. Mindkét fejlődési irány a kapitalista túltengés, a piacokért való imperialista versengés kiküszöbölésével a közös munka, az arányos jövedelemeloszlás békés világába vezet.

Mérov Nándor.

Kurt Joachim Grau: Die Entwicklung des Bewußtseinsbegriffes im XVII. und XVIII. Jahrhundert. Halle a. S., 1916. 212 l.

A főnti címet viselő könyv, mely az *Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte* című gyűjteményben jelent meg, Kehmkének, a német pszichológusnak ugyané tárgyról írt művéhez hasonlóan, a tudat fogalmának történetét kívánja föltárni. Azt a szerepet kísérli megrajzolni, melyet a tudat fogalma a XVII. és XVIII. század metafizikájának és pszichológiájának történetében egymásután vonultatja föl az említett századok gondolkozásának legkiválóbb művészeit és követőiket: megjelenik előttünk a francia (Descartes), az angol (Hobbes, Locke, Berkeley, Hume) és a német (Leibnitz, Chr. Wolff) filozófusoknak, valamint az iskolájukhoz tartozóknak gondolkozási rendszere és áttekintő képet kapunk a tudat és tudattalan fogalmának történetéről, valamint az említetteknek a lélek problémáival kapcsolatban kifejtett egyéb nézeteiről. A tudat kérdésében rendkívül elágazódtak a vélemények, sőt még az alapvető kiindulópontban sem vallottak megegyező álláspontot így Wolff, aki az 1719. évben megjelent: *Vernünfftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt* című munkájában először használja a tudat műkifejezését, annak fejezeteiben ugyancsak többféle meghatározással támogatja e fogalmat. Természetesen e zavar később méginkább fokozódott és bizvást elmondhatjuk, hogy még ma sem múlt el.

A könyv szerzője, sajnos, nagyon távoli területekre is elkalandozott és így elérünk a könyv végéhez, anélkül, hogy a tudat nagy problémátömbjében némileg is rendet teremtett volna. Igaz ugyan, hogy a szerző csak a történelmi háttér megfestésére vállalkozott — és ezt a föladatot jól végre is hajtotta —, mégis szükséges lett volna, hogy a tudat fogalmát megtisztítsa a jogtalanul hozzátapadó magyarázatoktól, megrajzolja a tudat viszonyát a lelki élmények összességével és annak egyes fázisaival szemben, továbbá elhatárolja azoktól a szomszédos problémáktól, amelyek csak megreheztítik a tudat valódi lényegének tisztázását.

Ettől a hibától eltekintve, amelynek elkerülése sok céltalan töprengéstől mentette volna meg az olvasót és egyben módot nyújtott volna eredményesebb összehasonlításra, a könyv komoly elmélyedéséről és megbecsülhetetlen kutatási érzékről tesz tanúságot.

Margittai Lipót.

Füst Milán: Nevetők. Elbeszélés. Nyugat, 1918 március 16—április 1.

Füst Milán új, nagy elbeszélése rendkívül érdekes adalékokat nyújt az emberi lélek vizsgálojának. Első személyben van írva,

de főhőse az elmondó jó barátja, valójában részben azonosítva vele: „mintha én magam lettem volna ő”; a Füstnél ismert félszimbolizmus igen tökéletes kiépítése, a szimbolizmus és szimbolizálás legmélyebb problémáiba világít bele. A főhős maga egy másik probléma körül mozog: a neurózis, bűn és művészet összefüggésének problémája körül. A bűn neurotikus művészet így talán még nem ábrázolták. Akit a társadalomhoz való alkalmazkodásnak és más-másirányú zavarainak sokrétű viszonylatai érdekelnek, nem egy tudományos értekezésnél több haszonnal fogja ezt az elbeszélést forgatni — még ha el is tekintünk magától az ily röviden nem méltatható irodalmi értékétől, nemkülönben mindenféle egyéb szép pszichológiai megpendítéstől, így a pubertás, meg a tépelődés lélektanát illetőleg. (K. A.)

Giesswein Sándor: Új idők küszöbén. Budapest: Szent István-Társulat, 1918 11 l. (Különlenyomat a „Katholikus Szemlé”-ből.)

Az uralkodó állami erkölcstannak bírálata a pacifizmus szempontjából, egyben pedig hibáztatása annak, hogy a katolikus egyház nem tanúsított kellő megértést a béke eszméje iránt. Panaszolja a szerző, hogy sokat járt békekongresszusokra, „katolikus pappal azonban alig találkoztam”. Ellenben: „E tekintetben én tényleg mindig tisztelettel adózom a szocialisták ama kisded csoportjának (a zimmerwaldiak csoportját értem), kik elveiktől a háború folyamán sem tértek el, mert azt látom, hogy a testvériségnek keresztény eszméjét ők az ő materializmusuk dacára hüebben tudták megőrizni, mint akárhányan miközülünk.”

Az egész dolgozatot a vallásosságon kívül a pacifizmus és internacionálizmus őszinte pátosza hatja át. Csodálkozunk azon, hogy a szerző e fejtegetéseiben nem emlékezik meg a keresztény pacifizmus magyar hőseiről, a nazarénusokról. B. R.

Wilhelm Fliess: Das Jahr im Lebendigen. Jena: Diederich, 1918. 229 l.

Szerző jelen műve folytatása *Der Ablauf des Lebens* című könyvének. Itt azt mutatta be, hogy az emberi, állati s növényi élet fontos jelenségeit 23 és 28 napos periódusok szabályozzák; az első egy hím, a második egy női „szubstancia-egység”-nek felelve meg. Most az évfordulók szerepével foglalkozik, összevetve különböző családok tagjainak születési, halálzási napjait; sőt összefüggésbe hozza velük betegségek kitörését és gyógyulását, valamint a szellemi alkotás eredményeit is. Az év befolyása kombinálódik a napokéval; ezen az alapon számítva a történések teljesebb determinációjához jutunk. Fölkülíti az *ekvivalencia törvényét*: az év az életben oly időtartamok által helyettesíthető, melyek 23 és 28 egymással való szorzatának, illetve e számok négyzeteinek többszöröseivel (hányadosaival) fejezhető ki. így jut a „biológiai év-érték fogalmára. Végső eredménye, hogy a *periódusok útján „élnek bennünk tovább őseink”* és *„lettünk a föld igazi gyermekei s a nagy Kosmosz tagjai*, melynek amaz maga egy parányi része.” Fliess a példáknak hatalmas tömegével támogatja állításait Ezek néha szinte izgatónan érdekesek, de az anyag földolgozása az év s nap kombinálásánál sokszor a szám-zsonglörködés benyomását keltik. A meg gondolásbeli érvek kevés bizalmat gerjeszhetnek; gerincük az, hogy nem lehet szó véletlenről—pedig ez a tétel, amennyiben kelyes, sem jelentheti az életjelenségeik immanens meghatározottságát, annál kevésbbé, hogy ez éppen csak a periódusok által tör-

ténjék. Annyi bizonyos, hogy Fliess, mint talán mindenki, aki új csapásokat vág, a maga eredményeit kissé kielezetten és dogmatikusan állítja be. De ez nem zárja ki, hogy azok komoly, esetleg igen nagy jelentőségűek lehessenek. Könyve végén Fliess erős leckében részesíti Hermann Swoboda-t, aki anélkül hogy megnevezné, állandóan átvesz gondolataiból. (K. A.)

Radisics Elemér: Reflexiók az októberi forradalomhoz. A középosztály és a zsidóság szerepe. Budapest: Pfeifer, 1918. 16. l.

A szerző szerint a 48-as jobbágyfölszabadítást a magyar középosztálynak, a köznemességnek „kellően át nem gondolt fölbuzdulása” okozta. Nem mintha a szerző rosszalná a fölszabadulást, csupán úgy gondolja, hogy nem volt kellőképpen megfontolva, a keresztülvitel. A nemesség vezetőszerége a kiegyezés után hanyatlásnak indul és a zsidók kerülnek egyre inkább előtérbe, még pedig a magyarság hibájából. Az októberi forradalom a zsidóság előtérbe nyomulásának tetőpontja. A birtokos nemesség háttérbe szorul, a hivatalnokság pedig teljesen proletarizálódik, „a zsidó szellemi arisztokrácia árnyékában meghúzódó polgári kapitalizmus hatalmi szférája” ellenben érintetlen marad. A megegyezés fölülkerekedése attól várható, hogy a forradalom teljes kialakulásában a proletariátusba a magyar hivatalnokság jobban bele tud illeszkedni „könnyen kielégíthető, idealizmusra hajló, de egyszersmind a fatalizmussal kacérkodó természetével”, mint a zsidóság, mert az új rend „az egyén önző érvényesülését mind szűkebb korlátok közé szorítja a közösség érdekének javára.”

A füzet tárgyilagosan van megírva és kétségkívül egy széles társadalmi réteg nézeteit tükrözi vissza. A szerzőnek egyik állítása azonban, mellyel a főnemesség szerepét bírálja, aligha állja meg a kritikát. Azt állítja róla, hogy: „a vezérpolitikai szerepeket kellő tudás és képzettség nélkül a kasztjabelieknek sajátította ki a születés jogára való hivatkozással.” Ez nagyon elfogult álláspont, melyet a tények legkevésbé sem igazolnak. Ki ellen emelhető a tehetség vagy tudás hiányának ez a vádja: a Tiszák, az Andrásyok vagy Apponyiak ellen? Amikor még forradalmat sem tudtunk az arisztokrácia nélkül csinálni? Nem a tehetség hiányzott a régi magyar politika vezéreiből, hanem a tömegek iránti jóindulat.

B. R.

HIRDETÉSEK

Faj egészségügyi és népesedéspolitikai pályázatok.

1. Száz korona pályadíj a legjobb *fajegészségügyi tárgyú képert*, mely lehet rajz, fénykép, festmény vagy bármilyen sokszorosításra alkalmas kép. A nyertes kép sokszorosítási joga a *Nemzetvédelem* című folyóirat szerkesztőségét illeti. A beküldés határideje 1919 február hó 15-ike.

2. Száz korona pályadíj a legjobb fajegészségügyi tárgyú bármily fajtájú és terjedelmű költeményért. A beküldés határideje 1919 április hó 15-ike.

3. Száz korona pályadíj a legjobb fajegészségügyi tárgyú *gyermekmeséért*. A beküldés határideje 1919 június hó 15-ike.

A kép, költemény vagy mese tárgya lehet pl. gyermekáldás, a nemzedékről, nemzedékre tovább élő család, törzs vagy nemzet virulása, a faji öntudat, az utónemzedék iránti felelősség, a fajromlás stb.

4. Százötven korona pályadíj a legjobban összeállított és fajegészségügyi szempontokat kellően figyelembe vevő *családi történetért*. Csak a szerző saját családjának adatai jönnek tekintetbe; a munka legalább három nemzedékre, az egyes családtagok genealógiái, testi, lelki és élettörténeti adataira terjeszkedjék ki, legfőlegb egy nyomtatott ívnyi terjedelemben. A beküldés határideje 1919 december hó 15-ike.

A pályázatokat csak eredeti, máshol még nem közölt munkákat *Kollarits Béla dr.* egyetemi tanársegéd (Budapest, IX, Üllői út 1) szerkesztő címére kell névtelenül, de jelígével ellátva beküldeni és egy ugyanolyan jelígével ellátott zárt borítékot a szerző nevével csatolni. A beérkezett munkák fölött a *Nemzetvédelem* szerkesztősége végérvényesen ítélik és az eredményt ebben a folyóiratban közli. A szerkesztőség a pályázatok határideiét szükség esetén meghosszabbíthatja és a díjakat, ha több értékes munka érkezik be, megoszthatja.

A pályanyertes munkákat a szerkesztőség ebben vagy esetleg más folyóiratban közzéteheti és ezért, amennyiben a közlés a *Nemzetvédelemben* történik, a szerzőnek ívenként száz korona tiszteletdíjat fizet a pályadíjon kívül. A gyermekmesét lehetőség szerint valamelyik gyermeklapban igyekszik elhelyezni.

A nem díjazott pályamunkákat a szerzők vagy megbízottai a pályázat eredményének kihirdetése után két hónapon belül visszakérhetik, a megmaradó munkákat a szerkesztőség, ha közlésre alkalmasak, a folyóiratban ívenként száz korona tiszteletdíj fejében közzéteheti.

A pályamunkák olyanok legyenek, hogy bennük a fajegészségtani irodalomnak ismerete, a fajegészségtan gondolatkörének megértése tükröződjék. Irodalmi útmutatást szívesen nyújt a szerkesztőség.

1. A fajegészségtan irodalmának rövid ismertetését lásd a *Nemzetvédelem* első számának (1918 szeptember hava) 66. lapján.

Különlenyomatban vásárolható a Magyar Faj egészségügyi és Népesedéspolitikai Társaságnál (II. Heltai Ferenc-utca 5—7. sz.) 40 fillérért (bélyegben is küldhető). 2. A fajegészségtan alapvető munkája Schallmayer Vilmos *Vererbung und Auslese* című könyve, (Jena: Fischer, 1918. 3. kiadás.

A Nemzetvédelem szerkesztősége és kiadványllalata.

Közgazdasági irodalmi pályázat.

Lánczy Leó a budapesti kereskedelmi és iparkamara elnöke ötvenéves munkajubileuma alkalmából a kamaránál százezerkoronás közgazdasági irodalmi alapítványt tett. Az alapítvány célja oly önálló közgazdasági műveknek jutalmazása, amelyek a magyar közgazdaságnak valamely életbevágó kérdését azon az alapon tárgyalják, hogy az elméleti és gyakorlati vonatkozások egyaránt figyelemben részesüljenek. A kamara az idén elsősorban tüzi ki ezen pályázatot, melynek díja 6000 korona. Résztvehetnek a pályázatban eddig nem publikált művek kéziratban vagy gépen írt példányban.

A pályázati föltételek részletei iránt érdeklődőknek a kamara titkári hivatala megadja a szükséges bővebb értesítést.